

4. Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ: ΜΟΡΦΕΣ, ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

- Κοινωνικο-οικονομικές βάσεις της οικογένειας
- Μορφές οικογένειας: εκτεταμένη και πυρηνική οικογένεια
- Σύγχρονες μορφές οικογενειακής συμβίωσης
- Καταμερισμός εργασίας στη σύγχρονη ελληνική οικογένεια
- Μαθαίνοντας το ρόλο του άνδρα και της γυναίκας
- Η οικογένεια και οι προκλήσεις της σύγχρονης εποχής

Εισαγωγή

Η οικογένεια και η αναπαραγωγή του ανθρώπινου είδους στο πλαίσιο της οικογένειας αποτελούν αντικείμενο μελέτης της κοινωνιολογίας, γιατί οι πολιτισμικές αυτές δραστηριότητες (γάμος και αναπαραγωγή), αν και παρουσιάζονται ως ένας φυσικός προορισμός του ανθρώπου, είναι φαινόμενα που έχουν διαμορφωθεί κοινωνικά και διαφοροποιούνται στο χρόνο και στο χώρο.

4.1. Μορφές, λειτουργίες και κοινωνικο-οικονομικές βάσεις της ελληνικής οικογένειας

Αν ανατρέξουμε στην ιστορία της Δυτικής Ευρώπης και των Βαλκανίων, θα δούμε ότι η οικογένεια όχι μόνο είναι παρούσα, σε γενικές γραμμές, ως πρωταρχικό κύτταρο στην οργάνωση της κοινωνικής ζωής, αλλά αποτελεί και το βασικό καμβά πάνω στον οποίο υφαίνονται οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις και ως εκ τούτου σχέσεις δύναμης και εξουσίας.

Η έννοια της οικογένειας συνδέεται ιστορικά με αυτήν του γάμου (χωρίς όμως η σύνδεση αυτή να είναι απαραίτητη) και λανθασμένα ταυτίζεται με το νοικοκυριό, αφού αναφερόμαστε σε διαφορετικές κατηγορίες πραγμάτων. Το **νοικοκυριό** είναι μια οικονομική μονάδα, είναι το σύνολο των ατόμων που συγκατοικούν και συντρώνουν, χωρίς αυτά να έχουν συγγενικές σχέσεις μεταξύ τους (π.χ. δυο φοιτητές που συγκατοικούν, η οικιακή βοηθός που συγκατοικεί με μια οικογένεια κτλ.).

Ο διαχωρισμός της οικογένειας από τους υπόλοιπους συγγενείς και τους υπηρέτες γίνεται για πρώτη φορά στη Γαλλία το 1680, στο λεξικό του Ρισελέ (Richelet).

Εικ. 4.1 Η οικία: στέγη της οικογένειας και του νοικοκυριού. («Το σπίτι με το φοίνικα», του Joan Miro, 1917-1934, Centre Georges Pompidou, 2004).

Από το 19ο αιώνα το περιεχόμενο του όρου «οικογένεια» προσδιορίζεται από το σχήμα: «πατέρας, μητέρα, παιδιά». Ήδη από το 1835 σε διάφορα λεξικά, στο λήμμα «οικογένεια», υπάρχει ο ορισμός: «Λέγεται πολλές φορές για τους συγγενείς που μένουν μαζί. Και ειδικότερα για τον πατέρα, τη μητέρα και τα παιδιά». Οι προσφωνήσεις που χρησιμοποιούνται για τους συγγενείς αυτούς - όπως μαμά, μπαμπά, παππού, θεία κτλ.- είναι ένα οικογενειακό ιδίωμα, που δείχνει την οικειότητα, την αλληλεγγύη, αλλά και την ανάγκη που νιώθουμε να προσφωνούμε τους οικείους διαφορετικά από ό,τι τους ξένους.

Άλλωστε, αν εξετάσουμε την ετυμολογία του όρου «οικογένεια» θα διαπιστώσουμε ότι ο όρος είναι σύνθετος από τις λέξεις **οίκος** και **γένος**: η γενιά που διαμένει στο ίδιο σπίτι. Όταν λοιπόν μιλάμε για οικογένεια, στην ουσία αναφερόμαστε στο γάμο δύο (τουλάχιστον στο χριστιανικό κόσμο) ατόμων διαφορετικού φύλου που αποφάσισαν να ζήσουν μαζί και να κάνουν παιδιά.

Η κοινωνιολογία, που ως επιστήμη οφείλει να αποκαλύψει τις πολλαπλές λειτουργίες των θεσμών, διατυπώνει ένα λόγο που αποσκοπεί στο να φανερώσει τις κρυφές σχέσεις των φαινομένων, δηλαδή το επιφανόμενο. Επισημαίνει το γεγονός ότι ο γάμος πρέπει να εξετάζεται ως μια στρατηγική, είτε πρόκειται για γάμο που προκύπτει από «κεραυνοβόλο έρωτα» είτε πρό-

κειται για γάμο που προκύπτει από συνειδητό υπολογισμό, δηλαδή για το λεγόμενο «γάμο συμφέροντος». Αυτή η στρατηγική αναφέρεται σε σύνολο ενεργειών που επιστρατεύονται για να πραγματοποιηθούν κοινωνικοί στόχοι (έστω και αν αυτοί δεν είναι άμεσα ορατοί). Μέσω «αυτής της στρατηγικής κάθε γενιά επιδιώκει να μεταβιβάσει στην επομένη, και στο μέγιστο βαθμό, τη δύναμη και τα προνόμια που η ίδια έχει κληρονομήσει» (P. Bourdieu, 1976:141-142). Μέσα από αυτές τις μεθοδεύσεις και τις στρατηγικές μπορεί να αναπαράγεται η κοινωνία. Βέβαια, οφείλουμε να επισημάνουμε, ότι για τους περισσότερους ανθρώπους ο γάμος δεν εκλαμβάνεται ως μια μεθόδευση, ως μια στρατηγική. Για τον κοινό νοο, ο γάμος είναι η κοινωνική αναγνώριση της σχέσης με τον/την αγαπημένο/η και με τον/την οποίο/α έχει αποφασιστεί η απόκτηση παιδιών.

Η οικογένεια είναι ένας σημαντικός **κοινωνικός θεσμός**. Η κοινωνικοποίηση των μελών, η συνύπαρξη και η κάλυψη βασικών βιοτικών και συναισθηματικών αναγκών, η αναπαραγωγική δραστηριότητα, η κατανάλωση στο πλαίσιο της οικογένειας εξαρτώνται από την ευρύτερη οργάνωση της κοινωνίας στην ιστορική εξέλιξη της.

Σε παλαιότερες μορφές κοινωνικής οργάνωσης, όπως στην προβιομηχανική κοινωνία, οι λειτουργίες της οικογένειας ήταν πολύ περισσότερες από τις σημερινές: κά-

Εικ. 4.2 Ελληνικοί γάμοι, 1880 και 2005 (Αθήνα 1939-1900: Φωτογραφικές μαρτυρίες, εκδ. Μουσείου Μπενάκη, 2003 - Φωτογραφικό αρχείο Ν. Πετρόπουλου).

λυση των αναγκών επιβίωσης των μελών της, φροντίδα των παιδιών και των ηλικιωμένων, εκπαίδευση των νέων, περιθαλψη, παραγωγή και κατανάλωση των αγαθών κ.ά. Από τη βιομηχανική επανάσταση και μετά πολλές λειτουργίες της εκχωρήθηκαν σε άλλους θεσμούς, ωστόσο η οικογένεια παραμένει και σήμερα πρωταρχικός κοινωνικός θεσμός αναπαραγωγής, κοινωνικοποίησης, μεταβίβασης αγαθών, αλλά και βασική μονάδα κατανάλωσης.

Στη χώρα μας υπάρχουν διαφορετικές πρακτικές με τις οποίες η μια γενιά μεταβιβάζει την περιουσία της στην άλλη. Στα νησιά του Αιγαίου, αλλά και στην ηπειρωτική Ελλάδα συναντώνται διαφορετικές πρακτικές: άλλοτε η περιουσία της οικογένειας μεταβιβάζεται στο αγόρι και άλλοτε στο κορίτσι. Αυτές οι πρακτικές εξαρτώνται από

Εικ. 4.3 Στην Κάρπαθο το συμβολικό κεφάλαιο (χρυσάφικα), όπως και το οικονομικό, κληροδοτείται από τους πρωτότοκους ανιόντες στους πρωτότοκους κατιόντες (Κ. Μπαλάφας, Τα νησιά, εκδ. Ποταμός, 2004).

Η οικογενειακή στρατηγική της Καρπάθου και συγκεκριμένα της κοινότητας της Ολύμπου (ή Ελύμπου) έχει ενδιαφέρον να εξεταστεί, ακριβώς γιατί βασίζεται στο σύστημα προτίμησης του πρωτότοκου που κληρονομούσε τον πατέρα του και της πρωτότοκης κόρης που κληρονομούσε τη μητέρα της. Κατά τις δεκαετίες του 1910 και του 1960 αμφισβητήθηκαν αυτές οι πρακτικές λόγω της εισροής του μεταναστευτικού συναλλάγματος.

Οι πρωτότοκοι-ες ονομαζόντουσαν «κανακάρηδες» ή «κανακαρές» και εκείνο το χαρακτηριστικό που τους έδινε τον τίτλο ήταν η σειρά γέννησης, η οποία συνδεόταν με τον κανόνα «που όριζε ότι ο πρώτος γιος μιας συζυγικής οικογένειας έπαιρνε προίκα την πατρική περιουσία ακέραιη, όπως την είχε εισφέρει στο δικό του γάμο ο πατέρας του, και η πρώτη κόρη αυτού του γάμου προικοδοτούνταν με το σύνολο των αγαθών που κατέβαιναν από την πλευρά της μητέρας» (B. Vernier, 2001:ΧΙΙ).

Οι πρωτότοκοι αποδέκτες της περιουσίας αυτής ήσαν υποχρεωμένοι, όταν παντρεύονταν, να μεταβιβάσουν στο πρώτο τους, ίδιου φύλου, παιδί το σύνολο των κληρονομικών αγαθών που είχαν λάβει από τους δικούς τους γονείς. Μία μόνο προϋπόθεση έπρεπε να τηρηθεί: ο κανακάρης και η κανακαρά έπρεπε να φέρουν ο πρώτος το όνομα του παππού (από την πλευρά του πατέρα) και η δεύτερη το όνομα της γιαγιάς (από την πλευρά της μητέρας). Το βαπτιστικό αυτό όνομα νομιμοποιούσε το δικαίωμα στην κληρονομιά. Έτσι βλέπουμε ότι οι πρωτότοκοι, διαμέσου της απόκτησης των μέσων παραγωγής (γη, όπως επίσης βόδια και μύλους, που ήταν αποκλειστικό προνόμιο των κανακάρηδων), γίνονταν οι οικονομικοί θεματοφύλακες, αλλά και οι θεματοφύλακες του συμβολικού κεφαλαίου*.

Οι άρρενες υστερότοκοι (ο όρος «υστερότοκος» δεν χρησιμοποιείται με την αυστηρή του έννοια, που σημαίνει το τελευταίο παιδί μιας οικογένειας, αλλά με την έννοια που περιλαμβάνει οποιοδήποτε παιδί μετά το πρωτότοκο), αποκλεισμένοι από την πατρική περιουσία, αναγκάζονταν να γίνουν χειρώνακτες ή να μεταναστεύσουν, ενώ οι υστερότοκες υποχρεώνονταν σε αγαμία και γινόντουσαν υπηρέτριες της κανακαράς. Από τη συνοπτική αυτή παρουσίαση της στρατηγικής προτίμησης του πρωτότοκου ή της πρωτότοκης και του αποκλεισμού των υπολοίπων φαίνονται:

1. Ο τρόπος με τον οποίο εξασφαλίζεται η συνέχεια των ανδρικών και των γυναικείων γενεαλογικών σειρών.
2. Η διατήρηση του αδιαίρετου της κληρονομημένης ιδιοκτησίας.
3. Η δημιουργία και η διαιώνιση μιας κοινωνίας πρωτότοκων, ιεραρχικά ανώτερης (με οικονομικό αλλά και συμβολικό κεφάλαιο, όπως όνομα, κατοχή ιδιωτικών εκκλησιών, πιάτων και φλουριών κ.ά).

(Για περισσότερες πληροφορίες βλ. B. Vernier, 2001).

τα δεδομένα της τοπικής οικονομίας (εύφορο ή άγονο έδαφος), από τον κλήρο της οικογένειας και από τις αντιλήψεις και τις νοοτροπίες που επικρατούν σε κάθε περιοχή.

Στην Ελλάδα (και γενικότερα στην Ευρώπη) η οικογένεια εμφανίζεται ως ρυθμιστής των κοινωνικών και των οικονομικών σχέσεων, καθώς:

- Μεταβιβάζει στα μέλη της τα συστήματα αξιών της ευρύτερης κοινωνίας στην οποία ανήκει και συνεπώς εξασφαλίζει τη συνοχή της κοινωνίας.

- Ρυθμίζει τις οικονομικές σχέσεις μέσω της κληρονομικής μεταβίβασης των υλικών αγαθών στα μέλη της.

- Ελέγχει και κατευθύνει, μέσω του συστήματος διαδοχής, το κύρος και τη δύναμη των μελών της, έννοιες που συνδέονται με τους κοινωνικούς ρόλους και τις κοινωνικές θέσεις.

Τέλος, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η οικογένεια αποτελεί καταφύγιο και συχνά πηγή συναισθηματικής στήριξης των μελών της.

4.1.1 Μορφές οικογένειας στο παρόν και το πρόσφατο παρελθόν

Πολλοί θεωρούν την οικογένεια ως έναν οικουμενικό θεσμό, με την έννοια ότι είναι παρούσα σε όλες τις κοινωνίες. Πράγματι, με εμφανείς διαφοροποιήσεις στο μέγεθος, στις στρατηγικές και στη μορφή, η οικογένεια εμφανίζεται σε όλες, λίγο έως πολύ, τις κοινωνίες. Το ερώτημα είναι αν η οικογένεια και οι σχέσεις που αυτή καθορίζει μένουν αναλλοίωτες στο χρόνο. Φυσικά, αυτό δε συμβαίνει, και έτσι μια στοιχειώδης ταξινόμηση είναι απαραίτητη προκειμένου να καταλάβουμε γιατί αλλάζει η οικογένεια.

Από τις εκτεταμένες στις σύγχρονες μορφές της πυρηνικής οικογένειας

Στην παραδοσιακή αγροτική κοινωνία η μορφή και το μέγεθος της οικογένειας συνδέονται με τη φύση των εργασιών που έπρεπε τα μέλη της να φέρουν σε πέρας, προκειμένου να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους. Θα πρέπει να πούμε ότι οι αγροτικές κοινωνίες στη Δυτική Ευρώπη και τα Βαλκάνια ήταν βαθύτατα ταξικές, δεδομένου ότι η οικονομία τους στηριζόταν στην εκμετάλλευση των αγροτών από τους μεγαλοϊδιοκτήτες γης.

Και στην Ελλάδα όμως τα πράγματα δεν ήταν καλύτερα. Κατά το 19ο αιώνα τα αγροτικά στρώματα στέναζαν κάτω από το βάρος των φόρων (τον κεφαλικό ή της δεκάτης). Τον 20ό αιώνα, μέχρι και την περίοδο μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η στοιχειώδης κοινωνική πολιτική* που ασκούσαν στη χώρα μας αφορούσε μόνο τους κατοίκους των πόλεων. Στην επαρχία όμως η οικονομική ανέχεια επέβαλε πολύ υποβαθμισμένες συνθήκες ζωής, ιδιαίτερα στα ορεινά χωριά και τις απομακρυσμένες από τα αστικά κέντρα περιοχές. Γι' αυτό το λόγο πολλοί από τους κατοίκους της υπαίθρου οδηγήθηκαν στη μετανάστευση, προκειμένου να οικοδομήσουν ένα καλύτερο μέλλον.

«Το πρωί ο πατέρας έξεψε τη φοράδα στο κάρο. Το παιδί στεκότανε δίπλα του με το μακρύ καμουτσίκι στα χέρια. Πίσω του πάλι το πουλάρι. Όλο το καλοκαίρι έτσι πήγαινε πίσω του σαν το μανάρι, σαν το ζαγάρι. Το παιδί σηκωνότανε από το χάραμα, κατέβαινε στο κατώ και το 'βγαζε έξω. Το 'παιρνε και το τραβούσε για το λιβάδι, για το βουναλάκι για να βοσκήσει, μα περνούσε πάντα μέσ' απ' τα 'χωράφια...»

(Δ. Χατζή, Ανυπεράσπιστοι, 1979:170).

Εικ. 4.4 Ομοίωμα σπιτιού νεότερης νεολιθικής εποχής, που απεικονίζει το εσωτερικό του και τα μέλη μιας εκτεταμένης οικογένειας (1Ε' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Λάρισας).

**Εκτεταμένες οικογένειες διαφορετικών κοινωνιών
και εποχών Ελλάδα, Η.Π.Α. και Τουρκία**

Εικ. 4.5α Ελλάδα (Φωτογραφικό αρχείο Ρ. Κασιμάτη).

Εικ. 4.5β Η.Π.Α: (E. Steichen, *The family of man*, 1955).

Εικ. 4.5γ Τουρκία (M. Casta & P. Guizard, *Histoire géographie éducation civique*, 4e, Editions Magnard, 2004).

Στις αρχές του 20ού αιώνα στην Ελλάδα η οικογένεια περιλαμβάνει τους γονείς και τα παντρεμένα παιδιά και ονομάζεται **εκτεταμένη**. Όλοι δουλεύουν, κανείς δεν εξαιρείται, ούτε οι γέροντες ούτε τα παιδιά. Συνήθως στις εκτεταμένες οικογένειες της αγροτικής κοινωνίας:

- Οι ρόλοι προσδιορίζονται αυστηρά με βάση το φύλο και την ηλικία.

- Ο ιδιωτικός χώρος διακρίνεται αυστηρά από το δημόσιο. Στον ιδιωτικό χώρο αντιστοιχούν το σπίτι και η γυναίκα, ενώ στο δημόσιο χώρο αντιστοιχούν το «έξω» και ο άνδρας.

- Το «μέσα» και οι ρόλοι που συνδέονται με τις οικιακές δραστηριότητες αξιολογούνται ως κατώτεροι από αυτούς που συνδέονται με το «έξω», με το δημόσιο χώρο, και επομένως με τον άνδρα.

Κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα οι κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές (εγκατάλειψη της υπαίθρου, αστικοποίηση) επηρέασαν την οικογένεια ως προς τη δομή, το μέγεθος και τις λειτουργίες της. Ενώ στις αγροτικές κοινωνίες παρατηρείται αυτός ο άκαμπτος διαχωρισμός των φύλων, στις σύγχρονες αστικές κοινωνίες οι σχέσεις που αφορούν την οικογένεια εμφανίζονται πιο ελαστικές.

Στην Ελλάδα, στα αστικά κέντρα, η οικογένεια περιλαμβάνει συνήθως τους γονείς και τα ανύπαντρα παιδιά και ονομάζεται **πυρηνική** ή **συζυγική** οικογένεια.

Στο πλαίσιο της πυρηνικής οικογένειας η γυναίκα εργάζεται συνήθως και εκτός σπιτιού, και αυτή είναι η ειδοποιός διαφορά με τη σύζυγο της εκτεταμένης οικογένειας. Το παράθεμα που ακολουθεί εστιάζεται σε αυτή την αλλαγή, πώς δηλαδή από τη μη μισθωτή εργασία της γυναίκας περνάμε στη μισθωτή εργασία.

Εικ. 4.6γ Η.Π.Α (J. Shepard & R. Greene, *Sociology and you*, National Text book Company, Edition 2004).

Πυρηνικές οικογένειες ανά τον κόσμο: Ελλάδα, Αιθιοπία, Η.Π.Α.

Εικ. 4.6α Ελλάδα (Φωτογραφικό αρχείο E. Κουμάνταρη).

Εικ. 4.6β Αιθιοπία (Φωτογραφικό Αρχείο, Action Aid).

«Το 1954 πολλές γυναίκες δούλευαν στην οικογενειακή επιχείρηση -τη γεωργική εκμετάλλευση ή το μαγαζί- η οποία συνήθως ανήκει στο σύζυγό τους. Η διαφορά τους με τις γυναίκες που έμεναν στο σπίτι ήταν πολύ μεγάλη. Οι γυναίκες στο σπίτι αναφέρονται ως ανενεργά μέλη από τη Στατιστική Υπηρεσία παρά το ότι δούλευαν 15 ώρες τη μέρα, για να αναθρέψουν πολυάριθμα παιδιά.

Το 1993 αυτή η κατάσταση έχει σχεδόν εκλείψει: οι γυναίκες που έχουν μια επαγγελματική δραστηριότητα είναι συνήθως μισθωτές και υπάγονται στο αφεντικό ή στο διευθυντή της υπηρεσίας τους. Ακόμη κι αν οι υπεύθυνοι είναι στην πλειονότητά τους άντρες, η αλλαγή είναι μεγάλη: η οικονομική εξάρτηση των γυναικών από το σύζυγό τους έχει μειωθεί σημαντικά» (Al. Chenu, 1995:324).

Με τις νέες εξελίξεις η καθημερινή ζωή ενός μεγάλου αριθμού γυναικών καθορίζεται από τις αυξημένες υποχρεώσεις τους στην επαγγελματική και την οικογενειακή ζωή. Και αυτό το γεγονός είναι θεμελιώδους σημασίας για την εμφάνιση νέων οικογενειακών τύπων στο πλαίσιο της πυρηνικής οικογένειας. Επομένως ο τύπος της πυρηνικής οικογένειας δεν παραμένει αναλλοίωτος στο χρόνο, αλλά εξελίσσεται ανάλογα με τη γενικότερη κοινωνική εξέλιξη, σε ολόκληρο το δυτικό κόσμο. Έτσι προκύπτουν νέες μορφές οικογενειακής συμβίωσης, οι οποίες συνδέονται με έναν καινούριο καταμερισμό της εργασίας.

Οι νέες μορφές οικογενειακής συμβίωσης στο πλαίσιο της πυρηνικής οικογένειας είναι:

- Η **οικογένεια διπλής σταδιοδρομίας**, στην οποία και οι δύο σύζυγοι εργάζονται και επομένως οι ρόλοι διαμορφώνονται σε σχέση με τις επαγγελματικές ασχολίες τους και τα πρότυπα αξιών τους. Στην περίπτωση αυτή η συζυγική σχέση οικοδομείται με βάση τη συνεργασία.

- Η **ελεύθερη συμβίωση** (συγκατοίκηση χωρίς γάμο), η οποία συναντάται όλο και περισσότερο σε πολλές χώρες της Ευρώπης και στηρίζεται κυρίως σε ατομικές επιλογές (βλ. πίνακα 4.1).

- Η **μονογονεϊκή οικογένεια**, η οποία αποτελείται συνήθως από την άγαμη μητέρα ή από το διαζευγ-

μένο ή χήρο γονέα με τα παιδιά. Οι μονογονεϊκές οικογένειες στην Ελλάδα αποτελούσαν το 6% του συνόλου των νοικοκυριών το 1991 και το 9% το 2001 (βλ.πίνακα 4.1).

- Η **οικογένεια δεύτερου γάμου**, η οποία έχει προκύψει από την αύξηση των διαζυγίων, που προκαλεί με τη σειρά της τη δημιουργία οικογενειών δεύτερου (ή τρίτου) γάμου του ενός ή και των δύο συζύγων. Η ποικιλία των οικογενειακών τύπων στη σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία συνδέεται και με άλλες παραμέτρους, όπως είναι η αλλαγή της νοοτροπίας γύρω από το θεσμό του γάμου, η αυτονόμηση του ατόμου από την οικογενειακή ομάδα, η ιδεολογία των ίσων ευκαιριών, οι αλλαγές στην αγορά εργασίας κ.ά.

Εικ. 4.7 Μονογονεϊκή οικογένεια (Εγκυκλοπαίδεια Grand Larousse, Ενότητα III: Γενικές επιστήμες-έμβιος κόσμος, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2001).

Πίνακας 4.1. Σύθεση των νοικοκυριών στην Ελλάδα με ή χωρίς πυρηνική οικογένεια (1991 και 2001)

Σύθεση νοικοκυριών	Απογραφή 1991		Απογραφή 2001	
	%	Σε χιλιάδες	%	Σε χιλιάδες
Παντρεμένα ζευγάρια χωρίς παιδιά (μια πυρηνική οικογένεια)	23,7	761	22,0	786
Παντρεμένα ζευγάρια με παιδιά (μια πυρηνική οικογένεια)	49,1	1.573	42,7	1.527
Μόνες μητέρες (μια πυρηνική οικογένεια)	4,8	155	7,5	268
Μόνοι πατέρες (μια πυρηνική οικογένεια)	1,2	38	1,4	51
Συμβιούντες χωρίς παιδιά (μια πυρηνική οικογένεια) ¹			1,3	48
Συμβιούντες με παιδιά (μια πυρηνική οικογένεια)			0,6	23
Μονομελή και πολυμελή νοικοκυριά (χωρίς πυρηνική οικογένεια) ²	21,2	678	24,3	869
Σύνολο νοικοκυριών	100,0	3.205	100,0	3.572 ³

Για το 1991 βλ. Λ. Μαράτου-Αλιπράντη, Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕ.Θ.Ι.). Για το 2001 βλ. Ε.Σ.Υ.Ε. (διασκευή Ν. Πετρόπουλου).

1 Οι κατηγορίες αυτές χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά κατά την απογραφή του 2001.

2 Το 1991 από τα 678.000 νοικοκυριά τα 186.000 αποτελούνται μόνο από άνδρα, τα 335.000 μόνο από γυναίκα και τα 157.000 από πολυμελή νοικοκυριά χωρίς πυρηνική οικογένεια. Το 2001 από τα 869.000 νοικοκυριά τα 266.346 αποτελούνται μόνο από άνδρα, τα 459.920 μόνο από γυναίκα και τα 143.183 από πολυμελή νοικοκυριά χωρίς πυρηνική οικογένεια.

3 Στα 3.571.985 νοικοκυριά με μία πυρηνική σχέση θα πρέπει να προστεθούν 102.400 νοικοκυριά με τουλάχιστον δύο πυρηνικές οικογένειες.

4.2. Καταμερισμός εργασίας στη σύγχρονη ελληνική οικογένεια

Η ανδρική κυριαρχία μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα στην ελληνική οικογένεια ήταν τόσο αδιαμφισβήτητη, ώστε να μην μπαίνει ζήτημα αιτιολόγησης της γυναικείας καταπίεσης και υποταγής, την οποία συναντάμε παντού:

- στην οργάνωση του χώρου και ιδιαίτερα στην εσωτερική διαρρύθμιση του σπιτιού,
- στη διάκριση ανάμεσα στο σπίτι (στο «μέσα», στον ιδιωτικό χώρο) και στο δημόσιο χώρο (προνομιακό πεδίο δράσης των ανδρών),
- στην οργάνωση του χρόνου.

Στη δεκαετία του 2000 το γυναικείο εργατικό δυναμικό της χώρας μας ανέρχεται σε 1.620.215 άτομα, αποτελεί δηλαδή το 38% του συνολικού εργατικού δυναμικού. Και δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι έγγαμες γυναίκες αριθμούν 1.057.700 άτομα και αποτελούν το 65% του γυναικείου εργατικού δυναμικού.

Οι μεταβολές που επήλθαν στην κοινωνία με την επαγγελματική δραστηριοποίηση των γυναικών έχουν γίνει αντικείμενο μελέτης από την κοινωνιολογία, την ιστορία, τη δημογραφία, τις οικονομικές επιστήμες, τη νομική κτλ.

Στο επίπεδο της νομικής επιστήμης αξιοσημείωτη ήταν η εφαρμογή των νέων ρυθμίσεων για τις σχέσεις των δύο φύλων στο πλαίσιο της οικογένειας, που αποτυπώνονται στο Οικογενειακό Δίκαιο.

Εικ. 4.8 Μπουγάδα στο ποτάμι: αποκλειστική απασχόληση των γυναικών κατά το παρελθόν (R.A. McCabe, Ελλάδα: τα χρόνια της αθωότητας, εκδ. Πατάκη, 2004).

Πίνακας 4.2. Σύγκριση ρυθμίσεων Οικογενειακού Δικαίου

Πριν από το 1983	Μετά το 1983 (Ν.1329/83)
• Προσωπικές σχέσεις των συζύγων Ο ανήρ είναι η κεφαλή της οικογένειας και αποφασίζει περί παντός ό,τι αφορά το συζυγικό βίο.	• Προσωπικές σχέσεις των συζύγων Οι σύζυγοι αποφασίζουν από κοινού περί παντός ό,τι αφορά το συζυγικό βίο.
• Περιουσιακές σχέσεις συζύγων Προικώο σύστημα.	• Περιουσιακές σχέσεις συζύγων Κατάργηση προικώου συστήματος. Αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
• Σχέσεις γονέων και παιδιών Πατρική εξουσία.	• Σχέσεις γονέων και παιδιών Γονική μέριμνα. Ενηλικίωση του παιδιού με τη συμπλήρωση του 18ου έτους της ηλικίας του.

Πηγή: Αστικός Κώδικας, 1940 και 2001 (εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα/Θεσσαλονίκη 2001).

Πριν από το 1983 το οικογενειακό πλαίσιο ήταν έτσι διαμορφωμένο, ώστε ο ρόλος του συζύγου ήταν, χωρίς υπερβολή, πατριαρχικός, αφού ο πατέρας αποφάσιζε για όλα, ενώ ακόμη και στις σχέσεις γονέων και παιδιών η μητέρα απουσίαζε. Μετά το 1983 το Οικογενειακό Δίκαιο εκδημοκρατίζεται δίνοντας «φωνή» και στη σύζυγο, αφού «οι σύζυγοι αποφασίζουν από κοινού», αξιώνει και αυτή «συμμετοχή στα αποκτήματα» και έχει λόγο για την ανατροφή των παιδιών.

Η επαγγελματική δραστηριοποίηση των γυναικών, η διευκόλυνση που παρέχει στα άτομα η ανάπτυξη της τεχνολογίας (οικιακές συσκευές) στο θέμα των οικιακών εργασιών, η δυνατότητα οικογενειακού προγραμματισμού (μέθοδοι αντισύλληψης), η διεκδίκηση ισότητας στο πολιτικό επίπεδο, η αλλαγή του Οικογενειακού Δικαίου δημιούργησαν το νέο κοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο καλείται να λειτουργήσει η οικογένεια. Οι σταδιακές αυτές μεταβολές αλλάζουν την καθημερινότητα της οικογενειακής συμβίωσης και δημιουργούν νέο καταμερισμό εργασίας ανάμεσα στα φύλα, αισθητό και στην ελληνική οικογένεια, καθώς και νέους τρόπους άσκησης των ρόλων τόσο του άνδρα όσο και της γυναίκας.

«Οπωσδήποτε, τα ατομικά-κοινωνικά χαρακτηριστικά, καθώς και άλλοι παράγοντες προσδιορίζουν τις συμπεριφορές των Αθηναίων συζύγων, ενώ προκαθορίζουν το πλαίσιο των συζυγικών συμπεριφορών. Έτσι η τάση για περισσότερο ισότιμους ρόλους στο σπίτι φάνηκε ότι υπερτερεί ανάμεσα στους νεότερους και πιο μορφωμένους συζύγους, σ' αυτούς που ανήκουν στα μεσαία και ανώτερα στρώματα, καθώς και στα ζευγάρια "διπλής απασχόλησης". Αντίθετα το διπολικό μοντέλο οικογένειας, με την άνιση κατανομή των οικιακών εργασιών, αφορά περισσότερο τα ζευγάρια που οι σύζυγοι είναι μεγαλύτερης ηλικίας, λιγότερο μορφωμένοι, ανήκουν σε χαμηλά κοινωνικά στρώματα, ενώ οι γυναίκες δεν έχουν εξωοικιακή επαγγελματική απασχόληση» (Λ. Μαράτου-Αλιπράντη, 1995: 13 1).

Εμπειρικές έρευνες που έχουν γίνει στην Ελλάδα έδειξαν ότι από τα ζευγάρια που κατοικούν στις αστικές περιοχές και στα οποία επικρατεί η παραδοσιακή αντίληψη για τους ρόλους των δύο φύλων ο άνδρας ασχολείται κυρίως με την εξωοικιακή εργασία, ενώ η γυναίκα με τις οικιακές εργασίες και την ανατροφή των παιδιών, ακόμη και όταν η γυναίκα είναι μισθωτή. Από τις σύγχρονες οικογένειες που διαμένουν σε αγροτικές περιοχές, παρά το γεγονός ότι οι ανδρικές και οι γυναικείες εργασίες έξω από το σπίτι αλληλοσυμπληρώνονται, δηλαδή δεν υπάρχει σαφής διαχωρισμός των εργασιών ως προς το φύλο, η γυναίκα μέσα στο σπίτι αναλαμβάνει την ανατροφή των παιδιών και το σύνολο των οικιακών εργασιών, ενώ ο άνδρας δε συμμετέχει καθόλου σε αυτές.

Έχει επίσης διαπιστωθεί ότι στις αγροτικές περιοχές υπάρχει συνήθως μια αρνητική τάση του συζύγου να βοηθήσει τη σύζυγο στις καθημερινές εργασίες του νοικοκυριού. Αυτό συνδέεται με τα διαφορετικά πρότυπα που κυριαρχούν στο πλαίσιο της οικογένειας στον αγροτικό χώρο, πρότυπα που θέλουν τις οικιακές εργασίες να προσιδιάζουν στη γυναίκα.

Τελικά, η συμμετοχή του άνδρα στον καταμερισμό των οικιακών εργασιών ποικίλλει και βασικά επηρεάζεται από τα ατομικά του χαρακτηριστικά (π.χ. ηλικία), αλλά και από κοινωνικά (εκπαίδευση, επαγγελματική κατάσταση και χαρακτηριστικά απασχόλησης). Η μη συμμετοχή των ανδρών στις οικιακές εργασίες είναι συνήθως αιτία γκρίνιας και συγκρούσεων ανάμεσα στα - νεαρά ιδίως- ζευγάρια, όταν η σύζυγος αμφισβητεί το παραδοσιακό πρότυπο, σύμφωνα με το οποίο η «καλή νοικοκυρά είναι δούλα και κυρά».

«Λυπάμαι τις νοικοκυρές
Έτσι που αγωνίζονται
Κάθε πρωί να διώχνουν απ' το σπίτι
τους τη σκόνη,
Σκόνη ύστατη σάρκα του άσφαρκου.
Σκούπες σκουπάκια
Ρουφηχτήρια φτερά τιναχτήρια
Ξεσκονόπανα κουρελόπανα κλόουν
Θόρυβοι και τρόποι ακροβάτες,
Μαστίγιο πέφτουν οι κινήσεις πάνω
στην κατοικίδια σκόνη»
(Κική Δημουλά, «Σκόνη», από τη συλλογή
Το τελευταίο σώμα μου, 1981).

Εικ. 4.9α (Φωτογραφικό αρχείο Ν. Πετρόπουλου).

Τα κοινωνικά χαρακτηριστικά είναι καθοριστικός παράγοντας στη συμμετοχή των ανδρών στις οικιακές εργασίες

Εικ. 4.9β Σκίτσο από το περιοδικό Σύγχρονη Γυναίκα, τ. 61, 1989.

Η οικογένεια στην Ελλάδα θεωρείται ακόμη και σήμερα ένας θεμελιώδης κοινωνικός θεσμός, παρά το γεγονός ότι δεν έχει μελετηθεί συστηματικά. Αντίθετα, έχει αποσυνδεθεί τεχνητά από την κοινωνική πραγματικότητα και ερευνάται ξεχωριστά από την εργασία και τη θέση της γυναίκας. Η σχέση επαγγελματικής απασχόλησης, οικογενειακής ζωής και γυναικείου/ανδρικού ρόλου είναι συχνά ανταγωνιστική, αφού η εργασία απορροφά τις περισσότερες ώρες και «κλέβει» ελεύθερο χρόνο από τη ζωή της οικογένειας. Αντίθετα, η εναρμόνιση επαγγελματικής απασχόλησης και οικογενειακής ζωής είναι το ζητούμενο για πολλά σύγχρονα ζευγάρια.

4.3. Μαθαίνοντας το ρόλο του άνδρα και το ρόλο της γυναίκας: ένα παράδειγμα πρωτογενούς κοινωνικοποίησης

Η συζήτηση για τον καταμερισμό εργασίας, τους συζυγικούς και τους επαγγελματικούς ρόλους συνδέεται και με την έννοια του φύλου, η οποία αποτέλεσε στη δεκαετία του '60 αντικείμενο μελέτης των κοινωνικών επιστημών. Διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις, που προέρχονται κυρίως από την κοινωνιολογία και την ψυχολογία, ερμηνεύουν τους μηχανισμούς μέσα από τους οποίους κάθε φύλο ενσωματώνει τελικά όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που συγκροτούν την ταυτότητά του.

Το βασικό ερώτημα που απασχόλησε τους θεωρητικούς των κοινωνικών επιστημών ήταν: το φύλο προσδιορίζεται από τα βιολογικά ή από τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του ατόμου; Για παράδειγμα, το ότι «οι γυναίκες είναι υπεύθυνες για την ανατροφή των παιδιών» ή το ότι «έχουν επιφορτιστεί με τις οικιακές εργασίες» ή ακόμη το ότι «αμείβονται λιγότερο ως μισθωτές από τους άνδρες» μπορεί να ερμηνευτεί με προσφυγή στο βιολογικό παράγοντα ή είναι «κοινωνική κατασκευή»;

Δεν είναι δυνατόν στο πλαίσιο αυτού του βιβλίου να αναφέρουμε όλες τις ερμηνευτικές θεωρίες που αναπτύχθηκαν. Μπορούμε όμως να τις συνοψίσουμε, αφού ουσιαστικά οι θεωρίες αυτές συγκροτούν δύο ομάδες:

- Η μία ομάδα προτάσσει το **βιολογικό παράγοντα** και τον καθιστά υπεύθυνο για τη μεταβίβαση των χαρακτηριστικών στα δύο φύλα.

- Η δεύτερη ομάδα προτάσσει τις θεωρίες της **κοινωνικής εκμάθησης** των ρόλων.

Σύμφωνα με την **πρώτη** θεωρητική οπτική:

α) Οι ψυχολογικές ιδιότητες, οι κλίσεις και οι ικανότητες των αγοριών και των κοριτσιών αποδίδονται σε

έμφυτες ιδιότητες που συνδέονται με τις ανατομικές διαφορές των δύο φύλων. Για παράδειγμα, το ότι τα κορίτσια είναι πιο ευαίσθητα από τα αγόρια, ή το ότι έχουν χαμηλότερες επιδόσεις στα μαθηματικά σε σχέση με τα αγόρια αποδίδεται στα έμφυτα και βιολογικά χαρακτηριστικά των δύο φύλων και όχι στις διαφορετικές κοινωνικές συνθήκες ανατροφής τους.

β) Το φύλο αποτελεί κριτήριο «κανονικής» συμπεριφοράς και αξιολόγησής της: άλλα πρέπει να κάνουν οι άνδρες και άλλα οι γυναίκες και επομένως είναι αναμενόμενο τα άτομα να συμπεριφέρονται σύμφωνα με τις ιδιότητες που προσιδιάζουν στο φύλο τους. Αυτή η αρχή ισχύει για όλες τις πτυχές της συμπεριφοράς των δύο φύλων, από τη σεξουαλική έκφραση έως την πολιτική εκπροσώπηση. Το αποτέλεσμα αυτής της οπτικής είναι η χαμηλή εκπροσώπηση των γυναικών σε πολλά επαγγέλματα (π.χ. χειρουργοί, πιλότοι, βουλευτές), γεγονός που αποτελεί τη βάση για τη δικαιολόγηση και τη διαιώνιση της ανισότητας μεταξύ των δύο φύλων.

Στη συνέχεια -και ιδίως μετά τις διαπιστώσεις των κοινωνικών ανθρωπολόγων, οι οποίοι μελέτησαν απλές και σύνθετες κοινωνίες (π.χ. M. Mead, 1935) και παρατήρησαν σημαντικές παραλλαγές στον καταμερισμό της εργασίας μεταξύ των δύο φύλων- η έννοια του φύλου αλλάζει περιεχόμενο. Με την ιστορική πλέον φράση της Σιμόν ντε Μποβουάρ (Simone de Beauvoir, 1908-1986) ότι «η γυναίκα δε γεννιέται, αλλά μάλλον γίνεται» καθώς και με τη συμβολή των φεμινιστικών σπουδών, διατυπώνεται μια νέα θεωρητική οπτική στη δεκαετία του '70. Σύμφωνα με αυτήν, το φύλο κατασκευάζεται και ο ρόλος του κάθε φύλου διαφέρει από πολιτισμό σε πολιτισμό. Άρα και οι αξιολογήσεις που σχετίζονται με τα φύλα είναι και αυτές προϊόντα του πολιτισμού, που μεταδίδονται μέσα από τη διαδικασία της μάθησης.

Σύμφωνα με τη **δεύτερη** οπτική, της **κοινωνικής εκμάθησης των ρόλων**, δίνεται έμφαση στην καθοριστική επίδραση της κοινωνίας στην κατασκευή του φύλου (και όχι της φύσης ή της βιολογίας). Το αγόρι μαθαίνει να συμπεριφέρεται ως αγόρι, όπως άλλωστε και το κορίτσι μαθαίνει να συμπεριφέρεται ως κορίτσι, και αυτό συμβαίνει κατ' αρχάς μέσα στην οικογένεια με την **κοινωνικοποίηση**.

Το κορίτσι μαθαίνει -είτε μέσω των παιχνιδιών είτε μέσω των καθημερινών πρακτικών της μητέρας του, την οποία καλείται να βοηθήσει- ότι προορίζεται για τις οικιακές εργασίες και την καθημερινή διαχείριση της οικιακής οικονομίας, αποκλεισμένο σε ένα χώρο ιδιωτικό, με κύριο προορισμό το γάμο και τη μητρότητα, ώστε να λειτουργήσει «ως νοικοκυρά στο δικό της σπίτι». Κάθε παρέκκλιση από το ρόλο αυτό αποτελεί παραβίαση του κανονιστικού προτύπου, δηλαδή παραβίαση

του κοινωνικού κανόνα, και επιφέρει κοινωνική απαξίωση: «δεν είναι αυτή για σπίτι», «είναι ανοικοκύρευτη». Αντίθετα, το αγόρι μαθαίνει μέσα από ανάλογες πρακτικές ότι προορίζεται για την εκπροσώπηση της οικογένειας προς τα «έξω», για το δημόσιο, τον «επίσημο» χώρο, για τις εξωτερικές εργασίες, που είναι και πιο θεαματικές σε σχέση με τις «κρυφές», «ιδιωτικές» εργασίες και ασχολίες του γυναικείου φύλου, όπως η ανατροφή των παιδιών και η καθαριότητα του σπιτιού. Κάθε παρέκκλιση από το ρόλο που καλείται να ασκήσει το αγόρι αποτελεί αμφισβήτηση του ανδρισμού του: «πού ακούστηκε αγόρι να μαγειρεύει;» ή «οι άνδρες δεν κλαίνε». Οι εκφράσεις αυτές αποτελούν άτυπες μορφές κοινωνικού ελέγχου, όταν διατυπώνονται από το οικείο περιβάλλον.

Γίνεται φανερό από τα παραπάνω παραδείγματα ότι ο κυριότερος μηχανισμός μέσα από τον οποίο το βιολογικό φύλο αλλάζει σε κοινωνικό φύλο (δηλαδή σε συμπεριφορές, ρόλους, πρακτικές) είναι η οικογένεια και οι συγγενείς που περιβάλλουν ένα παιδί στα πρώτα

Εικ. 4.10 Ατυπος κοινωνικός έλεγχος: το αγόρι μαθαίνει τι δε μπορεί να κάνει (S. Pick, Πλάθοντας τη ζωή, εκδ. Φυτράκη, 1997).

του βήματα: «...ένα σύνολο διαφορετικών ανθρώπων με ένα σύνολο διαφορετικών σχέσεων επηρεάζουν το άτομο με το παράδειγμα, την άμεση επιταγή και τη σιωπηλή ανέκφραστη προσδοκία» (B. Τεντοκάλη, 1991:102). Για το λόγο αυτό άλλωστε η οικογένεια ονομάστηκε μηχανισμός πρωτογενούς κοινωνικοποίησης. Επομένως οι ρόλοι των δυο φύλων μαθαίνονται στο πλαίσιο της οικογένειας και δεν αποτελούν δεδομένα της φύσης ούτε έμφυτες κλίσεις και δεξιότητες. Αντίθετα, αποτελούν σύμβολα μιας κοινωνικής σχέσης η οποία είναι κοινωνικά και ιστορικά προσδιορισμένη.

Σε μια πατριαρχική εκτεταμένη οικογένεια τα παιχνίδια των παιδιών και οι οικογενειακές πρακτικές, στις οποίες καλούνται να συμμετέχουν διαφοροποιημένα κατά φύλο τα παιδιά, αναπαράγουν τα πρότυπα της ανδρικής «κυριαρχίας» και της γυναικείας «υποταγής».

Σε μια σύγχρονη πυρηνική οικογένεια, με εργαζόμενους και τους δύο γονείς και με σχέσεις ισοτιμίας μεταξύ τους, ο μηχανισμός εκμάθησης των ρόλων είναι (ή μπορεί να είναι) διαφορετικός. Δεν υπάρχουν αποκλεισμοί λόγω φύλου ούτε στα παιδικά παιχνίδια ούτε στις οικιακές εργασίες στις οποίες καλούνται να βοηθήσουν τα παιδιά. Οι χώροι δε χωρίζονται σε γυναικείους (η κουζίνα ως αποκλειστικά γυναικείος χώρος) και ανδρικούς, ενώ το κορίτσι μαθαίνει ότι δεν έχει μόνο έναν προορισμό στη ζωή του, να γίνει δηλαδή μια καλή νοικοκυρά και μια καλή μητέρα.

Συνεπώς στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες οι άνδρες και οι γυναίκες κατανέμουν κατά έναν ισότιμο τρόπο (ή τουλάχιστον προσπαθούν να κατανεύσουν) τη δημόσια και την οικιακή σφαίρα. Αυτό συμβαίνει γιατί, όπως δείξαμε, η γυναίκα, εισερχόμενη στον επαγγελματικό στίβο, αναγκάστηκε σε μια αναπροσαρμογή των δραστηριοτήτων που αφορούσαν το ρόλο της, το χρόνο της, αλλά και την ταυτότητά της. Παράλληλα όμως και ο άνδρας προσπαθεί να διαχειριστεί με νέους όρους το ρόλο του στην οικογένεια.

Η κοινωνική «κατασκευή» των φύλων

Εικ. 4.11α (B. Hoglund, L. Jarlen, H. Lind, A. Lokholm, *Samhällskunskap för gymnasiet A, Natur och Kultur, Stockholm, 2003*)

Εικ. 4.11β (Φωτογραφικό αρχείο Ε. Κουμάνταρη).

4.4. Προκλήσεις, προβλήματα, προοπτικές της σύγχρονης ελληνικής οικογένειας

Κατά τον 20ό αιώνα στην Ευρώπη οι ανακατατάξεις που έγιναν στην οικογένεια αφορούσαν κυρίως τους ρόλους του άνδρα και της γυναίκας. Στη νέα χιλιετία οι ρόλοι και οι ευθύνες των γονέων αξιολογούνται εκ νέου, ώστε να γίνει πιο ενεργητικός ο ρόλος του πατέρα στην οικογένεια και της μητέρας στον κόσμο της εργασίας.

Ωστόσο, το γεγονός ότι οι γυναίκες δίνουν σήμερα μεγαλύτερη έμφαση στην καριέρα τους μεταθέτοντας την απόκτηση παιδιών σε μεγαλύτερη ηλικία, καθώς και οι αλλαγές στον εργασιακό τομέα, οι οποίες απαιτούν από τους εργαζομένους περισσότερες ώρες απασχόλησης, μειώνοντας τον ελεύθερο χρόνο τους, έχουν επιδράσει σημαντικά στη φυσιογνωμία της οικογένειας στην Ευρώπη, η οποία παρουσιάζει ευδιάκριτα κοινά χαρακτηριστικά, όπως είναι η ελεύθερη συμβίωση, τα διαζύγια και η μείωση των γεννήσεων.

Εικ. 4.12 Η κλωνοποίηση προκαλεί κοινωνικά και ηθικά διλήμματα («The Twenty Marilyns», του Andy Warhol, R. T. Schaefer, *Sociology, 7th edition, The McGraw Hill Co., 2001*).

Η ελληνική κοινωνία, σε γενικές γραμμές, φαίνεται να αντιστέκεται στην απαξίωση του γάμου, παρά τους κλυδωνισμούς που υφίσταται ο θεσμός αυτός τουλάχιστον στην Ευρώπη και παρά το γεγονός ότι στο διάστημα των τελευταίων 30 χρόνων (από το 1971 ως το 2001) έχουν πενταπλασιαστεί τα διαζύγια στη χώρα μας.

Πιο συγκεκριμένα, η Ελλάδα παρουσιάζει υψηλά ποσοστά γαμηλιότητας* και αντίστοιχα χαμηλά ποσοστά συμβίψεων και γεννήσεων εκτός γάμου, σχετικά χαμηλά ποσοστά διαζυγίων σε σχέση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, αλλά και χαμηλά ποσοστά γονιμότητας*.

Ο αριθμός των γεννήσεων το 2001 είναι ελαφρά μικρότερος από τον αριθμό των θανάτων (βλ. πίνακα 4.3) και οι ερευνητές επισημαίνουν ότι από το «1983 η

Η υπογεννητικότητα σήμερα συνδέεται με ευρύτερα κοινωνικά και οικονομικά θέματα που απασχολούν ιδιαίτερα τα νέα ζευγάρια, τα οποία καλούνται να εξοικονομήσουν χρόνο και χρήμα για την ανατροφή των παιδιών. Τα παιδιά κατέχουν κεντρική θέση στη σύγχρονη οικογένεια, η οποία δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην εκπαίδευσή τους. Οι γονείς, πολλές φορές, μεταθέτουν στο απώτερο μέλλον τις δικές τους ικανοποιήσεις, προκειμένου να ανταποκριθούν στις μεγάλες οικονομικές απαιτήσεις της εκπαίδευσης των παιδιών τους, ευελπιστώντας ότι κάποτε αυτά, με τα αυξημένα μορφωτικά προσόντα τους, θα πραγματοποιήσουν ως ενήλικες τα όνειρα που εκείνοι δεν κατόρθωσαν να εκπληρώσουν.

Η αντίφαση που παρατηρείται σε όλες τις χώρες της

Πίνακας 4.3. Φυσική κίνηση του πληθυσμού

	1971	1981	1991	2000	2001
Γάμοι	73.350	71.178	65.568	48.880	58.491
Επί 1.000 κατοίκων	8,3	7,3	6,4	4,5	5,3
Διαζύγια	3.675	6.349	6.351	11.309	11.184
Επί 1.000 γάμων	50,1	89,2	96,9	231,4	191,2
Γεννήσεις	141.126	140.953	102.620	103.267	102.282
Επί 1000 κατοίκων	16,0	14,5	10,0	9,5	9,4
Θάνατοι	73.819	86.261	95.498	105.219	102.559
Επί 1000 κατοίκων	8,4	8,9	9,3	9,5	9,4

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε. (2003).

γονιμότητα* έχει μειωθεί σε επίπεδο κατώτερο του 2,1 παιδιά ανά γυναίκα αναπαραγωγικής ηλικίας, επίπεδο που θεωρείται απαραίτητο για την αναπλήρωση των γενεών, ενώ το 1993 ισοδυναμούσε μόλις με 1,35 παιδιά ανά γυναίκα» (Χ. Συμεωνίδου, 1997:247).

Η αναπλήρωση των γενεών επιτυγχάνεται, σύμφωνα με τους δημογράφους, όταν το ποσοστό των γεννήσεων ανά γυναίκα είναι ανώτερο του 2,1 παιδιά. (Το 2,1 παιδιά ανά γυναίκα είναι ένας στατιστικός μέσος όρος που δείχνει το δείκτη γονιμότητας). Εάν τα ποσοστά γεννήσεων στην Ελλάδα δεν αυξηθούν και οι γενιές δε διαδέχονται η μία την άλλη, τότε προβλέπεται ότι σύντομα θα είμαστε χώρα ηλικιωμένων ατόμων.

Ευρώπης είναι ότι, ενώ σε κάποιο βαθμό τα κράτη στηρίζουν τις οικογένειες, ώστε αυτές να αποκτήσουν όλο και περισσότερα παιδιά, ταυτόχρονα θεωρείται «προσόν» για μια γυναίκα να μην έχει παιδιά, προκειμένου αυτή να μπορέσει να εξελιχθεί επαγγελματικά.

Επειδή η τάση αυτή της σύγχρονης οικογένειας είναι ιδιαίτερα εμφανής σε πολλές χώρες της Ευρώπης, παρατηρούμε όλο και συχνότερα τη θέσπιση νόμων για τη στήριξη της τεχνητής γονιμοποίησης, όπως και την έκδοση κειμένων, οδηγιών και συμβάσεων που αναφέρονται στα δικαιώματα των παιδιών, όπως είναι η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Παιδιών (1989), ο Ευρωπαϊκός Χάρτης για τα Δικαιώματα των Παιδιών (1990) κ.ά.

Ο προβληματισμός για το μέλλον της οικογένειας είναι έντονος. Τα νέα οικογενειακά σχήματα, όπως οι συμβιώσεις που δεν αποσκοπούν στην αναπαραγωγή του είδους (γάμοι ομοφυλοφίλων), που εμφανίζονται ιδίως στη Δυτική Ευρώπη, προκαλούν προβληματισμούς ως προς τις θεσμικές ρυθμίσεις. Αλλά και τα επιτεύγματα στον τομέα της γενετικής τεχνολογίας όπως η

εξωσωματική γονιμοποίηση, η επιλογή του φύλου του παιδιού, οι τράπεζες σπέρματος θέτουν νέα ερωτήματα ηθικής και νομικής φύσης. Έτσι, ενώ μέχρι χθες θέματα πατρότητας και μητρότητας θεωρούνταν λυμένα, σήμερα εμφανίζονται εκ νέου στο κοινωνικό προσκήνιο και ζητούν επαναπροσδιορισμό.

«Ο Άρειος Πάγος καλείται να αποφασίσει ποιος είναι ο νόμιμος πατέρας - Ο γόρδιος δεσμός μιας εξωσωματικής

...Απάντηση σε κρίσιμα νομικά ζητήματα που γεννούν τα επιτεύγματα της γενετικής τεχνολογίας καλείται να δώσει ο Άρειος Πάγος. Για πρώτη φορά το ανώτατο δικαστήριο βρίσκεται αντιμέτωπο με ένα εξαιρετικά πολύπλοκο νομικό και ηθικό πρόβλημα, αυτό της αναγνώρισης των παιδιών που αποκτήθηκαν εκτός γάμου ύστερα από εξωσωματική γονιμοποίηση, αλλά και με το δίλημμα ποιος είναι ο νόμιμος πατέρας, ο κοινωνικός ή ο βιολογικός.

Η υπόθεση έφτασε στον Άρειο Πάγο, αφού προηγουμένως δίχασε τα κατώτερα δικαστήρια, που έδωσαν διαφορετική απάντηση στο ποιος είναι ο νόμιμος πατέρας. Η ιστορία αρχίζει το 1981, όταν παντρεμένη γυναίκα, που έπασχε από απόφραξη σαλπίγγων, επισκέφθηκε ιδιωτικό ιατρικό κέντρο προκειμένου να αποκτήσει παιδί με εξωσωματική γονιμοποίηση. Αρχικά η σχέση του γυναικολόγου-διευθυντή μονάδας, που επίσης ήταν παντρεμένος- με τη γυναίκα ήταν τυπική, στη συνέχεια όμως εξελίχθηκε σε ερωτική σχέση που κράτησε 5 χρόνια. Όλο αυτό το διάστημα έγιναν επανειλημμένες προσπάθειες τεχνητής γονιμοποίησης, που τελικά καρποφόρησε το 1988. Το Σεπτέμβριο του 1989 η γυναίκα γέννησε δίδυμα, αφού χρησιμοποιήθηκαν ωάρια και σπέρμα τρίτων δοτών από Τράπεζες. Μετά τη γέννηση των παιδιών και αφού και οι δυο είχαν πάρει διαζύγιο από τους συζύγους τους, το ζευγάρι χώρισε. Η μητέρα κατέφυγε στα δικαστήρια, ζητώντας με αγωγή της να αναγνωριστεί ότι πατέρας των παιδιών της είναι ο γιατρός, αφού συζούσαν από το 1984 και για 5 χρόνια με σκοπό το γάμο και εκείνος είχε συγκατατεθεί στη σύλληψη των παιδιών με τεχνητή εξωσωματική γονιμοποίηση.

Σε πρώτη φάση η γυναίκα δικαιώθηκε από το Πρωτοδικείο, το οποίο αναγνώρισε ότι ο πατέρας είναι ο γιατρός. Αντίθετα, το Εφετείο απέρριψε τον ισχυρισμό της μητέρας ως μη νόμιμο, κρίνοντας ότι η συμφωνία που έκαναν για να αποκτήσουν παιδιά είναι άκυρη, διότι δεν ήταν παντρεμένοι, αλλά συμβίωναν. Στο ίδιο μήκος κύματος με τη δευτεροβάθμια απόφαση κινείται και η εισήγηση του εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, Δημ. Λινού, ενώπιον της ολομέλειας του Αρείου Πάγου, ο οποίος υποστηρίζει ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση ο γιατρός δεν μπορεί να θεωρηθεί ο πατέρας των παιδιών. Ωστόσο δέχεται ότι υπάρχει "νομικό κενό" που χρήζει ρυθμίσεως, καθώς οι διατάξεις του Οικογενειακού Δικαίου ισχύουν μόνον για την έγγαμη σχέση και δεν μπορεί να εφαρμοστεί και στη συμβίωση με ελεύθερη σχέση.

Για να τεκμηριώσει την άποψή του, ο εισαγγελέας του Αρείου Πάγου αναφέρει:

-Στην περίπτωση της γυναίκας που είναι παντρεμένη και συμβιώνει με άλλον άνδρα, η συγκατάθεση του τελευταίου για την απόκτηση παιδιών είναι "νομικά αδιάφορη". Και αυτό διότι ο σύντροφός της δε δικαιούται να δημιουργήσει αμάχητο τεκμήριο "κοινωνικής" πατρότητας για τον εαυτό του, έστω και αν η σύντροφός του βρίσκεται σε διάσταση με το σύζυγό της.

-Είναι άκυρη η συμφωνία που κάνουν οι σύντροφοι εκτός γάμου για την απόκτηση παιδιού με τεχνητή γονιμοποίηση, διότι αντιβαίνει στα χρηστά ήθη σύμφωνα με την κρατούσα ηθική της κοινωνίας, διαταράσσει την οικογενειακή τάξη και προσβάλλει το θεσμό του γάμου.

-Είναι αδιάφορο για το νομοθέτη το γεγονός ότι οι σύντροφοι που είχαν σχέση βρίσκονταν σε διάσταση με τους συζύγους τους..»

Ελευθεροτυπία, Β. Φωτοπούλου, 23-1-2004

Ενδεικτική των νέων δεδομένων και των προβλημάτων που αυτά προκαλούν είναι η περίπτωση η οποία περιγράφεται στο άρθρο ημερήσιας εφημερίδας (βλ. παράθεμα).

Η επιστήμη της κοινωνιολογίας οφείλει να εξετάσει ό,τι ανακύπτει από τις παραπάνω αναπόφευκτες αλλαγές, καθώς αυτές συμπαρασύρουν τις ιδέες, αλλά και το σύστημα αξιών μας σχετικά με την οικογένεια.

Ερωτήσεις

1. Ποια είναι η διαφορά της οικογένειας από το νοικοκυριό;
2. Ποια είναι τα στοιχεία της οικογένειας που την προσδιορίζουν ως κοινωνικό θεσμό;
3. Ποιους σκοπούς εξυπηρετεί η οικογένεια με τη μεταβίβαση των αγαθών της στην επόμενη γενιά;
4. Να περιγράψετε τη μορφή και τα χαρακτηριστικά της εκτεταμένης οικογένειας.
5. Τι ονομάζουμε πυρηνική οικογένεια;
6. Αφού μελετήσετε τα στοιχεία του πίνακα 4.1, να αναφέρετε τις σημαντικότερες εξελίξεις που παρατηρείτε στη σύνθεση των νοικοκυριών.
7. Να συγκρίνετε τη θέση της γυναίκας στην εκτεταμένη και στην πυρηνική οικογένεια.
8. Ποιες είναι οι μορφές οικογενειακής συμβίωσης στη σύγχρονη κοινωνία;

5. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ: ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑΓΗΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

- Ο ρόλος της εκπαίδευσης: έκδηλες και άδηλες λειτουργίες
- Εκπαιδευτικά συστήματα
- Η εκπαίδευση ως παράγοντας αναπαραγωγής της κοινωνίας
- Η εκπαίδευση ως παράγοντας αλλαγής της κοινωνίας
- Εκπαίδευση και κοινωνία της πληροφορίας

Εισαγωγή

Η εκπαίδευση στη σύγχρονη κοινωνία επιτελεί πολλές λειτουργίες. Λόγω του σημαντικού ρόλου της, αλλά και του πλήθους των λειτουργιών της αποτέλεσε αντικείμενο έρευνας της κοινωνιολογίας. Οι σχετικές έρευνες εστιάζουν στο αν η εκπαίδευση είναι ένας μηχανισμός αναπαραγωγής της κοινωνίας και του πολιτισμού της ή αν αποτελεί μοχλό μετακίνησης του ατόμου σε μια ανώτερη επαγγελματική ή κοινωνική θέση.

5.1. Ο ρόλος της εκπαίδευσης

Η εκπαιδευτική διαδικασία καλεί το παιδί, από τη νηπιακή ηλικία μέχρι και την εφηβεία, να περάσει ένα μέρος του χρόνου του με τους συνομηλίκους του και εκτός οικογενειακού πλαισίου. Οι συνομήλικοι είναι το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο το παιδί καλείται να ενταχθεί και η ένταξη αυτή συνοδεύεται από:

- τη σταδιακή ανεξαρτοποίηση από το οικογενειακό περιβάλλον,
- τη συνειδητοποίηση από την πλευρά του παιδιού ότι η ιεραρχία δε στηρίζεται αναγκαστικά σε βιολογικές βάσεις (από τον πατέρα της οικογένειας στο δάσκαλο του σχολείου),
- την ανάληψη ευθυνών από το ίδιο το παιδί,
- την αυτόνομη λήψη αποφάσεων.

Συμπαραστάτης του ατόμου σε αυτή τη νέα κοινωνική πραγματικότητα, όπου δε συγχωρούνται τα πάντα, όπως συχνά συμβαίνει στην οικογένεια, είναι το σχολείο. Αυτό το στάδιο, κατά το οποίο το παιδί αυτονομείται και οι σχέσεις του με τους άλλους δε χαρακτηρίζονται από το συναίσθημα ή από τη συγγένεια, ονομάζεται **δευτερογενής κοινωνικοποίηση**.

Η έκθεση της Διεθνούς Επιτροπής για την Εκπαίδευση της UNESCO επισημαίνει τη σπουδαιότητα της δευτερογενούς κοινωνικοποίησης, δίνοντας έμφαση στους ακόλουθους στόχους της μάθησης, που αποτελούν τους πυλώνες της γνώσης:

α) να μάθει στο άτομο πώς να μαθαίνει, δηλαδή πώς να αποκτά τα εργαλεία της κατανόησης του κόσμου...,

β) να του μάθει πώς να ενεργεί, έτσι ώστε να είναι παραγωγικό στο χώρο του,

Εικ. 5.1α Σχολείο της Φανής Χιλ 1865 (Αθήνα 1939-1900: Φωτογραφικές μαρτυρίες Μουσείο Μπενάκη).

Εικ. 5.1β Μαθητές στο προαύλιο του σχολείου τους κατά το σχολικό έτος 1981-82 (Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 10, τεύχος 11, εκδ. Ελληνικά Γράμματα).

Εικ. 5.1γ Γ' Λυκείου, 2ο Λύκειο Δραπετσώνας, σχολική εκδρομή 2004 (Φωτογραφικό αρχείο Β. Σπανάκου).

γ) να του μάθει πώς να ζει μαζί με τους άλλους, δηλαδή πώς να συμμετέχει στη ζωή τους και να συνεργάζονται μαζί τους,

δ) να του μάθει πώς να υπάρχει... Η εκπαίδευση πρέπει να δώσει στους ανθρώπους την ελευθερία της σκέψης, της κρίσης, της έκφρασης των αισθημάτων και της φαντασίας, για να αναπτύξουν τις δεξιότητές τους και τη δυνατότητα να ελέγχουν όσο εξαρτάται από αυτούς τη ζωή τους...» (UNESCO, 1999:125, 139).

Σύμφωνα με τον Κρ. Ντε Μοντιμπέρ (2000:110), η κοινωνιολογία έχει καταδείξει μέσα από την κριτική της ανάλυση ότι ο εκπαιδευτικός μηχανισμός εκπληρώνει συγκεκριμένες λειτουργίες:

1. Διαφυλάττει τον πολιτισμό του παρελθόντος. Η διαφύλαξη αυτή είναι σημαντική, γιατί ανταποκρίνεται στην ανάγκη διαιώνισης του πολιτισμού που έχουν αναπτύξει οι προηγούμενες γενιές.

2. Διασφαλίζει τη μετάδοση του πολιτισμού. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η εκπαίδευση σμιλεύει και κατασκευάζει τον «καλλιεργημένο» άνθρωπο μιας κοινωνίας.

3. Προάγει την κοινωνική ενσωμάτωση του ατόμου, η οποία μπορεί να λάβει δύο μορφές: ηθική και νοητική. Το εκπαιδευτικό σύστημα έχει την ευθύνη να εξοπλίζει τα άτομα με ίδιες κατηγορίες σκέψης. Λόγω ίσως αυτής της λειτουργίας η εκπαίδευση θεωρήθηκε ως ιδεολογικός μηχανισμός αναπαραγωγής της κοινωνίας (και μάλιστα αναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας).

4. Συμβάλλει στον επαγγελματικό προσανατολισμό του ατόμου. Συνεπώς θα μπορούσαμε να πούμε ότι το σχολείο «διανέμει» προσόντα που θα επιτρέψουν στα άτομα να ενταχθούν στην αγορά της εργασίας.

Οι λειτουργίες της εκπαίδευσης είναι **έκδηλες** (φανερές) και **άδηλες** (κρυφές). Η πιο σημαντική από τις έκ-

δηλες λειτουργίες της είναι η μετάδοση των γνώσεων, των προτύπων και των αξιών. Τα στοιχεία αυτά, στο βαθμό που εσωτερικεύονται και αφομοιώνονται από τους μαθητές, οδηγούν τη δράση τους σε έναν κοινό προσανατολισμό.

Η πιο σημαντική από τις **άδηλες** (κρυφές) λειτουργίες της εκπαίδευσης είναι η επιλογή που γίνεται στο σχολείο και συγκεκριμένα ο προσανατολισμός των πιο «αδύνατων» μαθητών προς την τεχνική εκπαίδευση. Η τεχνική εκπαίδευση φαινόταν ότι δημιουργήθηκε με σκοπό να προετοιμάσει τους μαθητές για την επαγγελματική τους σταδιοδρομία και είχε σημαντικές διαφορές από τη γενική παιδεία που παρείχε το λύκειο. Ωστόσο, σε πολλές περιπτώσεις, η τεχνική εκπαίδευση κατέληξε να

«Πολλά παιδιά μέσα στην τάξη ήθελαν να κερδίσουν την εύνοια των δασκάλων. Εγώ ήθελα να κερδίσω την αγάπη και το θαυμασμό της τάξης. Θύμωναν οι δάσκαλοι με τις...εξυπνάδες μου, όμως η τάξη χαιρόταν και γελοούσε... Δε με ενδιέφερε η τιμωρία που θα επακολουθούσε. Μου αρκούσαν τα μάτια που άστραφταν με κέφι, περιμένοντας να παίξω τον τρελό ρόλο που εκείνοι δεν τολμούσαν.

Τις περισσότερες φορές πάντως πλήρωνα αυτούς τους ρόλους με κάτι σφυριχτές χαρακιές στις χούφτες μου, που, από αδύνατες και ξεπαγιασμένες, μετά τα χτυπήματα φούσκωναν σαν ψωμιά και ζεμάταγαν, ενώ το σάλιο μου πάντοτε τη στιγμή του πόνου αποκτούσε μια περίεργη γεύση αίματος.

Οι πιο φοβερές χαρακιές ήταν αυτές στο καλάμι. Εκεί χτυπούσε ο διευθυντής τα μικρότερα αγόρια και τα έκανε να χοροπηδάνε κλαίγοντας με τ' αδύνατα σπιρτόξυλα που είχανε για πόδια...

Αν είναι αλήθεια πως, όταν ανοίγει ένα σχολείο, κλείνει μια φυλακή, τότε σίγουρα εκείνος ο διευθυντής θα είχε φύγει απ' τη φυλακή, που έκλεισε μόλις άνοιξε ετούτο το σχολείο, και είχε έρθει να το διευθύνει με τον ίδιο σκληρό και ανελέητο τρόπο... »

(Μ. Σφακιανάκη-Μανωλίδου, 1998:17).

δέχεται τις αποκλεισμένες από το λύκειο μάζες των παιδιών που προέρχονται από τα λαϊκά και τα μεσαία στρώματα. Το φιλτράρισμα αυτό ισχύει και στις βαθμίδες της ανώτερης /ανώτατης εκπαίδευσης.

Βέβαια, οι έκδηλες ή οι άδηλες λειτουργίες ενός εκπαιδευτικού συστήματος εξαρτώνται από το ευρύτερο κοινωνικο-οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο της κοινωνίας. Έτσι, αν, για παράδειγμα, ένα κράτος ενδιαφέρεται να προστατεύσει όλους τους πολίτες, τότε θα ενισχύσει την εκπαιδευτική λειτουργία η οποία αποσκοπεί στην κοινωνική ενσωμάτωση.

5.1.1 Εκπαιδευτικά συστήματα - Ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα

Τα εκπαιδευτικά συστήματα δεν είναι παντού ίδια. Η διαφοροποίηση αυτή αφορά τις δομές, τις λειτουργίες, τους τρόπους χρηματοδότησης, αλλά και τους στόχους που θέτουν. Για παράδειγμα, κάθε εκπαιδευτικό σύστημα έχει διαφορετικό αριθμό ετών υποχρεωτικής φοίτησης και κατάτμησης σε βαθμίδες και κύκλους, περιεχόμενα σπουδών, ωρολόγια προγράμματα, τρόπους διδασκαλίας, μηχανισμούς επιλογής, προαγωγής και πρόσβασης στα Α.Ε.Ι., οργάνωσης και διοίκησης (βλ. πίνακα 5.2). Οι διαφορές αυτές αντανακλούν κοινωνικο-οικονομικούς και ιστορικούς παράγοντες, παραδό-

Εικ. 5.2 Το ιαπωνικό δημόσιο σχολείο: χώρος εκμάθησης ρόλων (R.T. Schaefer, *Sociology*, 7th Edition, The McGraw-Hill Companies, Inc., 2001).

σεις, παιδαγωγικές αντιλήψεις, τοπικές ανάγκες, αλλά και τα οράματα των πολιτικών ηγεσιών των χωρών σχετικά με τους σκοπούς και τους στόχους της εκπαίδευσης.

Σε ό,τι αφορά τη διαφοροποίηση στα προγράμματα σπουδών 21 ευρωπαϊκών χωρών / περιοχών, σχετικές μελέτες του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (βλ. πίνακα 5.1) έχουν δείξει μικρή διαφοροποίηση ως προς τους θεματικούς άξονες που καλύπτονται στα λεγόμενα βασικά μαθήματα, δηλαδή τη γλώσσα και τα μαθηματικά.

Εικ. 5.3α Σκηνές σχολείου από την αρχαιότητα ζωγραφισμένες σε αγγεία (485-480 π.Χ.) (Ελληνική τέχνη: αρχαία αγγεία, Εκδοτική Αθηνών).

Εικ. 5.3β Ιδιωτικός δάσκαλος διδάσκει Αθηναία (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, 1970).

Ενδιαφέρον θα ήταν να γίνει σύγκριση και στα μαθήματα των κοινωνικών επιστημών (π.χ. οικονομία, κοινωνιολογία, πολιτική επιστήμη, ψυχολογία κτλ.) τα οποία αφορούν τις κοινωνικές δεξιότητες, όπως είναι η κοινωνική ενσυναίσθηση, η καλλιέργεια της ανεκτικότητας κ.ά.

Τα εκπαιδευτικά συστήματα διαφέρουν, όπως προαναφέρεται, και ως προς την οργάνωση και τη διοίκηση της εκπαίδευσης. Οι χώρες υιοθετούν εναλλακτικά συστήματα οργάνωσης και διοίκησης, για να πετύχουν

τους στόχους της εκπαιδευτικής πολιτικής τους. Για παράδειγμα, το εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδας είναι περισσότερο συγκεντρωτικό (οι αποφάσεις παίρνονται σε επίπεδο του Υπουργείου και της κεντρικής διοίκησης), ενώ αυτό της Αγγλίας και της Ουαλίας είναι περισσότερο αποκεντρωτικό (οι αποφάσεις λαμβάνονται, κατά κύριο λόγο, από το σχολείο και τις τοπικές εκπαιδευτικές αρχές) (βλ. πίνακα 5.2).

Πίνακας 5.1. Αριθμός ευρωπαϊκών χωρών που αναφέρουν θεματικούς άξονες στα προγράμματα σπουδών, κατά κατηγορία μαθημάτων (ενδεικτικός κατάλογος)

	Θεματικοί άξονες	Αριθμός χωρών/περιοχών
Διδασκαλία της γλώσσας	Ανάλυση και ερμηνεία κειμένου	21
	Γραπτή χρήση του λόγου	21
	Προφορικές παρουσιάσεις/ εισηγήσεις	16
Ξένη γλώσσα	Γραπτός (π.χ. επιστολές, σημειώσεις, περιλήψεις)	18
	Προφορικές παρουσιάσεις	15
Μαθηματικά	Άλγεβρα και υπολογισμοί	21
	Γεωμετρία	21
	Απεικόνιση δεδομένων, πιθανότητες, στατιστική	19
Φυσικές επιστήμες-Φυσική	Μηχανική	21
	Ηλεκτρισμός, μαγνητισμός και ηλεκτρομαγνητισμός	21
	Κύματα	20
	Πυρηνική, ατομική και κβαντική φυσική	20
	Θερμοδυναμική	17

Πηγή: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2003:25-32) (επεξεργασία Ν. Πετρόπουλου).

Πίνακας 5.2.
Οργάνωση και διοίκηση της δημόσιας εκπαίδευσης: σύγκριση εκπαιδευτικών συστημάτων της Αγγλίας/Ουαλίας και της Ελλάδας

Τομέας και αντικείμενο απόφασης	Αγγλία και Ουαλία			Ελλάδα		
	Κεντρική διοίκηση	Τοπική διοίκηση	Μεικτό (και τα δύο)	Κεντρική διοίκηση	Τοπική διοίκηση (σχολείο)	Μεικτό (και τα δύο)
Γενική εκπαιδευτική πολιτική (νομικό πλαίσιο κτλ.)	X			X		
Χρηματοδότηση, πόροι			X	X		
Διαχείριση πόρων		X				X
Κατάρτιση εθνικού προγράμματος σπουδών	X			X		
Επιλογή εκπαιδευτικού υλικού (π.χ. βιβλία κτλ.)		X		X		
Πρόσληψη εκπαιδευτικών στελεχών εκπαίδευσης		X		X		
Αντιμετώπιση θεμάτων πειθαρχίας μαθητών		X			X	

Πηγή: Eurydice (2003/2004) (επεξεργασία Ν. Πετρόπουλου).

Ο τρόπος οργάνωσης της εκπαίδευσης εξαρτάται από ιστορικούς, πολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες. Στην περίπτωση της Ελλάδας ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας του εκπαιδευτικού μας συστήματος ανιχνεύεται από την εποχή του Οθωνα (1833-1834). Οι

αλληπάλληλες μεταρρυθμίσεις επικεντρώθηκαν περισσότερο στο περιεχόμενο των σπουδών (κλασική ή πρακτική εκπαίδευση, καθαρεύουσα ή δημοτική γλώσσα κτλ.) παρά στις βασικές δομές της εκπαίδευσης.

Σχολικές τάξεις δημοτικού σχολείου του 1952 και 2004.

Εικ. 5.4α (Παιδείας Ενθύμιο Φωτοεκδοτική, 2005).

Εικ. 5.4β (Φωτογραφικό αρχείο Ε. Κουμάνταρη).

Εκτός όμως από τους ιστορικούς και κοινωνικούς παράγοντες που επιδρούν στην οργάνωση της εκπαίδευσης, θα πρέπει να αναρωτηθούμε αν το ελληνικό σύστημα, όπως αυτό είναι διαρθρωμένο, είναι αποτελεσματικό και αν πετυχαίνει τους στόχους του. Ως δείκτες επιτυχίας μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε όχι μόνο τις συγκριτικές επιδόσεις των μαθητών, αλλά και το οικονομικό κόστος που βαρύνει τις ελληνικές οικογένειες.

Σύμφωνα με μελέτη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής («European education production functions», 2003), το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα χαρακτηρίζεται, εκτός

των άλλων, και από τις χαμηλές επιδόσεις των Ελλήνων μαθητών σε σχέση με μαθητές άλλων ευρωπαϊκών χωρών και από το χαμηλό ποσοστό των δημόσιων δαπανών για την εκπαίδευση.

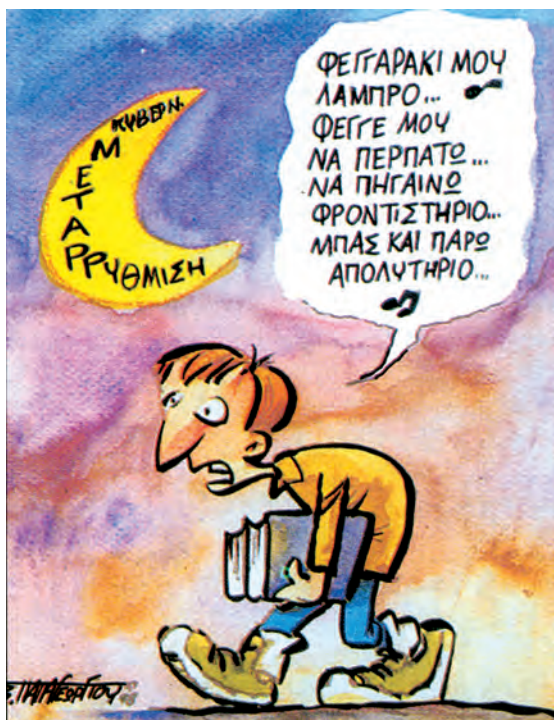
Επιπλέον, το 51% των μαθητών που προέρχονται από φτωχές οικογένειες δεν καταφέρνει να εισαχθεί σε πανεπιστήμια. Μόνο στις Η.Π.Α. παρατηρούνται μεγαλύτερες ανισότητες από αυτές που παρατηρούνται στην Ελλάδα. Τέλος, το 23% των παιδιών που προέρχονται από γονείς με χαμηλή εκπαίδευση αντιμετωπίζει μεγαλύτερη δυσκολία από ό,τι άλλοι συμμαθητές τους ακόμα και στο να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (γυμνάσια και λύκεια).

Μία από τις χαρακτηριστικές αδυναμίες του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος σήμερα είναι η ύπαρξη φροντιστηρίων, που λειτουργούν συμπληρωματικά προς το σχολείο και απορροφούν σημαντικά κονδύλια από το εισόδημα της οικογένειας και το χρόνο των μαθητών. Άρα, ο ρόλος που καλείται να διαδραματίσει η οικογένεια στις σπουδές του παιδιού είναι πολύ σημαντικός.

Σύμφωνα με στοιχεία του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Μελετών (Κ.Ε.Π.Ε.), το μέσο ελληνικό νοικοκυριό διαθέτει μηνιαίως ένα βασικό μισθό για να καλύψει τα φροντιστήρια και τις άλλες εκπαιδευτικές ανάγκες δύο μαθητών λυκείου. Η μηνιαία δαπάνη για την εκπαίδευση από τα 31 ευρώ ανά παιδί το 1974 αυξήθηκε σε 83,4 ευρώ το 2004 (τα ποσά είναι διαμορφωμένα με βάση το κόστος ζωής του 1974, το οποίο έχει αναχθεί σε τιμές του 2003). Οι δαπάνες αυτές αυξάνονται σημαντικά για τους μαθητές λυκείου, κυρίως λόγω των φροντιστηρίων: το 1974 μια οικογένεια έδινε 71 ευρώ το μήνα για κάθε παιδί, ενώ το 2004 έδινε 215 ευρώ.

Κατά καιρούς έχουν γίνει προσπάθειες, μέσω των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων, ώστε να δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες για τον περιορισμό των φροντιστηρίων, της λεγόμενης παραπαιδείας. Παρ' όλα αυτά οι αριθμοί δείχνουν ότι οι οικογενειακές δαπάνες για την εκπαίδευση έχουν σχεδόν τριπλασιαστεί τα τελευταία 25 χρόνια.

Βέβαια είναι εύλογο το ερώτημα γιατί μια οικογένεια είναι υποχρεωμένη από τα πράγματα να δίνει τόσα χρήματα στα φροντιστήρια ή τα ιδιαίτερα μαθήματα. Θα ήταν επικίνδυνο να προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε μέσα σε λίγες γραμμές τη συνύπαρξη του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος με τα φροντιστήρια. Φαίνεται πως οτιδήποτε δεν έχει μια χρηματική τιμή απαξιώ-

Εικ.5.5 Σκίτσο Βασίλη Παπαγεωργίου (Ελληνική Πολιτική Γελοιογραφία, Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κ. Καραμανλής, εκδ. Ι.Σιδέρης, 2002).

νεται στη συλλογική συνείδηση. Μια τέτοια αντίληψη όμως καταλύει τα όρια μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής εκπαίδευσης προς όφελος της δεύτερης, και έτσι επιτρέπει στην ιδιωτική πρωτοβουλία να αντιμετωπίζει την εκπαίδευση ως κερδοφόρα επιχείρηση. Φαίνεται να έχουν υπερισχύσει φιλελεύθερες αντιλήψεις και η μόρφωση, από δημόσιο κοινωνικό αγαθό, να έχει μετατραπεί σε δαπάνη για την αγορά εκπαιδευτικών υπηρεσιών. Οι αντιλήψεις αυτές υποβοηθούνται και από τις σχετικά χαμηλές δημόσιες δαπάνες για την εκπαίδευση στη χώρα μας σε σχέση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Η αύξηση των δαπανών για την παιδεία θα μπορούσε να συμβάλει στην αναβάθμιση των υποδομών, στη λειτουργία τάξεων με λιγότερους μαθητές και στην εξατομίκευση της διδασκαλίας.

Αναμφίβολα, καθοριστικό ρόλο στη διάδοση των φροντιστηρίων ασκούν η νοοτροπία, οι αξίες και οι προσδοκίες των ελληνικών οικογενειών για την εκπαίδευση των παιδιών τους. Αν και η γνώση έχει παραδοσιακά αποτελέσει μια πρωταρχική αξία στην ελληνική

κοινωνία, στις αντιλήψεις των σημερινών γονέων η εκπαίδευση, και συγκεκριμένα η πανεπιστημιακή εκπαίδευση, θεωρείται το ασφαλέστερο μέσο για την επαγγελματική κατοχύρωση των παιδιών τους. Οι αντιλήψεις και οι προσδοκίες των γονέων ενισχύονται από τις απαιτήσεις της σύγχρονης κοινωνίας της πληροφορίας, καθώς και από την αύξηση του ανταγωνισμού μετά την ελεύθερη διακίνηση των εργαζομένων στο πλαίσιο της Ε.Ε.

Σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (European Union Benchmarks for Higher Performance, 2003:201), για να προοδεύσουν οι κοινωνίες, τα εκπαιδευτικά συστήματα πρέπει να θέσουν ως στόχους για το χρονικό διάστημα το 2000 έως το 2010:

- Τη μείωση στο 10% ή και λιγότερο του αριθμού των μαθητών που εγκαταλείπουν πρόωρα το σχολείο, δηλαδή πριν τελειώσουν τη φοίτηση στο γυμνάσιο ή το λύκειο.
- Την αύξηση του αριθμού των πτυχιούχων στα μαθηματικά, τις κοινωνικές επιστήμες και την τεχνολογία τουλάχιστον κατά 15%, με ταυτόχρονη μείωση της ανισότητας μεταξύ των δύο φύλων.
- Την αύξηση τουλάχιστον στο 85% των νέων 22 ετών που θα έχουν τελειώσει το β' κύκλο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.
- Τη μείωση τουλάχιστον κατά 20% του ποσοστού των νέων ηλικίας 15 ετών που έχουν χαμηλές επιδόσεις στην ικανότητα κατανόησης κειμένου.
- Τη συμμετοχή στη διά βίου μάθηση τουλάχιστον του 12,5% του ενήλικου ενεργού πληθυσμού ηλικίας 25-64 ετών.

Είναι προφανές ότι στην ιεράρχηση των προτεραιοτήτων μιας χώρας η εκπαίδευση πρέπει να κατέχει την πρώτη θέση, όπως επίσης και η αύξηση των δημόσιων πόρων για την παιδεία, αφού αυτή θεωρείται -και είναι- επένδυση ζωτικής σημασίας, γιατί «...η ανάπτυξη της παιδείας μάς επιτρέπει πραγματικά να πολεμήσουμε ένα σύνολο παραγόντων ανασφάλειας, όπως είναι η ανεργία, ο αποκλεισμός, οι ανισότητες ανάμεσα στα διάφορα έθνη ή οι εθνικές και θρησκευτικές διαμάχες...» (Εκπαίδευση. Ο θησαυρός που κρύβει μέσα της, 1999:246).

5.2. Η εκπαίδευση ως παράγοντας αναπαραγωγής και αλλαγής της κοινωνίας

Στην παρούσα ενότητα θα εξετάσουμε αν το σχολείο αναπαράγει τις κοινωνικές ανισότητες ή αν, αντίθετα, προσφέρει στα άτομα ίσες ευκαιρίες με αποτέλεσμα την κοινωνική τους ανέλιξη.

5.2.1 Η εκπαίδευση ως παράγοντας αναπαραγωγής της κοινωνίας

Όλες οι δυτικές κοινωνίες δείχνουν ενδιαφέρον για το τι πρέπει να διδάσκεται στο σχολείο ή ακόμα να πρέπει να εφαρμόζεται κάποιο εξεταστικό σύστημα επιλογής των μαθητών (εξετάσεις από τη μία βαθμίδα

Διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας μέσα από τελετές και επετείους

Εικ. 5.6α (Φωτογραφικό αρχείο Ε. Κουμάνταρη).

Εικ. 5.6β (στορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 10, τεύχος 12, εκδ. Ελληνικά Γράμματα).

στην άλλη, εθνικές εξετάσεις κ.ά.). Το ενδιαφέρον αυτό συχνά συνοδεύεται από μια ρητορική αξιοκρατίας, η οποία αναφέρεται στην αξία της προσωπικής προσπάθειας που καταβάλλει ο μαθητής, για να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του σχολείου. Εκείνο που δεν αποκαλύπτεται είναι ότι το σχολείο κατέχει κεντρική θέση στους μηχανισμούς αναπαραγωγής της κοινωνίας.

Τι σημαίνει όμως αναπαραγωγή της κοινωνίας και τι ακριβώς αναπαράγει το σχολείο; Το σχολείο αναπαράγει και μεταδίδει τον πολιτισμό μιας κοινωνίας στη νέα γενιά, όπως κάνει, για παράδειγμα, μέσα από τη διδασκαλία της ιστορίας. «Το σχολείο διαμορφώνει και αναπαράγει την εθνική ταυτότητα. Σε αυτή τη διαδικασία συμβάλλουν οι τελετές, τα σύμβολα, οι εθνικές επετείους, οι συμβολικές χρονολογίες» (Α. Φραγκουδάκη και Θ. Δραγώνα, 1997:15). Οι σχολικές αυτές εκδηλώσεις έχουν ένα συμβολικό χαρακτήρα, αφού σμιλεύουν τη συλλογική ταυτότητα και καλλιεργούν την αίσθηση ότι οι νέοι αποτελούν συνέχεια των προηγούμενων γενεών.

Στόχοι της UNESCO για την εκπαίδευση

«Με την έκφραση "Εκπαίδευση για όλους" η διεθνής κοινότητα δεσμεύτηκε στη Διάσκεψη στο Ντακάρ να αποκτήσουν όλα τα παιδιά δωρεάν πρωτοβάθμια εκπαίδευση μέχρι το 2015. Επιπλέον, να μειωθεί στο μισό ο αναλφαβητισμός των ενηλίκων, να αναπτυχθούν προγράμματα εκπαίδευσης για όσους εγκαταλείπουν το σχολείο και να προωθηθεί η ποιότητα στην εκπαίδευση. Όταν λέει για όλους, εννοεί όλα τα παιδιά, συμπεριλαμβανομένων βεβαίως των κοριτσιών. Και αυτό γιατί έχει διαπιστωθεί ότι υπάρχει ανισότητα πρόσβασης των δύο φύλων στην πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, η οποία ανισότητα πρέπει να ελαχιστοποιηθεί από το 2005 και μετά, ώστε να κατακτηθεί η ισότητα στην εκπαίδευση μέσα στα επόμενα δέκα χρόνια»

(UNESCO Report, 2003-2004: 24).

Κυρίως όμως η θεωρία της αναπαραγωγής θέτει στο επίκεντρο της συζήτησης το αν δίνονται σε όλους ίσες δυνατότητες πρόσβασης στη γνώση που παρέχεται. Ο Γάλλος κοινωνιολόγος Π. Μπουρντιέ (P. Bourdieu, 1930-2002) κατέδειξε εμπειρικά ότι το εκπαιδευτικό σύστημα λειτουργεί ως σύστημα επιλογής που ευνοεί τις ανώτερες τάξεις σε βάρος των υπολοίπων. Αυτή η προνομιακή μεταχείριση των ανώτερων τάξεων είναι εμφανής στον τίτλο σπουδών που χορηγείται από το σχολείο. Ο χαρακτηρισμός της φοίτησης του μαθητή που αναγράφεται στον τίτλο σπουδών του είναι στην ουσία μια απονομή ιδιοτήτων στο μαθητή (P. Bourdieu, 2002:66). Αυτή η απονομή των ιδιοτήτων (είτε είναι θετική, όπως π.χ. «απολύεται με λίαν καλώς», είτε αρνητική, όπως «απορρίπτεται» ή «παραπέμπεται», που ισούται με στιγματισμό) κατατάσσει τα άτομα σε ιεραρχημένες κοινωνικές ομάδες.

Επιπλέον, ο τίτλος σπουδών λειτουργεί και ως απόδειξη ότι αυτός που τον κατέχει συνδέεται με μια κουλτούρα που αποκτιέται από τη σχολική εκμάθηση. Όποιος δε διαθέτει αυτού του είδους την κουλτούρα εκτοπίζεται σε αδιαβάθμητα ινστιτούτα ή σε επαγγελματικές σχολές. Κατ' άλλους κοινωνιολόγους, οι τίτλοι σπουδών είναι εγγυήσεις «νοημοσύνης», οι οποίοι ήρθαν να αντικαταστήσουν τους παλαιούς τίτλους ευγενείας (που χαρακτήριζαν τη φεουδαρχική κοινωνία) ή, ακόμη, τους τίτλους ιδιοκτησίας. Γενικότερα, πρόκειται για τίτλους που δικαιώνουν αυτούς που αισθάνονται ήδη κυρίαρχοι.

Με αυτό τον τρόπο το εκπαιδευτικό σύστημα φαίνεται να καθιστά φυσικές τις κοινωνικές ανισότητες, αφού τις μετατρέπει σε ανισότητες κουλτούρας* και ευφυΐας, δηλαδή μετατρέπει τα κοινωνικά προνόμια σε αξιολογικά κριτήρια, έτσι που κάποιοι, για παράδειγμα, να είναι «φυσικά» προορισμένοι για ανώτερες σπουδές και κάποιοι για τεχνικές και επαγγελματικές σπουδές.

Το ότι οι σχολικές επιδόσεις συνδέονται με κοινωνικά χαρακτηριστικά, επισημαίνεται από πολλές έρευνες τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Ως εκ τούτου η σχολική «σταδιοδρομία» των μαθητών δεν είναι άσχετη με την κοινωνική τους προέλευση. Όσο ανερχόμαστε την κοινωνική ιεραρχία τόσο αυξάνονται τα παιδιά με καλή επίδοση στο σχολείο. Κατ' αυτό τον τρόπο το σχολείο αναπαράγει την κοινωνία, την κοινωνική διάρθρωση. Με άλλα λόγια, το εκπαιδευτικό σύστημα επικυρώνει μια επιλογή που έχει ήδη γίνει από την κοινωνία. Η πρόσβαση στα Α.Ε.Ι., και κατ' επέκταση η σχολική επίδοση, βρίσκεται σε μια παράλληλη πορεία με το επάγγελμα του πατέρα. Οι περισσότεροι επιτυγχόντες μαθητές είναι (στατιστικά) γιοι ή κόρες γονέων που ασκούν επαγγέλματα κύρους.

Ωστόσο παρ' όλο που η κοινωνική προέλευση (επάγγελμα, εισόδημα και εκπαίδευση γονέων) των μαθητών διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη σταδιοδρομία τους, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις παιδιών αγροτών και εργατών που κατέλαβαν θέσεις στα μεσαία και υψηλά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας (ως εκπαιδευτικοί, δικηγόροι, μηχανικοί κτλ.). Αυτό αποδεικνύει, κατά κάποιον τρόπο, τη δυνατότητα κινητικότητας στην ελληνική κοινωνία.

«140.000.000 παιδιά, η πλειονότητα κορίτσια δεν έχουν πάει ποτέ σχολείο. Στις αναπτυσσόμενες χώρες το καθαρό ποσοστό εγγραφής φοίτησης στο σχολείο το 2003 είναι 78%. Στις βιομηχανικές χώρες το αντίστοιχο ποσοστό είναι 96%».
(Έκθεση UNICEF 2005).

Πίνακας 5.4. Ποσοστά φοιτητών ανάλογα με το επάγγελμα του πατέρα για τα έτη 1996-1997 (στοιχεία της Ε.Σ.Υ.Ε.)

A.E.I.	1*	2**	3***
Πανελλαδικά	26,3	25,5	5,6
Παν/μιο Αθηνών	26,4	23,8	4,5
Παν/μιο Αιγαίου	21,0	28,3	8,6
Παν/μιο Θεσσαλίας	32,8	23,6	6,4
Παν/μιο Θεσσαλονίκης	29,4	24,6	5,8
Παν/μιο Θράκης	29,5	26,1	7,1
Ιατρική Αθηνών	42,9	15,1	1,8
Ιατρική Θεσσαλίας	45,0	7,1	0,0
Ιατρική Θεσσαλονίκης	38,8	13,7	3,2
Ιατρική Ιωαννίνων	48,4	16,4	4,6
Ιατρική Θράκης	39,7	24,7	8,6
Ιατρική Πατρών	38,6	24,2	4,5
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο	40,1	15,4	2,1
Πολυτεχνείο Θεσσαλονίκης	41,5	21,3	3,8
Πολυτεχνείο Πατρών	33,5	20,5	3,6
Πολυτεχνείο Θράκης	36,7	24,3	6,2

Πηγή: Α. Φραγκουδάκη (2000:101).

*1= επιστημονικά, ελεύθερα και επαγγέλματα διοίκησης

**2=γεωργικά επαγγέλματα, εργάτες και τεχνίτες

***3= άλλα επαγγέλματα

Σύμφωνα με τα συμπεράσματα σχετικής μελέτης (βλ. πίνακα 5.4): «... Οι φοιτητές με πατέρα από τις λιγότερο προνομιούχες κατηγορίες, εργάτες και αγρότες, είναι λιγότεροι στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και περισσότεροι στα περιφερειακά και νεότερα πανεπιστήμια...» Τέλος, είναι εντυπωσιακά λιγότεροι στις σχολές υψηλού κύρους, όπως η Ιατρική και το Πολυτεχνείο. Το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο έχει φοιτητές με καταγωγή από τις δύο πιο προνομιούχες κατηγορίες των επιστημόνων, των ελεύθερων επαγγελματιών και των στελεχών διοικήσεως, και μάλιστα πολλαπλάσιους από τον αντίστοιχο μέσο εθνικό όρο (στο εθνικό σύνολο οι φοιτητές από αυτές τις κατηγορίες είναι 26%, ενώ στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο είναι 40%» (Α. Φραγκουδάκη, 2001:101)

Στην πραγματικότητα το σχολείο δεν επιλέγει συνει-

δητά με βάση το επάγγελμα των γονέων αλλά με βάση τις επιθυμίες που εκδηλώνουν τα παιδιά. Και οι μεν (οι γονείς) και τα δε (τα παιδιά) δημιουργούν για τον εαυτό τους συγκεκριμένες προσδοκίες και εσωτερικεύουν την κοινωνική τους θέση και τις συνήθειες που συνδέονται με αυτή, γεγονός που συχνά οδηγεί στην εκδήλωση φαινομενικής αδιαφορίας για το σχολείο, όταν αναφερόμαστε σε λαϊκά στρώματα. Βέβαια, σε αυτή την περίπτωση θα πρέπει να διερευνηθεί αν το περιεχόμενο των σπουδών, ο επαγγελματικός προσανατολισμός και η εκπαιδευτική διαδικασία ανταποκρίνονται στις σύγχρονες ανάγκες των μαθητών.

Συνεπώς, το θέμα της παρεχόμενης γνώσης και ο ρόλος του εκπαιδευτικού συστήματος είναι ίσως το μεγαλύτερο διακύβευμα των σύγχρονων κοινωνιών.

5.2.2 Η εκπαίδευση ως παράγοντας αλλαγής της κοινωνίας

Ο προβληματισμός σχετικά με την ισότητα των ευκαιριών στην εκπαίδευση ξεκινά από τη Γαλλική Επανάσταση, που αποτέλεσε την απαρχή για κοινωνικές αλλαγές υπέρ των λαϊκών στρωμάτων. Την ίδια εποχή ο Ρουσό (J.J. Rousseau) ισχυριζόταν ότι οι άνθρωποι γεννιούνται ίσοι, με τα ίδια δικαιώματα, και συνεπώς η κοινωνία πρέπει να επιβραβεύει τον καθέναν ανάλογα με τις ικανότητές του και όχι ανάλογα με την κοινωνική καταγωγή του.

Η ισότητα ευκαιριών θεωρήθηκε ως ισότητα παρακολούθησης κάποιου ενιαίου προγράμματος μαθημάτων. Από εκεί και πέρα τόσο ο ίδιος ο μαθητής όσο και οι γονείς του είχαν την ευθύνη να αξιοποιήσουν την προσφορά αυτή.

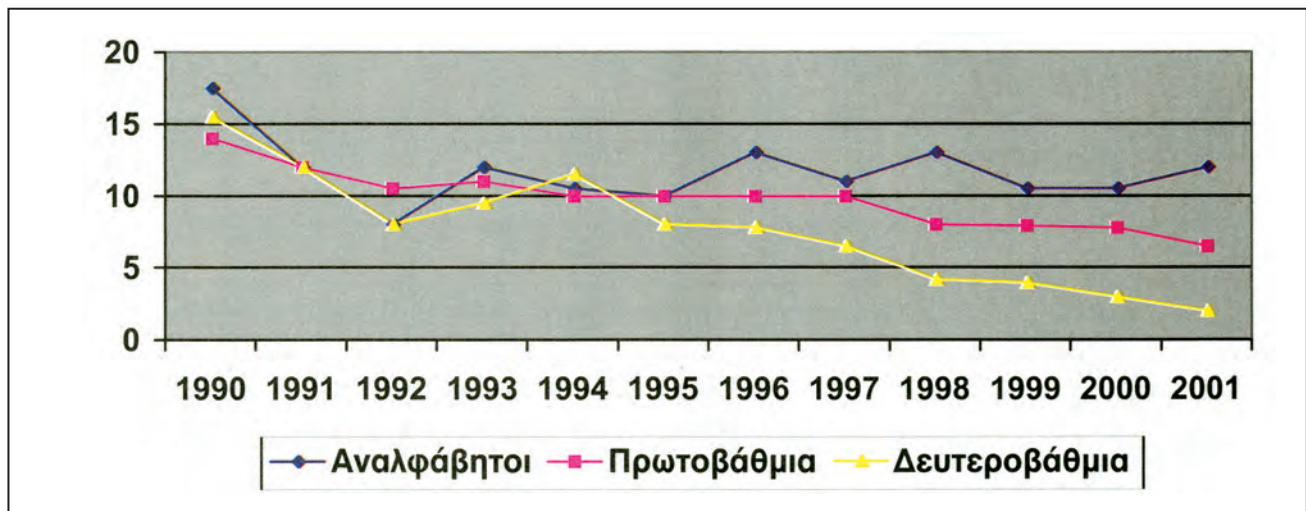
Η βιομηχανική επανάσταση με τους μετασχηματισμούς που επέφερε σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής ζωής (απαλλαγή της οικογένειας από τον εκπαιδευτικό

Η εκπαίδευση συμβάλλει στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου και κατ' επέκταση, της κοινωνίας. Μπορεί να οδηγήσει σε αλλαγή των στάσεων, των αντιλήψεων και των νοοτροπιών που έχει το άτομο για το περιβάλλον, τον τρόπο ζωής και τον κόσμο.

Παράδειγμα αλλαγής νοοτροπιών δείχνει και το παρακάτω διάγραμμα (γράφημα 5.1), στο οποίο καταγράφεται η σχέση ανάμεσα στην εκπαίδευση και στους φορείς του ιού HIV /AIDS. Όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο εκπαίδευσης τόσο πιο αρνητικός είναι κάποιος σε σεξουαλική συμπεριφορά υψηλού κινδύνου (είναι δηλαδή πιο θετικός στη χρήση προφυλακτικού).

Στην αγροτική Ουγκάντα της Αφρικής, από το 1995 και έως το τέλος του 20ού αιώνα, τα χαμηλότερα ποσοστά φορέων του ιού αφορούν άτομα που είχαν παρακολουθήσει κάποιες τάξεις της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (η χρήση του προφυλακτικού στις σεξουαλικές επαφές είναι συχνότερη μεταξύ των ανδρών και των γυναικών που έχουν πάει σχολείο).

Πίνακας 5.4. Ποσοστό του ιού HIV στις αγροτικές περιοχές της Ουγκάντα ανάλογα με το επίπεδο εκπαίδευσης, 1990-2001 (άτομα ηλικίας 18-29 ετών)

Πηγή: De Walque (2004) (www.eta-report.unesco.org). (Διασκευή Ν. Πετρόπουλου).

Σημείωση: Πρωτοβάθμια: έχει ολοκληρώσει από 1 έως και 7 έτη σπουδών. Δευτεροβάθμια: έχει ολοκληρώσει από 8 έως και 13 ή περισσότερα έτη σπουδών.

της ρόλο, εκχώρηση λειτουργιών σε εξειδικευμένους φορείς και η Γαλλική Επανάσταση με τις ιδέες της περί ισότητας ευκαιριών κατέστησαν την εκπαίδευση ένα μηχανισμό που καλείται να προωθήσει:

1. την κοινωνική δικαιοσύνη,
2. την ανάπτυξη των δημιουργικών ικανοτήτων των νέων,
3. την ένταξή τους στις υφιστάμενες κοινωνικές (εργασιακές ή άλλες) δομές.

Η ένταξη των ατόμων στο εκπαιδευτικό σύστημα φαίνεται να παρέχει τις αναγκαίες (θετικές) δεξιότητες για τη μείωση ή την εξάλειψη των συμπεριφορών που σχετίζονται με έναν επικίνδυνο τρόπο ζωής (άρνηση λήψης μέτρων προφύλαξης). Έχει επισημανθεί από την UNESCO ότι η εκπαίδευση μπορεί να σώσει ζωές, να προστατεύσει από θανατηφόρες ασθένειες, να σπάσει τον κύκλο της φτώχειας και να αποτελέσει ένα από τα κλειδιά της οικονομικής και της κοινωνικής ανάπτυξης.

Εικ. 5.7 Η σχολική εκπαίδευση συμβάλλει στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη των αναπτυσσόμενων χωρών (Φωτογραφικό Αρχείο της Action Aid).

5.3. Εκπαιδευτικός προσανατολισμός στο πλαίσιο της κοινωνίας της πληροφορίας

Ο όρος «κοινωνία της πληροφορίας» προέκυψε από την τεχνολογική ανάπτυξη των προηγμένων χωρών, όπως άλλωστε είδαμε και στην ενότητα του βιβλίου τη σχετική με τη μεταβιομηχανική κοινωνία (κεφάλαιο 2). Η κοινωνία της πληροφορίας χαρακτηρίζεται εκτός των άλλων, από τη δυνατότητα γρήγορης συλλογής, αξιοποίησης, επεξεργασίας και μετάδοσης μεγάλου όγκου πληροφοριών. Έτσι, ως σημαντικότερα προσόντα για τους πολίτες των προηγμένων κοινωνιών θεωρούνται η εφευρετικότητα και η δημιουργικότητα. Αυτά τα προσόντα δίνουν το όπλο της ανταγωνιστικότητας στους πολίτες, αλλά και στα κράτη. Σε ό,τι αφορά τον πολίτη, είναι φανερό ότι τα συγκεκριμένα προσόντα τον βοηθούν στη συνεχή επαγγελματική του εξέλιξη. Όσον αφορά την ανταγωνιστικότητα των κρατών πολλοί θεωρούν ότι διεξάγεται ένας ιδιόμορφος «πόλεμος» ανάμεσα τους σχετικά με την αναβάθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος με στόχο αυτό να μπορεί να παράγει αξιολήπτη επιστημονική γνώση και να βοηθά τους νέους να λειτουργούν αποτελεσματικά σε μια «δικτυακή κοινωνία».

Έτσι στη σύγχρονη κοινωνία είναι προφανής η σύνδεση της εκπαίδευσης με την κοινωνία της πληροφορίας, γι' αυτό και καταβάλλονται συνεχείς προσπάθειες να εξοπλιστούν τα σχολεία με ηλεκτρονικούς υπολογιστές. Η εισαγωγή της πληροφορικής στα σχολεία έχει σκοπό να προωθήσει την εξοικείωση των μαθητών με τον Η/Υ, να βοηθήσει στη μάθηση άλλων γνωστικών

αντικειμένων και να αποτελέσει εργαλείο για την αντιμετώπιση μαθησιακών δυσκολιών. Επιπλέον, οι νέες τεχνολογίες μπορούν να βοηθήσουν στη μαθησιακή διαδικασία κάνοντας προσιτές στο δάσκαλο και στο μαθητή, γνώσεις και πληροφορίες που παλαιότερα θα απαιτούσαν χρόνο για να αποκτηθούν. «Σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας στις αρχές του 2002 στο Πανελλήνιο Σχολικό Δίκτυο είχε ενταχθεί το 99,8% των σχολικών μονάδων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, το 17,08% των σχολικών μονάδων της πρωτοβάθμιας και όλες οι μονάδες των Ινστιτούτων Επαγγελματικής Κατάρτισης. Αναλογούσε ένας υπολογιστής ανά 16 μαθητές στα γυμνάσια και 1 υπολογιστής ανά 13 μαθητές στα ενιαία λύκεια και Τ.Ε.Ε.» (Κ.Ε.Ε., 2002:196).

Αναμφισβήτητα, οι τεχνολογικοί μετασχηματισμοί βοήθησαν στην καθιέρωση νέων εκπαιδευτικών διαδικασιών και συστημάτων παροχής εκπαίδευσης, που εισάγουν καινούριες διδακτικές διαδικασίες, όπως είναι η εκπαίδευση από απόσταση (τηλεεκπαίδευση). Η εκπαίδευση από απόσταση μειώνει τον άμεσο και προσωπικό χαρακτήρα της παρεχόμενης εκπαίδευσης, ταυτόχρονα όμως καθιστά εφικτή τη σύνδεση των απομακρυσμένων περιοχών με τα αγαθά της εκπαίδευσης.

Ωστόσο, οι τεχνολογικοί αυτοί μετασχηματισμοί αφενός άλλαξαν την ίδια την εκπαιδευτική πράξη, αφού αμφισβητείται πια ο κλασικός τρόπος διδασκαλίας με επίκεντρο τη σχέση εκπαιδευτικού/μαθητή και αφετέρου καθιστούν απαραίτητη την αναπροσαρμογή

- «Στην Ουγκάντα 4 χρόνια στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση αυξάνουν την παραγωγή μιας αγροτικής εκμετάλλευσης κατά 7%.

- Στη Ζάμπια το παιδί μιας μητέρας που έχει πάει στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση έχει 25% περισσότερες πιθανότητες επιβίωσης από το παιδί μιας μητέρας που δεν έχει εκπαιδευτεί.

- Τα κορίτσια που έχουν εκπαιδευτεί είναι γενικά λιγότερο εκτεθειμένα στον ιό του AIDS»

(www.Unesco.org/education/efa).

της εκπαιδευτικής πράξης και τον προσανατολισμό της προς νέες μεθόδους μάθησης, στις οποίες κυρίαρχη θέση θα έχει η μηχανή και όχι ο άνθρωπος.

Στην εποχή μας συγχέουμε συχνά την ανάγκη εξοικείωσης με τις νέες τεχνολογίες με ένα ζήτημα εντελώς διαφορετικό: την ανάγκη εξειδίκευσης. Η **εξοικείωση** με τις νέες τεχνολογίες είναι σήμερα μια αναγκαιότητα που επιβάλλεται από τις υπάρχουσες συνθήκες. Παράλληλα όμως με την εξοικείωση πρέπει και οι διδάσκοντες και οι διδασκόμενοι να συνειδητοποιήσουν ότι η γνώση και η τεχνολογία έχουν κοινωνικές αναφορές και κυρίως πρέπει να συνειδητοποιήσουν ότι υπάρχουν διλήμματα σχετικά με τις εφαρμογές της γνώσης στην κοινωνική πραγματικότητα.

«Το ηλεκτρικό ρεύμα χρησιμοποιείται για τον ηλεκτροφωτισμό, αλλά και για τη θανάτωση καταδίκων στην ηλεκτρική καρέκλα. Η πληροφορική χρησιμοποιείται στις διαδικασίες παραγωγής και ανταλλαγής εμπορευμάτων και υπηρεσιών ή στην εκπαίδευση, αλλά και

στην αποθησαύριση κάθε είδους πληροφοριών για τους πολίτες από κρατικούς μηχανισμούς επιτήρησης ελέγχου και καταστολής...» (Κ. Σταμάτης, 2005:213).

Η **εξειδίκευση** είναι μια εντελώς διαφορετική διαδικασία, που συνήθως γίνεται στους χώρους δουλειάς. Υπάρχει η αντίληψη ότι το σχολείο μάς μαθαίνει άχρηστα πράγματα, που δε θα μας βοηθήσουν να βρούμε δουλειά. Η αντίληψη που θέλει τη μόρφωση να ταυτίζεται με την κατάρτιση, εκτός του ότι είναι επιβλαβής για την ίδια τη μόρφωση, συνδέεται και με την εξής εσφαλμένη εντύπωση: ότι η παιδεία και η γνώση έχουν αξία, εφόσον μπορούν να αποτελέσουν εφελτήριο για την ανέλιξη. Η παιδεία όμως και η γενική μόρφωση δεν έχουν αποκλειστικά χρηστικό χαρακτήρα. Επιτρέπουν, μέσα σε συνθήκες ισότητας, την καλλιέργεια δεξιοτήτων και την ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας των ανθρώπων, ώστε αυτοί να έχουν τη δυνατότητα συνεχούς επαγγελματικής αναπροσαρμογής ανάλογα με τις εξελίξεις της κοινωνίας της γνώσης.

Εικ. 5.8 Νέες τεχνολογίες στην ελληνική εκπαίδευση (Περιοδική Έκδοση της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, Αθήνα 2003).

Η σχέση γνώσης και πληροφορίας

Η αντίληψη περί χρήσιμης ή άχρηστης γνώσης πιθανόν να εντάθηκε εξαιτίας όλων αυτών των τεχνολογικών μετασχηματισμών που συνόδευαν την κοινωνία της πληροφορίας. Το ερώτημα επομένως στο οποίο καλείται να απαντήσει το εκπαιδευτικό σύστημα δεν είναι εάν κάτι αληθεύει, αλλά σε τι αυτό χρησιμεύει. Σύμφωνα με τον Αλεξίου (2002:225), «εφόσον η γνώση προέρχεται ή σχετίζεται με την πληροφορική, παύει να είναι αυταξία και μετατρέπεται σε αξία χρήσης. Η γνώση που δεν είναι συσκευασμένη σε συστήματα και πακέτα πληροφορικής δεν έχει πλέον αξία σε αυτή την κοινωνία...». Αν όμως η παιδεία μιας χώρας αποκτήσει αποκλειστικά χρηστικό περιεχόμενο, το ισοδύναμο δηλαδή ενός εμπορεύματος, τότε ίσως το σχολείο συνδεθεί με τον κόσμο των επιχειρήσεων και της αγοράς. Αυτή όμως η σύνδεση θα αφαιρούσε από την παρεχόμενη γενική παιδεία του σχολείου την κριτική διάσταση της γνώσης, αλλά και τη δυνατότητά της να συμβάλει στη χειραφέτηση των ατόμων.

Θα πρέπει βέβαια να τονίσουμε ότι οι νέες τεχνολογίες δεν είναι πανάκεια, δηλαδή δεν είναι το μοναδικό μέσο για να σωθεί ο κόσμος από την υπανάπτυξη, τη φτώχεια ή την ανεργία. Από το 1979 είχε επισημανθεί από διάφορους μελετητές ότι η σύγχρονη κοινωνία έχει πετύχει μεγάλα ποσοστά τυπικής εγγραματοσύνης, αλλά συγχρόνως έχει παραγάγει καινούριες μορφές αναλφαβητισμού. Συχνά αυτός ο αναλφαβητισμός συνδέεται με τη μερική εξάπλωση της τεχνολογίας. Οι διαπιστώσεις αυτές ισχύουν κυρίως για τους φανατικούς χρήστες της λεγόμενης «κοινωνίας της γνώσης», αφού παρατηρείται ότι αυτοί δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν τη γλώσσα με ευχέρεια και με ακρίβεια, δεν μπορούν να θυμηθούν βασικά γεγονότα της ιστορίας της χώρας τους ή δυσκολεύονται να κάνουν εύκολους, λογικούς, απλούς συλλογισμούς.

Αυτό συμβαίνει διότι τα παιδιά, πριν ακόμη ξεκινήσουν το σχολείο, είναι ήδη τηλεθεατές, έχουν δηλαδή κατακλυστεί από τις εικόνες της τηλεόρασης. Στη συνέ-

χεια όμως, ως μαθητές πια, καλούνται να ενταχθούν σε μια μαθησιακή διαδικασία βασισμένη στον πολιτισμό της προφορικής και της γραπτής ομιλίας· καλούνται να κάνουν ανάλυση, σύνθεση, παραγωγή ή εκφορά του λόγου· καλούνται να σχολιάσουν, να κρίνουν ή να συγκρίνουν· καλούνται δηλαδή να συμμετάσχουν σε όλες αυτές τις μαθησιακές διαδικασίες που μπορούν να τα οδηγήσουν στη γνώση, ενώ είναι ήδη εξοικειωμένα με τον πολιτισμό της εικόνας.

Βέβαια, το μεγάλο ερώτημα είναι αν η πληροφορία αποτελεί γνώση. Γύρω από αυτό το ερώτημα έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις. Πολλοί θεωρούν ότι η διάδοση των πληροφοριών μπορεί να οδηγήσει στην απόκτηση γνώσης. Άλλοι, αντίθετα, θεωρούν ότι η γνώση συνδέεται άρρηκτα με τη σπουδή, τη μελέτη, την επαλήθευση και ότι οι πληροφορίες δεν ταυτίζονται με τις γνώσεις, αφού οι τελευταίες προϋποθέτουν μια αναλυτική και κριτική σκέψη. Άλλοι πάλι επισημαίνουν ότι, ενώ η κατάκτηση της γνώσης παλαιότερα ήταν μια προσπάθεια που απαιτούσε μόχθο, σήμερα, με όλες αυτές τις τεχνολογίες, έχει καταστήσει μια διαδικασία ανταλλαγής πληροφοριών και εντυπώσεων. Κάποιοι άλλοι αντιτείνουν ότι ο καταγιγισμός των πληροφοριών αποτελεί κομβικό στοιχείο της εποχής μας και αυτό δεν πρέπει να αγνοηθεί.

Ανεξάρτητα πάντως από όλες τις επιφυλάξεις που έχουν διατυπωθεί για την αξία της «κοινωνίας της πληροφορίας» είναι γεγονός ότι ο σύγχρονος άνθρωπος μπορεί να πληροφορηθεί πολύ εύκολα και γρήγορα τι συμβαίνει στον κόσμο και να ενημερωθεί για διάφορα θέματα που απασχολούν την παγκόσμια κοινότητα. Η πληροφορία μπορεί πλέον να χρησιμοποιηθεί από την κοινωνία των πολιτών για την καλλιέργεια της αλληλεγγύης, προς τις κοινωνίες που την έχουν ανάγκη, αλλά και τη διαμαρτυρία απέναντι σε φαινόμενα που προσβάλλουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια τόσο σε τοπικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Αυτή η χρησιμότητα των νέων τεχνολογιών είναι ένα γεγονός που δεν μπορεί να αμφισβητηθεί από κανέναν.

Ερωτήσεις

1. Γιατί η εκπαίδευση ονομάζεται φορέας δευτερογενούς κοινωνικοποίησης;
2. Ποιες είναι οι βασικότερες λειτουργίες του εκπαιδευτικού συστήματος κατά τον Μοντιμπέρ;
3. Ποιες είναι οι έκδηλες λειτουργίες της εκπαίδευσης και ποιες οι άδηλες;
4. Ποιες είναι οι διαφορές των εκπαιδευτικών συστημάτων;
5. Να αναφέρετε τους παράγοντες που προσδιορίζουν τον τρόπο οργάνωσης ενός εκπαιδευτικού συστήματος.
6. Να αναφέρετε ποια είναι κατά τη γνώμη σας τα προβλήματα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, αρχίζοντας από τα πιο σημαντικά.
7. Να εξηγήσετε πώς επιτυγχάνεται η αναπαραγωγή της κοινωνίας μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος.
8. Γιατί η εκπαίδευση θεωρείται παράγοντας αλλαγής μιας κοινωνίας;
9. Να καταγράψετε τα επαγγέλματα που ασκούσαν οι παππούδες σας και αυτά που ασκούν οι γονείς σας. Να συνδέσετε την πιθανή αλλαγή επαγγέλματος με κοινωνικές αιτίες (εκπαίδευση).
10. Τι σημαίνει ισότητα εκπαιδευτικών ευκαιριών;
11. Ποια είναι η σχέση της εκπαίδευσης με την «κοινωνία της πληροφορίας»;
12. Να συγκεντρώσετε στοιχεία από το διαδίκτυο σχετικά με την εκπαίδευση. Να επισκεφτείτε ιστοσελίδες που αφορούν την εκπαίδευση, όπως δραστηριότητες και μελέτες της UNICEF, της Ε.Ε. κ.ά. Να αναλύσετε τα στοιχεία στην τάξη.

6. ΕΡΓΑΣΙΑ, ΑΝΕΡΓΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ

- Ο ρόλος της εργασίας στη ζωή των ανθρώπων - Αντιλήψεις για την εργασία
- Η οργάνωση της εργασίας
- Σύγχρονες μορφές εργασίας
- Μορφές ανεργίας
- Εργασία και ανεργία στην ελληνική κοινωνία
- Φτώχεια, πλούτος - κοινωνική διαστρωμάτωση
- Συνέπειες της ανεργίας, της φτώχειας και των ανισοτήτων
- Αντιμετώπιση των ανισοτήτων

Εισαγωγή

Ο άνθρωπος εργάζεται για να επιβιώσει, για να δημιουργήσει, αλλά και για να προσφέρει στο κοινωνικό σύνολο. Η εργασία είναι μια δυναμική δραστηριότητα κατά την οποία το άτομο αξιοποιεί το σύνολο των φυσικών και των νοητικών ικανοτήτων του. Αυτή η ανθρώπινη δραστηριότητα αποσκοπεί στην επεξεργασία της ύλης και στο μετασχηματισμό της σε χρήσιμα αγαθά, δηλαδή στην παραγωγή ενός προϊόντος ή μιας υπηρεσίας.

6.1. Ο ρόλος της εργασίας στη ζωή των ανθρώπων

Οι αντιλήψεις σχετικά με την εργασία και το ρόλο που αυτή διαδραματίζει στην κοινωνία διαφοροποιούνται στην πορεία του χρόνου ανάλογα με την οικονομική και την κοινωνική της διάρθρωση. Έτσι, το περιεχόμενο της εργασίας αλλάζει ανάλογα με τους τρόπους παραγωγής μιας κοινωνίας (δουλοκτητικός, φεουδαρχικός, καπιταλιστικός).

Για παράδειγμα, στην **Αρχαία Αθήνα** οι κτηματίες και οι «δημιουργοί» (οι τεχνίτες που παρήγαν για το δήμο, την αγορά δηλαδή) ανέθεταν ένα μέρος της χειρωνακτικής κυρίως εργασίας στους δούλους. Οι δούλοι πάντως εργάζονταν τόσο ως τεχνίτες-δημιουργοί στα εργαστήρια όσο και ως απλοί χειρώνακτες. Η χειρωνακτική εργασία θεωρούνταν κάτι το απαξιωτικό για τον Αθηναίο πολίτη. Ο χειρώνακτας χαρακτηρίζεται με αποστροφή ως «βάνανσος», ενώ αντίθετα υπήρχε κοινωνική καταξίωση για όσους είχαν ενασχολήσεις πνευματικού περιεχομένου.

Συγγενικές με τις αντιλήψεις των αρχαίων Αθηναίων ήταν και αυτές των **Ρωμαίων**, με έκδηλη την απαξίωση προς τα επαγγέλματα των τεχνιτών, επειδή αυτά δε συνεισέφεραν στην πνευματική καλλιέργεια του ανθρώπου.

Το **Μεσαίωνα** (κατά τον οποίο μετασχηματίζονται οι αντιλήψεις για την εργασία) υπάρχουν τα μοναστικά τάγματα, τα οποία μετατρέπονται σε κέντρα συστηματικής και πειθαρχημένης εργασίας των μοναχών και αποτελούν, ως ένα βαθμό, υπόδειγμα για τη μετέπειτα εργοστασιακή οργάνωση της εργασίας. Η μεσαιωνική πόλη ήταν αυτή που επώασε τη νέα αντίληψη για την εργασία μετά τη σταδιακή αποδιάρθρωση των φεουδαρχικών δομών. Με τις δραστηριότητες των τεχνιτών

στην οικοτεχνία, τις συντεχνίες και τα μπουλούκια η εργασία αποκτά, κατά το 18ο και κυρίως το 19ο αιώνα, το περιεχόμενο μιας δημιουργικής δραστηριότητας.

Κατά το 1800 το 80% του πληθυσμού στη Δυτική Ευρώπη ζούσε στην επαρχία, η πλειονότητα των εργαζομένων ήταν αγρότες ή τεχνίτες. Η εργασία η οποία ρυθμιζόταν με βάση τις εποχές, ήταν χειρωνακτική (έπρεπε να καλλιεργούν, να συντηρούν και να επιδιορθώνουν τα εργαλεία, να περιποιούνται τα ζώα, να συλλέγουν καρπούς), με μοναδική ανάπαυλα για τους εργαζόμενους τις γιορτές και τις περιόδους της επιβεβλημένης, από τις καιρικές συνθήκες, απραξίας.

Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1948) Άρθρο 23

«Καθένας έχει δικαίωμα να εργάζεται και να επιλέγει ελεύθερα το επάγγελμά του, να έχει δίκαιες και ικανοποιητικές συνθήκες δουλειάς και να προστατεύεται από την ανεργία.

Όλοι, χωρίς καμιά διάκριση έχουν το δικαίωμα ίσης αμοιβής για ίση εργασία.

Κάθε εργαζόμενος έχει δικαίωμα δίκαιης και ικανοποιητικής αμοιβής που να εξασφαλίζει σε αυτόν και την οικογένειά του συνθήκες ζωής άξιες της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

Καθένας έχει το δικαίωμα να ιδρύει μαζί με άλλους συνδικάτα και να συμμετέχει σε αυτά για την προάσπιση των συμφερόντων του».

Εικ. 6.1 Το μάζεμα της ελιάς: εποχική αγροτική εργασία (R.A. McCabe, Ελλάδα: Τα χρόνια της αθωότητας, εκδ. Πατάκη, 2003).

Με τη βιομηχανική επανάσταση η εργασία διαφοροποιείται σημαντικά. Εμφανίζεται η **μισθωτή εργασία**, που προκαθορίζεται από τον εργοδότη. Ο Γερμανός κοινωνιολόγος Μ. Βέμπερ κατέδειξε πώς ο προτεσταντισμός συνέβαλε στην ανάπτυξη της ιδέας του «μόχθου» και της αφοσίωσης του ατόμου στην εργασία του. Στον Λούθηρο βρίσκουμε την άποψη ότι το καθήκον που εκπληρώνεται στις επίγειες συναλλαγές-ανάλογα με τη θέση που έχει το άτομο μέσα στην κοινωνία - αποτελεί την ευγενέστερη ηθική δραστηριότητα. Με τη βιομηχανική επανάσταση η εργασία γίνεται ο όρος ύπαρξης της εργατικής τάξης και η πηγή πλουτισμού της αστικής τάξης (υπεραξία).

Την εποχή εκείνη οι εργάτες δούλευαν στο εργοστάσιο 12 έως 15 ώρες την ημέρα, μέσα στη βρομιά, το κρύο, την υγρασία και τα χημικά, ξεπερνώντας πολλές φορές τη φυσική τους αντοχή. Ακόμη και μικρά παιδιά ακολουθούσαν τους ρυθμούς της εργασίας των ενηλίκων και δούλευαν από την ηλικία των 4 χρόνων με την απειλή μαστιγίου. Έτσι, η βιομηχανική επανάσταση θέτει ένα άλλο τεράστιο ζήτημα: τα δικαιώματα του παιδιού.

Εικ. 6.2 Παιδιά-εργάτες στα ανθρακωρυχεία της Αγγλίας την περίοδο της βιομηχανικής επανάστασης (LIFE's picture history of western man, Time Inc., New York, 1951).

Ενδεικτική εξέλιξη του χρόνου εργασίας (παράδειγμα Γαλλίας).

«1841: Μείωση σε 8 ώρες την ημέρα της εργασίας των παιδιών κάτω των 12 χρόνων.

1848: 12 ώρες εργασίας την ημέρα για τους εργάτες εργοστασίων.

1900: Η ημερήσια διάρκεια εργασίας για τους ενήλικες μειώνεται προοδευτικά από τις 12 στις 10 ώρες.

1906: Θεσμοθετείται η εβδομαδιαία υποχρεωτική αργία.

1919: Θεσμοθετείται το 8ωρο, η ανώτατη διάρκεια εργασίας σε 8 ώρες την ημέρα και σε 48 ώρες την εβδομάδα.

1936: Η νόμιμη εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας γίνεται 40 ώρες. Θεσμοθετείται η άδεια δύο εβδομάδων.

1948: Δικαιώματα του ανθρώπου - Συνδικαλιστική ελευθερία.

1950: Ευρωπαϊκή συνθήκη για τις ελευθερίες-Συλλογικές συμβάσεις εργασίας.

1956: Θεσμοθετείται η άδεια των 3 εβδομάδων.

1963: Θεσμοθετείται η άδεια των 4 εβδομάδων.

1968: Συμφωνία που καταλήγει στις 40 ώρες εργασίας την εβδομάδα.

1982: Η διάρκεια εβδομαδιαίας εργασίας διαμορφώνεται στις 39 ώρες.

2000-2002: Θεσμοθετείται η εβδομαδιαία εργασία στις 35 ώρες». (Nouveau Manuel, 1996:271).

Σήμερα ως εργασιακό χώρο δεν εννοούμε μόνο το εργοστάσιο. Υπηρεσίες, οργανισμοί, γραφεία, επιχειρήσεις είναι μόνο ένα μικρό δείγμα των σύγχρονων χώρων εργασίας. Αλλά και οι αντιλήψεις για την εργασία απέχουν πολύ από αυτές που περιγράψαμε. Στη σύγχρονη πραγματικότητα η εργασία είναι αναγκαία προϋπόθεση επιβίωσης, δικαίωμα για όλους ανεξαιρέτως, το οποίο (πρέπει να) προστατεύεται. Βέβαια, αν θεωρήσουμε την εργασία μόνο προϋπόθεση επιβίωσης και αυτοσυντήρησης του ατόμου, τότε παραβλέπουμε τα ουσιαστικότερα χαρακτηριστικά της, που είναι αυτά της δημιουργικότητας, της επικοινωνίας και της συνεργασίας. Τα χαρακτηριστικά αυτά μας βοηθούν να κατανοήσουμε την ίδια τη ζωή και αποτελούν την ουσία του ανθρώπινου πολιτισμού.

«Η εργασία παλαιότερα μορφοποιούσε και οριοθετούσε τα κοινωνικά στρώματα, ενώ σήμερα τείνει να εξελιχθεί ως...γραμμή διαχωρισμού η οποία χωρίζει και κατατάσσει τον ενεργό πληθυσμό μιας κοινωνίας στους έχοντες και τους μη έχοντες εργασία. Έτσι, δημιουργείται ένας «κοινωνικός διίσμός» που περιλαμβάνει αφενός τους απασχολούμενους και αφετέρου τους μη έχοντες απασχόληση. Δηλαδή διαπιστώνουμε ότι σήμερα - η παροχή απασχόλησης - θα είναι επιλεκτικά, συστηματικά και διαχρονικά αναζητούμενη, χωρίς τη βεβαιότητα για μόνιμη απόκτησή της»
(Γ. Παπάς, 2003: 115-116).

6.1.1 Οργάνωση της παραγωγής και μορφές εργασίας

Σημαντικό στοιχείο που διαμόρφωσε τις σύγχρονες μορφές εργασίας αποτελεί ο **καταμερισμός εργασίας**, δηλαδή η κατανομή των εργασιών μεταξύ των εργαζομένων, η οποία οργανώνεται από την ίδια την επιχείρηση, προκειμένου να αυξηθεί η παραγωγικότητά της.

Για τον Ντυρκέμ ο κοινωνικός καταμερισμός εργασίας είναι η βάση της **οργανικής αλληλεγγύης** στις βιομηχανικές κοινωνίες. Εργοδότες και εργαζόμενοι έχουν τα ίδια συμφέροντα, γι' αυτό και η επιχείρηση πρέπει να λειτουργεί καλά. Η οπτική του Ντυρκέμ είναι αυτή της συνοχής της κοινωνίας (βλ. κεφ. 1).

Για τον Μαρξ ο κοινωνικός καταμερισμός εργασίας είναι αυτός που φέρνει σε αντίθεση συγκεκριμένες κοι-

νωνικές ομάδες: οι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής και οι εργάτες έρχονται σε σύγκρουση όσον αφορά τη διανομή του πλούτου που δημιουργείται από την εργασία (υπεραξία), αφού βέβαια δεν έχουν τα ίδια συμφέροντα. Αυτή η αντιπαράθεση αποτελεί τη βάση της **πάλης των τάξεων**.

Ο καπιταλισμός υπήρξε από την αρχή ένα γιγάντιο εργαστήριο πειραματισμού για την αύξηση της παραγωγικότητας. Ερευνητές (μηχανικοί της εποχής) όπως ο Τέιλορ προσπάθησαν να κάνουν τις ομάδες των εργαζομένων να δουλέψουν όσο γίνεται πιο γρήγορα και πιο αποδοτικά, με αποτέλεσμα να επινοηθούν διαφορετικές κατά καιρούς τεχνικές οργάνωσης της εργασίας.

«Σεις δεν έχετε ανάγκη να σκέπτεστε. Υπάρχουν άλλοι άνθρωποι που πληρώνονται γι' αυτό» είπε ο Τέιλορ (F.W Taylor), ο Αμερικανός από τη Μασαχουσέτη σε έναν εργάτη που δεν υπάκουσε στις προσταγές του. Ο Τέιλορ άρχισε τη σταδιοδρομία του ως μαθητευόμενος μηχανικός και στη συνέχεια ως εργοδηγός σε ένα μικρό εργοστάσιο της Φιλαδέλφειας. Το 1883, σε ηλικία μόλις 27 ετών, έγινε μηχανικός στα γνωστά χαλυβουργεία της περιοχής (Bethlehem Steel Co) και ποτέ δεν ξέχασε τις πρώτες εμπειρίες του στη δουλειά και τις συγκρούσεις μεταξύ των εργατών και των στελεχών της επιχείρησης όπου εργαζόταν. Συχνά ο ίδιος κατηγορήθηκε ότι θεωρούσε τον άνθρωπο μηχανή και ό,τι καινοτόμο πρότεινε ήταν προς όφελος της επιχείρησης. Η συμβολή του συνοψίζεται στο ότι όλα οργανώνονται, προβλέπονται και σχεδιάζονται με στόχο τη μεγιστοποίηση του κέρδους» (Α. Ριβντό, 1982: 26).

Ο Τέιλορ (F.W Taylor, 1856-1915) προτείνει την ορθολογικοποίηση των εργασιών στα εργοστάσια της Αμερικής, κατανέμοντας την εργασία:

- οριζόντια, έτσι ώστε κάθε εργάτης να εκτελεί μέρος της συνολικής εργασίας,
- κάθετα, έτσι ώστε να διαχωρίζεται η σύλληψη της οργάνωσης της εργασίας από την εκτέλεσή της.

Επειδή οι εργαζόμενοι δεν μπορούν να κάνουν οι ίδιοι την επιστημονική ανάλυση της εργασίας τους, το συγκεκριμένο έργο ανατίθεται στους ειδικούς. Έτσι, οι ερ-

γάτες γίνονται πιο αποτελεσματικοί αφού μπορούν να περιοριστούν στην επανάληψη μερικών απλών κινήσεων. Στον Τέιλορ ανήκει η φράση «ο σωστός άνθρωπος στη σωστή θέση».

Ο Φορντ (H. Ford, 1863-1947) ακολουθώντας τα βήματα του Τέιλορ, προσθέτει στην οργάνωση της εργασίας το σύστημα της σειράς συναρμολόγησης. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο εργαζόμενος εκτελεί μια μηχανοποιημένη εργασία. Δεν είναι δηλαδή οι εργάτες που μετακινούνται στο χώρο δουλειάς εκτελώντας συγκεκριμένες εργασίες, αλλά τα κομμάτια που πρόκειται να συναρμολογηθούν τα οποία μεταφέρονται μπροστά στον εργαζόμενο.

Οι εφαρμογές του τείλορικού και στη συνέχεια του φορντικού συστήματος οργάνωσης της εργασίας επέτρεψαν:

- τη μείωση του μη ωφέλιμου εργάσιμου χρόνου (π.χ. του χρόνου που ξοδεύεται για συνομιλίες μεταξύ των εργαζομένων),

- τη μείωση του χειρωνακτικού προσωπικού,

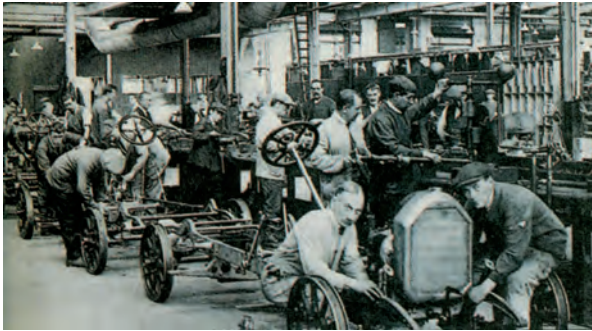
- την αύξηση του ρυθμού εργασίας,

- τη μαζική παραγωγή αγαθών (όπως το αυτοκίνητο Ford-T του 1908, χωρίς διαφοροποιήσεις στη μορφή ή το χρώμα),

- τη δυνατότητα μαζικής ενσωμάτωσης στο εργατικό δυναμικό των μη καταρτισμένων μεταναστών, που ήταν Ευρωπαίοι αγροτικής καταγωγής, συχνά αναλφάβητοι,

- τη μηχανοποίηση των εργοστασίων.

Οι κοινωνικοί επιστήμονες της δεκαετίας του 1930 άσκησαν κριτική στον τείλορισμό, αφού η ανία και η επανάληψη των κινήσεων απομόνωσαν τον εργαζόμε-

Εικ. 6.3α Σειρά συναρμολόγησης στο εργοστάσιο Ford.

Εικ. 6.3β Αυτοματοποιημένη παραγωγή αυτοκινήτων με τη χρήση νέων τεχνολογιών (D. Corbett, *Ιστορικός Οδηγός: Αυτοκίνητα*, εκδ. Ερευνητές, 2001).

Εικ. 6.3γ Μοντέλο αυτοκινήτου Ford T. Το κόστος του αυτοκινήτου το 1908 ήταν \$845, το 1916 \$345 και το 1924 \$290. Στο διάστημα 1908-1924 πουλήθηκαν 15.000.000 αυτοκίνητα.

*Η φάμπρικα δε σταματά,
δουλεύει νύχτα μέρα
και πώς τον λεν το διπλανό
και τον τρελό τον Ιταλό
να τους ρωτήσω δε μπορώ
κι ούτε να πάρω αέρα.*

*Δουλεύω μπρος στη μηχανή
στη βάρδια δύο-δέκα
και από τη πρώτη τη στιγμή
μου στείλανε τον ελεγκτή
να μου πετάξει στο αυτί
δυο λόγια νέτα σκέτα.*

*Άκουσε, φίλε εμιγκρέ,
ο χρόνος είναι χρήμα.
Με τους εργάτες μη μιλάς,
την ώρα σου να τη κρατάς,
το γιο σου μη τον λησμονάς,
πεινάει κι είναι κρίμα.*

*Κι εκεί στο πόστο μου
σκυφτός
ξεχνάω τη γενιά μου.
Είμαι το νούμερο οκτώ,
με ξέρουν όλοι με αυτό
και το κρατάω μυστικό
ποιο είναι το όνομά μου.*

(στίχοι: Γ. Σκούρτης, μουσική: Γ. Μαρκόπουλος, τραγούδι: Λ. Χαλκιάς)

νο και καθιστούσαν τον ίδιο ένα εξάρτημα της μηχανής (αλλοτριώση) και την εργασία του μονότονη. Ισχυρίστηκαν, όπως ο Ε. Μάγιο (E. Mayo, 1880-1949), ο οποίος πραγματοποίησε πειράματα σε ομάδες εργαζομένων, ότι η αύξηση της παραγωγικότητας δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί με την εντατικοποίηση και την επανάληψη των κινήσεων αλλά με τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας. Συγκεκριμένα, τα πειράματα του Μάγιο έδειξαν ότι η βελτίωση της παραγωγικότητας πραγματοποιείται όταν οι εργαζόμενοι έχουν την αίσθηση ότι ανήκουν σε μια ομάδα, όταν υπάρχουν καλές σχέσεις

μεταξύ των μελών της ομάδας, όταν αισθάνονται ότι η γνώμη και τα συναισθήματά τους έχουν αξία για την επιχείρηση. Οι έρευνες του Μάγιο σηματοδότησαν την απαρχή του θεωρητικού μοντέλου των «ανθρώπινων σχέσεων» στο εργασιακό περιβάλλον. Με αφορμή το πείραμα του Μάγιο ξεκίνησε μια δριμεία κριτική στο τειλορικό-φορντικό σύστημα οργάνωσης της εργασίας και της παραγωγής, με κύριο άξονα τον αποκλεισμό από την εργασιακή διαδικασία των δημιουργικών ικανοτήτων του ατόμου, όπως είναι η φαντασία, η συνθετική ικανότητα, η κριτική σκέψη, το πνεύμα συνεργασίας.

1. «Μοντέρνοι καιροί»
Η εμβληματική εικόνα του εργάτη που τον συνθλίβουν τα γρανάζια της μηχανής.
2. «Ο μεγάλος δικτάτωρ»
Πειστικός στην αστεία μίμηση του Χίτλερ.

Εικ. 6.4 Ο άνθρωπος ως εξάρτημα-γρανάζι της μηχανής (από την ταινία του Τσάρλι Τσάπλιν, «Μοντέρνοι Καιροί», Ταχυδρόμος, 28.2.2004).

Ο τείλορισμός, ως σύστημα οργάνωσης της εργασίας, αναπτύχθηκε αρχικά με μια σχετική αποτελεσματικότητα, στη συνέχεια όμως αμφισβητήθηκε. Η αμφισβήτηση αυτού του μοντέλου παραγωγής αρχίζει τη δεκαετία του '60 στις Η.Π.Α., ενώ στην Ευρώπη παρατηρούνται πολλές προσπάθειες αναδιοργάνωσης της εργασίας: η Volvo θα επιχειρήσει εξατομίκευση της εργασίας. Στη Γερμανία η Volkswagen θα χρησιμοποιήσει ημι-αυτόνομες ομάδες εργατών, οι οποίες θα αποφασίζουν για την κατανομή και την οργάνωση των καθηκόντων μεταξύ των μελών τους. Στην Ιταλία οι εργάτες της Fiat θα συγκροτήσουν τμηματικά συμβούλια, τα οποία θα αποφασίζουν για την κατανομή των θέσεων εργασίας, ενώ, τέλος, στη Γαλλία θα ξεσπάσουν μεγάλες απεργίες στα εργοστάσια της Citroen ως αντίδραση στο τείλορικό μοντέλο εργασίας. Έτσι, η αμφισβήτηση αυτή είχε ως αποτέλεσμα τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας και την ανάπτυξη της κοινωνικότητας των εργαζομένων στους χώρους εργασίας.

6.1.2 Νέες μορφές απασχόλησης

Η εισαγωγή των νέων τεχνολογιών σε πολλούς χώρους εργασίας διεύρυνε τον κύκλο των εργασιακών δραστηριοτήτων και επηρέασε την ίδια τη δομή της εργασίας. Η ιεραρχία των υπαλλήλων άλλαξε: για παράδειγμα, προϊστάμενος μπορεί να γίνει αυτός που χειρίζεται επαρκώς τις πληροφορίες, χωρίς απαραίτητα να έχει και σφαιρική γνώση του αντικειμένου της δουλειάς. Άλλαξε επίσης η εργασιακή κουλτούρα: για παράδειγμα, μπορούν να διαμορφωθούν στους χώρους δουλειάς αυτόνομες ή ημιαυτόνομες ομάδες εργασίας. Επιπλέον, διαφοροποιούνται συνεχώς τα προσόντα που πρέπει να έχει κάποιος, για να βρει δουλειά, η οποία διαφοροποίηση προϋποθέτει γενικότερες γνώσεις και δεξιότητες.

Οι αλλαγές αυτές στην οργανωτική δομή της εργασίας γέννησαν νέες μορφές απασχόλησης, που ονομάστηκαν ευέλικτες. Παραδείγματα ευέλικτων μορφών είναι η μερική απασχόληση, η εργασία με βάρδιες, η εργασία στη βάση κυλιόμενου ωραρίου, η εργασία τις Κυριακές (και γενικότερα τις αργίες) και η εργασία από απόσταση όπως, για παράδειγμα, η τηλεργασία.

Πολλές από αυτές τις ευέλικτες μορφές απασχόλησης ονομάζονται «γκρίζες», γιατί δεν παρέχουν στους εργαζομένους τα εργασιακά δικαιώματα (όπως επιδόματα, άδειες) και την ασφάλισή τους. Παραδείγματα «γκρίζων» μορφών απασχόλησης είναι η εργασία με σύστημα «φασόν», η εργασία εκτός των εγκαταστάσεων του εργοδότη, ο δανεισμός των εργαζομένων κ.ά.

Αυτές οι μορφές απασχόλησης καθιστούν την εργατική δύναμη απροσδιόριστη και ασαφή. Μερικά από τα ερωτήματα που τίθενται γι' αυτό το ζήτημα είναι: ο εργαζόμενος στο πλαίσιο της εργασίας αυτής της μορφής δουλεύει 8 με 4; Πληρώνεται γι' αυτό το ωράριο ή με το «κομμάτι»; Πώς προσδιορίζεται το «κομμάτι», όταν ο εργαζόμενος, για παράδειγμα, δίνει πληροφορίες μέσω του διαδικτύου με το οποίο είναι συνδεδεμένος ο υπολογιστής του;

Η χρήση του διαδικτύου και η παροχή εργασίας μέσω αυτού δημιούργησαν την τηλεργασία, την οποία μπορεί κανείς να συναντήσει με τις τρεις ακόλουθες μορφές:

- Η **πρώτη** μορφή μοιάζει με την εργασία-φασόν (με το κομμάτι) του 19ου αιώνα. Σ' αυτή την περίπτωση έχουμε ανεξάρτητους εργαζόμενους ή ελεύθερους επαγγελματίες που δε διαχωρίζουν το χώρο εργασίας από το χώρο του σπιτιού τους.

- Η **δεύτερη** μορφή διαφοροποιείται από την πρώτη λόγω της δικτύωσης που συνδέει τους υπολογιστές μεταξύ τους ή τους διαφορετικούς χώρους εργασίας σε μια πόλη, σε μια χώρα ή και σε ολόκληρο τον κόσμο.

Εικ. 6.5a Κέντρο ελέγχου του δορυφόρου Hellas-Sat 2: υποδομή υποστήριξης για σύγχρονες μορφές επικοινωνίας και τηλεργασίας (ΒΗΜΑGΑΖΙΝΟ 18/9/2005).

Εικ. 6.5β Παραγωγική μονάδα υψηλής τεχνολογίας, MA-PAK Ηλεκτρονική, Αλεξανδρούπολη (Ενημερωτική έκδοση, Υπουργείο Ανάπτυξης, Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας, τεύχος 7, Μάρτιος 2005).

Σε μια μορφή πιο προχωρημένη η επιχείρηση δεν είναι παρά ένα τεράστιο, καλά δομημένο, δίκτυο πληροφόρησης. Οι εργαζόμενοι μπορούν δηλαδή να συνεργάζονται μέσω της τράπεζας δεδομένων.

- **Η τελευταία** μορφή τηλεργασίας λειτουργεί ως μια υπηρεσία της κεντρικής επιχείρησης. Αναφέρεται κυρίως στον τομέα των πωλήσεων και έχει αναπτυχθεί ως δίκτυο σε μη αστικές περιοχές. Με αυτό τον τρόπο δεν απαιτούνται και έξοδα ενοικίου για την επιχείρηση.

Αυτές οι νέες μορφές απασχόλησης δείχνουν τις τεράστιες αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στην οργάνωση της εργασίας. Δείχνουν επίσης ότι η εποχή του μοντέλου εργασίας των Τέιλορ και Φορντ θεωρείται, σε γενικές γραμμές, παρελθόν. Οι αλλαγές αυτές οφείλονται στην εμφάνιση των νέων τεχνολογιών, που αναδιάρθρωσαν τη διαδικασία παραγωγής και τις εργασιακές σχέσεις και διαμόρφωσαν μια διαφορετική εργασιακή κουλτούρα.

6.1.3 Μορφές ανεργίας

Η ανεργία αποτελεί φαινόμενο με ποικίλες διαστάσεις σε επίπεδο οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό και ατομικό. Άνεργοι θεωρούνται οι άνθρωποι οι οποίοι είναι ικανοί να εργαστούν και αναζητούν εργασία αλλά δε βρίσκουν.

Οι αντιπαραθέσεις γύρω από την έννοια της ανεργίας είναι πολλές. Σχετίζονται με τον τρόπο με τον οποίο μετριέται η ανεργία, αλλά και με τις αιτίες που τη γεννούν, καθώς και με τις λύσεις που προτείνονται για την αντιμετώπισή της. Ο θεωρητικός ορισμός, σύμφωνα με το Διεθνές Γραφείο Εργασίας, αναφέρει ότι άνεργος είναι αυτός που βρίσκεται χωρίς εργασία, αλλά και αυτός που είναι διαθέσιμος να εργαστεί.

Ωστόσο, ο ορισμός του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας θεωρείται ιδιαίτερα ελλιπής, διότι αποκλείει αυτούς

που εργάζονται έστω και για μικρό χρονικό διάστημα. Πρόκειται για τις περιπτώσεις εκείνων που απασχολούνται προσωρινά καλύπτοντας έκτακτες ανάγκες (συνήθως νέοι), οι οποίοι ταξινομούνται στους οικονομικά ενεργούς, καθώς επίσης και εκείνων που είναι μακροχρόνια άνεργοι, οι οποίοι δεν ψάχνουν πια για εργασία και ταξινομούνται στους οικονομικά ανενεργούς (π.χ. άτομα 45 ετών και άνω, άνεργοι με λίγα προσόντα κτλ.). Όταν η αναζήτηση εργασίας από ένα άτομο ξεπερνά τον ένα χρόνο, τότε αναφερόμαστε σε ανεργία μεγάλης διάρκειας (μακροχρόνια άνεργοι).

Επιπλέον, η ανάπτυξη νέων μορφών εργασίας, που δεν ανταποκρίνονται σε μια τυπική εργασία από πλευράς σύμβασης και ωραρίου, όπως είναι η μερική απασχόληση, η μαθητεία, η κατάρτιση, η προσωρινή εργασία και η υποαπασχόληση, θέτουν επιτακτικά την ανάγκη επαναπροσδιορισμού της έννοιας της ανεργίας.

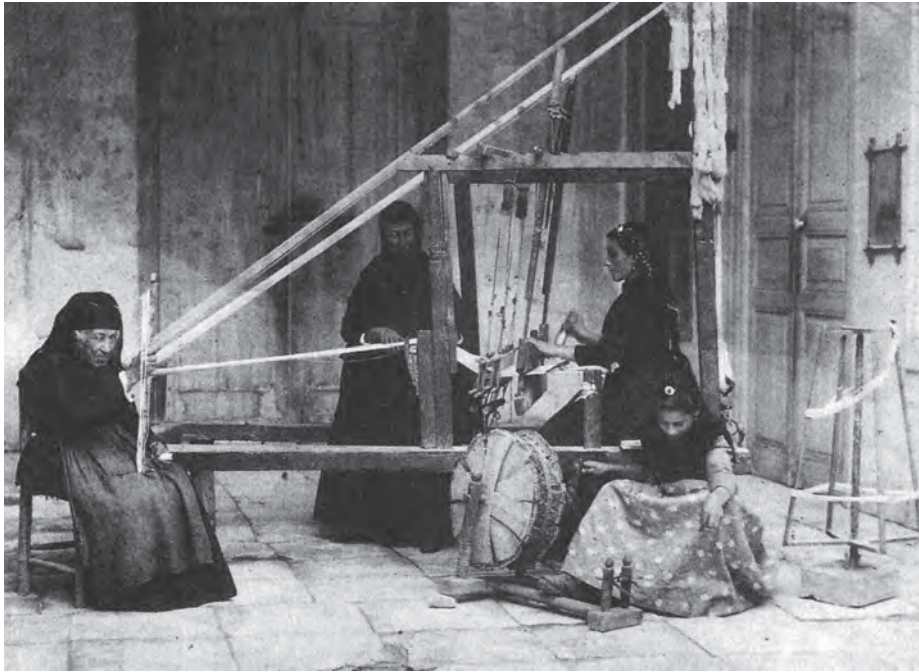
Ως εκ τούτου γίνεται όλο και περισσότερο δύσκολο να μετρηθεί η ανεργία, διότι ένα μέρος του πληθυσμού μεταπίπτει σχετικά γρήγορα από τη μερική απασχόληση στην ανεργία ή από την ανεργία στην κατάρτιση.

Μεταξύ των πιο σημαντικών κατηγοριών ανεργίας είναι οι παρακάτω:

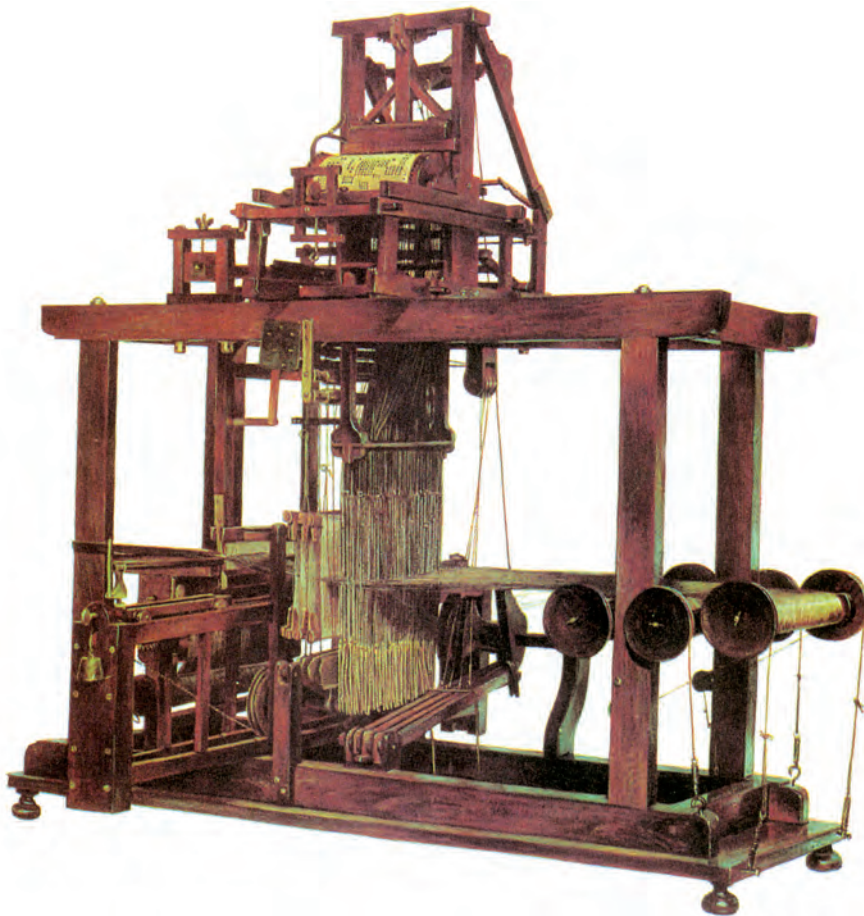
- **Δομική ανεργία** (ή **διαρθρωτική ανεργία**), η οποία συνδέεται με τις δομικές ανισορροπίες της οικονομίας (άνιση ανάπτυξη της περιφέρειας, μείωση παραδοσιακών δραστηριοτήτων, μετεγκατάσταση των βιομηχανιών κ.ά.).

- **Τεχνολογική ανεργία**, η οποία προκαλείται λόγω της εισαγωγής νέων τεχνολογιών στους χώρους δουλειάς. Οι νέες τεχνολογίες δημιουργούν λιγότερες θέσεις εργασίας από αυτές που χάνονται εξαιτίας τους.

- **Συγκυριακή ανεργία** (ή **εποχική**), η οποία προκύπτει από τον εποχικό χαρακτήρα ορισμένων απασχολήσεων (π.χ. τουρισμός).

Εικ. 6.6α Κύπριες γυναίκες που υφαίνουν στον αργαλειό (Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000, εκδ. Ελληνικά Γράμματα).

Εικ. 6.6β Μηχανοκίνητος αργαλειός που εκτόπισε τις υφάντριες (Universal History of the World, Vol. 12, Golden Press, New York).

Στην ιστορική εξέλιξη του καπιταλισμού πολλές επαγγελματικές ασχολίες άλλαξαν περιεχόμενο ή χάθηκαν ή απλώς παρήκμασαν. Για παράδειγμα, η διεθνοποίηση του εμπορίου γκρέμισε τους τελωνειακούς φραγμούς και οδήγησε τους εκτελωνιστές σε αναζήτηση νέων επαγγελματικών δραστηριοτήτων. Αυτές οι αλλαγές αποκτούν μεγαλύτερες διαστάσεις λόγω της συνεχούς τεχνολογικής ανάπτυξης, που συντελεί από τη μια στη δημιουργία νέων επαγγελμάτων και από την άλλη στο να χάνουν κάποιοι εργαζόμενοι τους χώρους αναφοράς τους (π.χ. οι ασυρματιστές).

6.1.4 Η εργασία και η ανεργία στην ελληνική κοινωνία

Το σύστημα των εργασιακών σχέσεων στην Ελλάδα φέρει τη σφραγίδα των ιδιαίτερων κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών της χώρας. Τα κύρια χαρακτηριστικά αυτού του συστήματος ήταν ο έντονος κρατικός παρεμβατισμός, οι ελάχιστα συγκαλυπτόμενες πελατιακές σχέσεις... η έλλειψη διαφάνειας και δημοκρατίας» (Α. Μουρίκη, 2001:145).

Το θέμα των εργασιακών σχέσεων συνδέεται άμεσα με τις μισθολογικές απολαβές των εργαζομένων. Ο κατώτατος μισθός το 2005 στην Ελλάδα κυμαίνονταν περίπου στα 660 ευρώ (χωρίς τις κρατήσεις) και αντιστοιχούσε στο 50% του κατώτατου μισθού των πλουσιότερων χωρών της Ε.Ε. Επιπλέον οι Έλληνες εργαζόμενοι είχαν την υψηλότερη μέση διάρκεια εβδομαδιαίας εργασίας (40 ώρες).

«... οι σύγχρονες μισθολογικές σχέσεις δεν αφορούν ακόμη όλη την ανθρωπότητα. Πρώτον, η δουλεία, η καταναγκαστική εργασία ή η αγγαρεία επιβιώνουν σε ορισμένες περιοχές του πλανήτη... Δεύτερον, σύμφωνα με το Διεθνές Γραφείο Εργασίας, ένα δισεκατομμύριο άνθρωποι -το ένα τρίτο, δηλαδή του ενεργού παγκόσμιου πληθυσμού- είναι είτε άνεργοι (160 εκατομμύρια) είτε υποαπασχολούμενοι (900 εκατομμύρια). Τρίτον, στην καταπληκτική αυτή παραγωγική σπατάλη απαντά η διατήρηση στις αναπτυσσόμενες χώρες μιας πελώριας "μαύρης" οικονομίας με επισφαλή χαρακτήρα, χαμηλή παραγωγικότητα και χαμηλά εισοδήματα, η οποία όμως επιτρέπει σε μεγάλο μέρος του πλανήτη να επιβιώνει» (Le Monde Diplomatique: «Το νέο πρόσωπο του κόσμου» αναδημοσίευση στην Ελευθεροτυπία, 2003).

Πίνακας 6.1. Απασχόληση - Ανεργία στην Ελλάδα (σε χιλιάδες)

	1998	1999	2000	2001	2002
Εργατικό δυναμικό	4.445,7	4.463,2	4.437,4	4.362,2	4.369,0
Απασχολούμενοι	3.967,2	3.939,8	3.946,3	3.917,5	3.948,9
% του συνόλου του εργατικού δυναμικού	89,2	88,3	88,9	89,8	90,4
Άνεργοι	478,5	523,4	491,1	444,7	420,1
% επί του συνόλου του εργατικού δυναμικού	10,8	11,7	11,1	10,2	9,6

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε., Η Ελλάδα σε αριθμούς (2002:5).

Το 90% του εργατικού δυναμικού της χώρας μας εργάζεται, ενώ το 10% (420.100) περίπου είναι άνεργο, σύμφωνα με τα στοιχεία της Ε.Σ.Υ.Ε. για το έτος 2002. Η απόλυτη πλειονότητα των ανέργων (53,3% του συνόλου) είναι άνεργοι μακράς διάρκειας. Επίσης, ένα μεγάλο ποσοστό των ανέργων (46% του συνόλου) αποτελείται από νεοεισερχόμενους στην αγορά εργασίας (Δ. Καραντινός, 2002: 122).

Οι νέοι (ηλικίας 15-24 ετών) βρίσκονται συχνότερα αντιμέτωποι με την ανεργία. Οι γυναίκες εμφανίζουν επίσης υψηλά ποσοστά ανεργίας, διπλάσια από τα αντίστοιχα των ανδρών, αν και κατά την περίοδο 1990-2000 παρατηρείται αύξηση του ποσοστού απασχόλησης των γυναικών από 42,6% σε 49,7%. Μία παράμετρος αυτής της αύξησης είναι η βελτίωση του εκπαιδευτικού επιπέδου των γυναικών στην Ελλάδα κατά τη συγκεκριμένη περίοδο.

Το θέμα των εργασιακών σχέσεων αποτελεί προτεραιότητα για την Πολιτεία. Η μείωση της ανεργίας είναι προϋπόθεση για την ανάπτυξη μιας χώρας. Γι' αυτό το λόγο οι πολιτικές αποφάσεις που λαμβάνονται δεν κρίνουν μόνο το μέλλον των εργασιακών σχέσεων, αλλά και το μέλλον των επερχόμενων γενεών.

6.2. Φτώχεια, πλούτος, κοινωνική διαστρωμάτωση και συνέπειες

Οι ανισότητες, η φτώχεια και η ανεργία είναι σύνθετα διεθνή φαινόμενα. Καθορίζονται από οικονομικούς παράγοντες (όπως η άνιση κατανομή του πλούτου), από πολιτικούς (όπως η ανισότητα στη φορολογία), από κοινωνικούς (όπως ο ρατσισμός, η προκατάληψη, η έλλειψη αλληλεγγύης, οι διακρίσεις, ο κοινωνικός αποκλεισμός) κ.ά.

Τι είναι όμως η φτώχεια; Υπάρχει ένας κοινώς αποδεκτός ορισμός της φτώχειας ή η σημασία της μεταβάλλεται ανάλογα με την κοινωνία και την ιστορική περίοδο στην οποία αναφερόμαστε;

Η φτώχεια ως φαινόμενο υπήρχε πάντα σε όλους τους τύπους κοινωνιών (δουλοκτητικές, φεουδαρχικές ή καπιταλιστικές κοινωνίες). Αυτά που αλλάζουν είναι ο ορισμός της φτώχειας και ο τρόπος με τον οποίο μια κοινωνία την αντιμετωπίζει.

6.2.1 Κοινωνική διαστρωμάτωση, κοινωνικές ανισότητες

Σε κάθε κοινωνία υπάρχουν διαφορετικές ομάδες ατόμων που έχουν κάποια κοινά στοιχεία ως προς το επίπεδο ζωής, τις οικονομικές και τις κοινωνικές δρα-

«...η φτώχεια ήταν χειρότερη στην ύπαιθρο και ιδίως ανάμεσα στους ακτήμονες, μεροκαματιάρηδες, στους αγροτικούς οικοτέχνες και φυσικά στους αγρότες με ελάχιστη γη... μια κακή σοδειά όπως του 1789, του 1795, του 1817... προκαλούσε πραγματικό λιμό... Μετά την κατεστραμμένη σοδειά του 1813 στη Λομβαρδία πολλοί κρατήθηκαν στη ζωή τρώγοντας κοπριά, σανό, ψωμί φτιαγμένο από φύλλα φασολιάς και βατόμουρα στα απαθλιωμένα βιομηχανικά χωριά των μεσογερμανικών βουνών, όπου άντρες και γυναίκες κάθονταν σε κούτσουρα και ξύλινους πάγκους, σπάνια είχαν κουρτίνες και ασπρόρουχα και έπιναν από πήλινες ή τενεκεδένιες κούπες, γιατί τους έλειπε το γυαλί... Ο πληθυσμός είχε τόσο πολύ συνηθίσει να τρέφεται με πατάτες και αραιό καφέ, ώστε, κατά τις εποχές του λιμού, τα άτομα που έρχονταν για να προσφέρουν βοήθεια έπρεπε να τον μάθουν να τρώει τα μπιζέλια και το χυλό που πρόσφεραν...» (E. Hobsbawm, 1996:292).

στηριότητες ή τις αξίες τους. Η κατάταξη σε μια ιεραρχημένη κλίμακα των διαφορετικών ομάδων με κοινά οικονομικά, κοινωνικά ή αξιακά στοιχεία ονομάζεται **κοινωνική διαστρωμάτωση**. Βασικό στοιχείο της κοινωνικής διαστρωμάτωσης είναι οι κοινωνικές τάξεις.

Ως **κοινωνικές τάξεις** ορίζονται οι κοινωνικές ομάδες των οποίων τα μέλη έχουν την ίδια θέση ως προς τα μέσα παραγωγής (ιδιοκτήτες ή όχι), ένα σχετικά κοινό τρόπο ζωής και την αίσθηση ότι ανήκουν στην ίδια ομάδα. Η έννοια της κοινωνικής τάξης προσεγγίζεται από διαφορετικές θεωρίες.

Ο **Μαρξ**, παρατηρώντας την εξαθλίωση των εργατών στην Αγγλία στα μέσα του 19ου αιώνα, αναδεικνύει την αντίθεση ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις (εργατική - αστική). Αυτό που διαφοροποιεί τις δύο τάξεις δεν είναι το εισόδημα, η φύση της εργασίας (χειρωνακτική ή όχι) ή η άσκηση των διαφορετικών επαγγελματιών, αλλά η θέση κάθε τάξης στη διαδικασία της παραγωγής. Η αστική τάξη είναι ιδιοκτήτρια των μέσων παραγωγής, ενώ η εργατική τάξη το μόνο που κατέχει (και πουλά έναντι ενός μισθού) είναι η εργατική δύναμη.

Εικ. 6.7 Κατοικία: δείκτης κοινωνικής διαστρωμάτωσης (J. Shepard & R. Greene, *Sociology and you*, National Textbook Co., 2001).

Από την άλλη πλευρά, ο **Βέμπερ** διακρίνει τρεις τύπους κοινωνικής διαστρωμάτωσης:

- Ο **πρώτος τύπος** διαμορφώνεται ανάλογα με τη **θέση** του καθενός στην ιεραρχία του γοήτρου. Κάθε ομάδα από το σύνολο των κοινωνικών ομάδων χαρακτηρίζεται από έναν τρόπο ζωής, ένα καταναλωτικό πρότυπο, ένα σύνολο ιδιαίτερων αξιών.

- Ο **δεύτερος τύπος** διαμορφώνεται με βάση την **κατανομή της δύναμης** μεταξύ των ατόμων, πράγμα που σημαίνει την επιρροή που μπορεί να ασκήσει ένα άτομο στη δράση μιας ομάδας.

- Ο **τρίτος τύπος** κοινωνικής διαστρωμάτωσης είναι αυτός των **κοινωνικών τάξεων**. Η κοινωνική τάξη αναφέρεται ως ένα σύνολο ατόμων που έχουν τις ίδιες ευκαιρίες στην αγορά, έχουν δηλαδή κοινά οικονομικά συμφέροντα, τα οποία φροντίζουν να τα υπερασπίζονται.

Η έννοια της κοινωνικής διαστρωμάτωσης συνδέεται με την έννοια της ανισότητας. Τα άτομα δεν έχουν τις ίδιες ευκαιρίες λόγω της διαφορετικής τους θέσης στην κοινωνική διαστρωμάτωση.

Παρότι η αρχή της ισότητας των δικαιωμάτων των πολιτών είναι αναγνωρισμένη ως συνταγματική αξία (από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης), οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές ανισότητες ανάμεσα στα άτομα και στις κοινωνικές ομάδες αποτελούν πραγματικότητα και διευρύνονται παγκοσμίως. **Ανισότητες** είναι οι διαφορές μεταξύ των ατόμων ή των κοινωνικών ομάδων σε σχέση με τον πλούτο, την εκπαίδευση, τον πολιτισμό, την υγεία κ.ά., οι οποίες εκλαμβάνονται ως άδικες.

Οι κάστες: ένα παράδειγμα άκαμπτης κοινωνικής διαστρωμάτωσης

«Οι κάστες ήταν κοινωνικές ομάδες αυστηρά ιεραρχημένες. Το σύστημα των καστών παρατηρείται στην Ινδία (όπου ο ινδουισμός αποτελεί το θρησκευτικό υπόστρωμα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης). Πρόκειται για μια κοινωνική διαστρωμάτωση άκαμπτη, αφού τα όρια ανάμεσα στις κάστες ήταν απολύτως διακριτά. Δύο είναι τα στοιχεία που διαμόρφωσαν αυτό το διαχωρισμό: η ενδογαμία, που σημαίνει ότι οι γάμοι πραγματοποιούνταν μόνο μεταξύ ανθρώπων που ανήκαν στην ίδια κάστα, και η κληρονομική μεταβίβαση της κοινωνικής θέσης, που σημαίνει ότι ένα παιδί γεννιόταν και πέθαινε στο πλαίσιο της ίδιας κάστας χωρίς καμία δυνατότητα μετακίνησης. Κάθε κάστα διαφοροποιούνταν από τις άλλες, με τελετές, έθιμα και ιδιαίτερα δικαιώματα. Υπήρχαν πολυάριθμες διακρίσεις που εμπόδιζαν τις κοινωνικές σχέσεις ανάμεσα στις κάστες, και ήταν σχεδόν αδύνατο να διαφοροποιηθεί κανείς από τη κάστα του. Ένα επιπλέον χαρακτηριστικό του συστήματος των καστών ήταν η κοινωνική αναγνώριση. Χάρη στο θρησκευτικό πιστεύω, η κοινωνική ιεραρχία του συστήματος αυτού ήταν απολύτως αποδεκτή από τη μεγάλη πλειονότητα της ινδικής κοινωνίας. Στις δυτικές κοινωνίες δε συναντάμε κάστες. Στο καθημερινό λεξιλόγιο ο όρος κάστα χαρακτηρίζει μια κλειστή κοινωνική ομάδα. Πρόκειται δηλαδή για ένα μικρό αριθμό ατόμων που κατέχουν θέσεις γοήτρου ή δύναμης» (*Dictionnaire d'économie et de sciences sociales*, 2002:401).

Οι οικονομικές ανισότητες αντιστοιχούν στη διαφορά θέσης των ατόμων στην παραγωγική διαδικασία, όπως επίσης στη διαφορά ως προς τα εισοδήματα και την περιουσία. Οι κοινωνικές ανισότητες, όπως για παράδειγμα οι ανισότητες πρόσβασης σε αναγκαία αγαθά για την επιβίωση, σε υπηρεσίες υγείας, οι εκπαιδευτικές, οι πολιτισμικές ανισότητες κ.ά., αν και είναι δύσκολα μετρήσιμες, έχουν σοβαρές επιπτώσεις στη ζωή των ανθρώπων.

Εικ. 6.8 Ανισότητα στα βασικά αγαθά: διανομή νερού (Φωτογραφικό Αρχείο της UNICEF/HQ00-0048/Jim Holmes).

Κοινωνικές ανισότητες υπάρχουν σε όλο τον κόσμο και αφορούν αγαθά και υπηρεσίες που για τους περισσότερους ανθρώπους είναι αυτονόητα. Έτσι, κατά το 2005, σχεδόν ο ένας στους πέντε κατοίκους του πλανήτη δεν είχε πρόσβαση σε πόσιμο νερό, με την κατάσταση να γίνεται απελπιστική στην υποσαχάρια Αφρική, όπου το 43% των κατοίκων στερούνταν αυτού του ζωτικής σημασίας αγαθού.

Έχουν δημοσιευτεί κατά καιρούς σημαντικά στοιχεία που καταδεικνύουν το τεράστιο μέγεθος των ανισοτήτων που επικρατούν παγκοσμίως. Συγκεκριμένα, η UNICEF, στην προσπάθειά της να ευαισθητοποιήσει τον κόσμο για το ανθρωπιστικό έργο της, δημοσιεύει κάθε χρόνο συγκλονιστικά στοιχεία για τις ανισότητες. Σύμφωνα με αυτά, το 21% του πληθυσμού επιβιώνει με λιγότερο από ένα δολάριο ημερησίως, ενώ οι πιο πλούσιες χώρες που συγκροτούν την ομάδα των G8 (Καναδάς, Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, Ιαπωνία, Ηνωμένο Βασίλειο, Η.Π.Α., Ρωσία) δεν εκπληρώνουν ούτε κατά το ήμισυ τις υποχρεώσεις τους προς τους διεθνείς οργανισμούς που έχουν ως έργο την αντιμετώπιση των ανισοτήτων.

6.2.2 Φτώχεια

Στην Ευρώπη, πριν από τη Γαλλική Επανάσταση, ο φτωχός θεωρούνταν αξιολύπητος ή κακότυχος και μπορούσε να βρει περίθαλψη μόνο στο άσυλο. Τα άσυλα στηρίζαν τη λειτουργία τους στην ελεημοσύνη των πλουσίων. Στις πράξεις αυτές περίθαλψης των φτωχών απουσιάζει παντελώς το κράτος. Πέρασε πάνω από μισό αιώνα, για να μετατοπιστούν οι αντιλήψεις από τη θρησκευτική φιλευσπλαχνία προς την κοινωνική πολιτική* των φιλελεύθερων κοινωνιών.

Εικ. 6.9 «Οικογένεια ζητιάνων στο κατώφλι σπιτιού» του Ρέμπραντ (Χ. Χατζηνικολάου, Ιστορίες σε μαύρο και άσπρο, εκδ. Μπενάκη, 2004).

Το επίτευγμα των θεμελιωτών της κοινωνιολογίας είναι ότι με τις αναλύσεις τους άλλαξαν τις αντιλήψεις που επικρατούσαν, και η φτώχεια από ατομική κακοτυχία έγινε πρόβλημα ολόκληρης της κοινωνίας. Έναυσμα για την αλλαγή στάσης απέναντι στη φτώχεια ήταν οι απόψεις του Κοντ, σύμφωνα με τις οποίες μια κοινωνία πρέπει να προκρίνει «το κοινωνικό ένστικτο» έναντι του «εγωιστικού ενστίκτου». Έτσι, σταδιακά, θεμελιώθηκε πάνω σε ένα σύστημα νόμων του κράτους η πρόνοια, η οποία αντικατέστησε το υποκειμενικό συναίσθημα της φιλευσπλαχνίας.

Κατ' αυτό τον τρόπο η φτώχεια γίνεται, κατά την Ιταλίδα κοινωνιολόγο Προκάτσι, ένα «κοινωνικό ζήτημα» και παράλληλα «συνδέεται με την εργασία ως τη μόνη νόμιμη οδό προσωπικής ανεξαρτησίας και συνεπώς το νόμιμο τρόπο βοήθειας στους φτωχούς. Έτσι, μια αποτελεσματική πολιτική πρόνοιας δεν μπορεί να απο-

βλέπει παρά στην προώθηση των ευκαιριών εργασίας, αντίληψη που συνεπάγεται τελικά τη ρύθμιση της αγοράς εργασίας. Φτώχεια και εργασία αναδεικνύονται σε κοινωνικά προβλήματα, και η σύνδεσή τους αποτελεί αιτία διαφορών και πολιτικής έντασης» (G. Procacci, 1996:40).

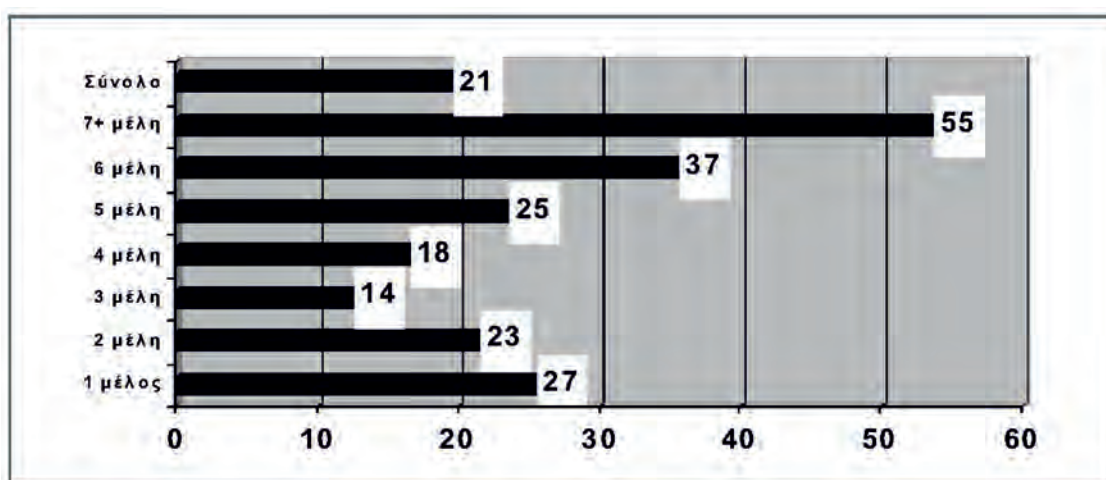
Συχνά γίνεται διάκριση μεταξύ **απόλυτης** και **σχετικής** φτώχειας.

Η **απόλυτη φτώχεια** είναι η αδυναμία ενός ατόμου να καλύψει τις βασικές του ανάγκες (π.χ. τροφή, ένδυση, στέγη, υγεία). Θεωρούνται απόλυτα φτωχοί οι άνθρωποι οι οποίοι δεν τρέφονται επαρκώς, ζουν σε ανθυγιεινές συνθήκες και τα έσοδά τους είναι μικρότερα από ένα συγκεκριμένο επίπεδο.

Η **σχετική φτώχεια** χαρακτηρίζει το νοικοκυριό με εισόδημα κάτω του 60% του διαμέσου ισοδύναμου εισοδήματος των νοικοκυριών*. Τα ποσοστά φτώχειας είναι ιδιαίτερα αυξημένα στα μονομελή, τα μονογονεϊκά και τα πολυμελή νοικοκυριά (6μελή ή 7μελή, βλ. γράφημα 6.1) και αυτό ενδεχομένως να σχετίζεται με καταστάσεις χρειάς, αλλά και με πολύτεχνες οικογένειες.

Για την Ελλάδα το 2003 το όριο της φτώχειας για ένα μονομελές νοικοκυριό αντιστοιχούσε σε ετήσιο εισόδημα 4.800 ευρώ, ενώ για το νοικοκυριό με δύο ενήλικες και δύο μικρά παιδιά σε ετήσιο εισόδημα 10.800 ευρώ (Ε.Κ.Κ.Ε.-Ε.Σ.Υ.Ε., 2000:10). Το 27% των μονομελών, το 18% των τετραμελών και το 55% των επταμελών νοικοκυριών ήταν κάτω από το όριο της φτώχειας.

Πίνακας 6.1. Ποσοστά φτώχειας κατά μέγεθος νοικοκυριού (2003)

Πηγή: Ε.Κ.Κ.Ε., 2004: Παρουσίαση βασικών αποτελεσμάτων της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC 2003) (επεξεργασία Δ. Μπαλούρδου).

Βεβαίως η **φτώχεια** είναι ένα φαινόμενο που δεν μπορεί να περιοριστεί μόνο στις οικονομικές πτυχές του. Γι' αυτό το λόγο οι ορισμοί της φτώχειας με βάση τις ανάγκες επιβίωσης είναι ανεπαρκείς, διότι διατυπώνονται σε σχέση με ένα συγκεκριμένο επίπεδο εισοδήματος. Για να προσδιορίσουμε το επίπεδο εισοδήματος, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη τα εξής: «τι θα μετρηθεί», «μεταξύ ποιων», «πότε» και «με ποιον τρόπο».

Τα διαρκή καταναλωτικά αγαθά θεωρούνται αναγκαία (και όχι πολυτέλεια) για τη διαβίωση του ανθρώπου. Διαπιστώνουμε ότι το 2004 στην Ελλάδα το 96% περίπου των ελληνικών νοικοκυριών που κατατάσσονται στην κατηγορία των φτωχών έχουν τηλέφωνο, έναντι των μη φτωχών που διαθέτουν τηλέφωνο σχεδόν 100%. Πλυντήριο ρούχων δε διαθέτει το 11,31% των φτωχών νοικοκυριών και αυτοκίνητο το 22,06%.

Πίνακας 6.2. Κατανομή (%) των νοικοκυριών ανάλογα με την κατοχή συγκεκριμένων διαρκών καταναλωτικών αγαθών

Καταναλωτικά αγαθά		ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ		
		Σύνολο	Μη φτωχά	Φτωχά
Τηλέφωνο	Διαθέτουν	98,68	99,44	95,90
	Δεν έχουν τη δυνατότητα	0,94	0,36	3,02
	Άλλοι λόγοι	0,39	0,19	1,08
Έγχρωμη τηλεόραση	Διαθέτουν	98,32	99,11	95,42
	Δεν έχουν τη δυνατότητα	1,10	0,49	3,36
	Άλλοι λόγοι	0,58	0,40	1,23
Πλυντήριο ρούχων	Διαθέτουν	90,55	93,53	79,68
	Δεν έχουν τη δυνατότητα	5,24	3,57	11,31
	Άλλοι λόγοι	4,21	2,89	9,01
Ι.Χ. επιβατηγό	Διαθέτουν	65,80	71,29	45,76
	Δεν έχουν τη δυνατότητα	14,61	12,57	22,06
	Άλλοι λόγοι	19,59	16,14	32,18
Σύνολο		100,00	100,00	100,00

Πηγή: Ε.Κ.Κ.Ε.- Ε.Σ.Υ.Ε. (2004:16).

Σημαντικές διαφοροποιήσεις παρατηρούνται στη δυνατότητα κάλυψης κάποιων ιδιαίτερης σημασίας αναγκών, όπως είναι, για παράδειγμα, η δαπάνη θέρμανσης (πίνακας 6.3), όπου το 40% των φτωχών

νοικοκυριών δηλώνει ότι δεν είναι σε θέση να ανταποκριθεί, σε αντίθεση με τα μη φτωχά νοικοκυριά, όπου το ποσοστό είναι μόνο 14%.

Πίνακας 6.3. Δυνατότητα δαπάνης για ικανοποιητική θέρμανση στην κατοικία (%)

Οικονομική δυνατότητα	Σύνολο	Μη φτωχά νοικοκυριά	Φτωχά νοικοκυριά
Ναι	80,40	86,00	59,90
Όχι	19,60	14,00	40,10
Σύνολο	100,00	100,00	100,00

Πηγή: Ε.Κ.Κ.Ε. - Ε.Σ.Υ.Ε. (2004:18).

Πάντως, η γραμμή που διαχωρίζει τους φτωχούς από τους μη φτωχούς συνδέεται με τις εν γένει κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες που επικρατούν σε μια συγκεκριμένη χώρα.

«...Μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών η γηραιά Αλβιών (Μ. Βρετανία) με κριτήριο τη φτώχεια κατατάσσεται πρώτη από την Επιτροπή των Βρυξελλών: ο αριθμός των ενδεών από 14% του πληθυσμού το 1983 έφτασε 25% το 2004. Επτά εκατομμύρια Βρετανών δεν μετακινούνται, διότι δε διαθέτουν αντίτιμο εισιτηρίου αστικής συγκοινωνίας. Η οξύτατη σημερινή φτώχεια, ενώ θυμίζει τις αρχές του 20ού αιώνα, εν τούτοις αποτελεί αλματώδη εξέλιξη της τελευταίας 20ετίας...» (Κ. Βεργόπουλος, *Ελευθεροτυπία*, 19/12/2004).

Επίσης στις μέρες μας δύο επιπλέον έννοιες συνοδεύουν τη φτώχεια: η αβεβαιότητα και η νέα φτώχεια. Ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα φιλελεύθεροι οικονομολόγοι, όπως ο Φ. Μπαστιά (F. Bastiat), είχαν διαπιστώσει ότι ο μεγάλος πόνος της ζωής των φτωχών δεν είναι το βάρος της δουλειάς ή οι χαμηλοί μισθοί: «...όχι, εκείνο που τους στεναχωρεί, εκείνο που τους αποθαρρύνει, εκείνο που τους κατατρώγει, εκείνο που τους σπαράζει είναι η αβεβαιότητα του μέλλοντος» (W. Logue, 1996:69).

Είναι ολοφάνερο ότι η ύπαρξη της φτώχειας οδηγεί αρκετούς στο να αμφισβητούν αυτή την κοινωνία που, όπως λέγεται, λειτουργεί με δύο ταχύτητες. Η μία αφορά τους έχοντες, αυτούς που ζουν μέσα σε μια «παχυλή» ασφάλεια, και η άλλη αφορά την ύπαρξη των φτωχών και αποκλεισμένων, που χρηματοδοτείται από την κοινωνική παροχή (όπου αυτή δεν έχει καταργηθεί) ή από τη φιλανθρωπία (από μη κυβερνητικές οργανώσεις).

Βέβαια, υπάρχουν διάφορες θεωρήσεις για τα αίτια της φτώχειας. Μία από αυτές, που απορρέει περισσότερο από τη **σχολή των λειτουργιστών (ή της συναίνεσης)**, αποδίδει τη φτώχεια στον «πολιτισμό των φτωχών», δηλαδή στη μοιρολατρική νοοτροπία και στις χαμηλές εκπαιδευτικές και επαγγελματικές προσδοκίες των φτωχών.

Μια δεύτερη προσέγγιση, η οποία έχει επηρεαστεί από τη **θεωρία των συγκρούσεων**, αποδίδει τη φτώχεια στην άνιση κατανομή του πλούτου, στην οικονομι-

Βαθαίνει το χάσμα μεταξύ των πλουσίων και των φτωχών

«...Ποτέ άλλοτε η αντίθεση που προκαλεί ο πλούτος δεν ήταν τόσο έντονη: τα εισοδήματα του 1% του παγκόσμιου πληθυσμού στο οποίο περιλαμβάνονται λιγότεροι από 50 εκατομμύρια άνθρωποι αντιστοιχούν στα εισοδήματα των 2,7 δισεκατομμυρίων φτωχότερων ανθρώπων του πλανήτη.

Η μέτρηση της φτώχειας δημιουργεί επίσης πλήθος πολεμικών. Οι περισσότερες χώρες χρησιμοποιούν εθνικούς δείκτες για να υπολογίσουν τη διαφορά με το μέσο εισόδημα ή με ένα υποθετικό «καλάθι της νοικοκυράς» που περιέχει τα ελάχιστα ζωτικά αγαθά. Είναι λοιπόν λογικό να εμφανίζονται διαφορές από κράτος σε κράτος... Η πραγματική μέτρηση της φτώχειας θα πρέπει να περιλαμβάνει, εκτός από τα νομισματικά κριτήρια, την πραγματική πρόσβαση σε πόσιμο νερό, σε τροφή, στέγη, υγεία και εκπαίδευση. Αυτό επιχειρεί να κατορθώσει ο δείκτης της ανθρώπινης ανάπτυξης που δημιούργησε το Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για την Ανάπτυξη (UNDP)». (*Le Monde Diplomatique* 2003, «Το νέο πρόσωπο του κόσμου» τεύχος 1).

κή εκμετάλλευση της καπιταλιστικής τάξης, στην αποικιοκρατία και την νεοαποικιοκρατία, που εμπόδισε την πραγματική ανάπτυξη σε πολλές χώρες του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου, καθώς και σε παράγοντες κοινωνικού αποκλεισμού (π.χ. ταξικές επιλογές στην εκπαίδευση, ρατσισμός, προκατάληψη κτλ.).

6.2.3 Συνέπειες ανεργίας, φτώχειας και ανισοτήτων

Η ανισότητα, η ανεργία και η φτώχεια θεωρούνται τα σημαντικότερα κοινωνικά προβλήματα, διότι μπορούν να επηρεάσουν την κοινωνική, εκπαιδευτική και επαγγελματική σταδιοδρομία των ανθρώπων.

Οι άνθρωποι που χάνουν την εργασία τους μπορεί να εξαναγκαστούν σε μετανάστευση, ενώ συγχρόνως αποκλείονται από τον κοινωνικό τους περίγυρο, διότι

Εικ. 6.10 Μαθήματα γλώσσας για μετανάστες στην Ε.Ε. (Πολλές γλώσσες: Μία οικογένεια, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Βρυξέλλες, 2004).

η θέση στην οποία έχουν περιπέσει επηρεάζει την ψυχολογία και την αυτο-εικόνα τους. Επιπλέον, η ανεργία και η φτώχεια συνδέονται άμεσα με την υγεία, την ποιότητα ζωής και το προσδόκιμο όριο επιβίωσης των ανθρώπων.

Έχει επίσης παρατηρηθεί ότι η ανεργία συνοδεύεται από αυξημένα ποσοστά αλκοολισμού, εγκληματικότητας, διαζυγίων, καθώς και άλλων κοινωνικών φαινομένων, όπως είναι η ξενοφοβία, ο ρατσισμός και η έξαρση της βίας (βλ. κεφάλαιο 10). Τα φαινόμενα αυτά δεν ταυτίζονται απόλυτα με την ανεργία, ωστόσο ο συνδυασμός της ανεργίας με άλλους παράγοντες (π.χ. προβληματική κοινωνικοποίηση κτλ.) αυξάνει τις πιθανότητες εμφάνισης αυτών των φαινομένων. Μια άλλη αρνητική

πτυχή, ειδικότερα της μακροχρόνιας ανεργίας, είναι η σταδιακή απαξίωση των γνώσεων, των δεξιοτήτων και της αποκτηθείσας εργασιακής εμπειρίας των ανέργων, γεγονός που καθιστά αναγκαία τα προγράμματα επανακατάρτισής τους.

Σε παγκόσμιο επίπεδο, οι πιο ευάλωτες ομάδες οι οποίες συχνότερα αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της φτώχειας είναι οι αγροτικές και οι εργατικές τάξεις των χωρών του Τρίτου Κόσμου (βλ. κατάσταση παιδιών στον κόσμο), οι φυλετικές και πολιτισμικές μειονότητες, οι μετανάστες και οι πρόσφυγες από τρίτες εκτός Ε.Ε. χώρες, οι γυναίκες και τα παιδιά, οι ηλικιωμένοι, οι πολυμελείς οικογένειες, οι αποφυλακισθέντες και τα άτομα με αναπηρίες.

Πίνακας 6.4. Δείκτης έκβασης νοσηλείας (ίσης/βελτίωσης) για ενδεικτικές κατηγορίες νόσων (στοιχεία 1982)

Κατηγορίες νόσων	Σύνολο 1	Άποροι 2	Μη άποροι 3	Σύγκριση μη απόρων προς απόρους(3/2)
Λοιμώξεις	21,8	7,76	22,70	2,93
Νόσοι του νευρικού συστήματος	51,04	16,38	52,36	3,20
Αναπνευστικές νόσοι	19,74	4,31	20,77	4,82
Νόσοι του πεπτικού συστήματος	38,86	14,56	39,72	2,72
Επιπλοκές κύησης τοκετού, λοχειάς	5831,09	1451,0	6039,66	4,16
Δερματολογικές νόσοι	321,15	47,00	338,28	7,20
Νόσοι του μυοσκελετικού συστήματος	168,11	10,67	179,36	16,81

Πολλοί κοινωνιολόγοι συσχετίζουν την οικονομική ανέχεια με την υγεία και τη δυνατότητα (ή την αδυναμία) πρόσβασης των ατόμων σε υπηρεσίες περίθαλψης. Μια σχετική μελέτη, η οποία τεκμηρίωσε στατιστικά τη σχέση οικονομικής ανέχειας και υγείας, έγινε από ομάδα Ελλήνων κοινωνικών επιστημόνων (πίνακας 6.4). Κατασκεύασαν ένα δείκτη έκβασης νοσηλείας (ίσης ή θανάτου) και τον συνέκριναν με την οικονομική κατάσταση των νοσηλευμένων.

Με δεδομένη τη θνητότητα ενός νοσήματος, ο αριθμός των ιαθέντων μη άπορων ασθενών ήταν μεγαλύτερος από τον αριθμό των άπορων. Αντίστροφα, τα ποσοστά των ασθενών που πέθαναν κατά τη διάρκεια της νοσηλείας ήταν υψηλότερα στους άπορους σε σύγκριση με τους μη άπορους. Οι κοινωνικές ανισότητες οδηγούν στατιστικά και σε ανισότητες στην περίθαλψη και την υγεία. Υπογραμμίζεται η λέξη στατιστικά, διότι οι συνέπειες της φτώχειας (όπως και του πλούτου), είτε αφορούν την υγεία είτε άλλα ατομικά δικαιώματα, δεν είναι απόλυτες, δεδομένου ότι η υγεία των ανθρώπων επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες, συμπεριλαμβανομένου και του παράγοντα της κληρονομικότητας.

6.2.4 Παιδική εργασία

Μια σημαντική συνέπεια της φτώχειας είναι και η παιδική εργασία, η οποία εμφανίζεται τόσο στον αναπτυσσόμενο όσο και στον αναπτυγμένο κόσμο. Επισημαίνεται ότι τα εργαζόμενα παιδιά προέρχονται συνήθως από κοινωνίες στις οποίες ο οικογενειακός ιστός έχει διαρραγεί (πόλεμοι-εμφύλιες συρράξεις) ή από οικογένειες φτωχές και πολυμελείς, που δε διαθέτουν τα μέσα να συντηρήσουν όλα τα μέλη τους.

Σύμφωνα με τις επίσημες στατιστικές, 250 εκατομμύρια είναι σε όλο τον κόσμο τα παιδιά που υφίστανται οικονομικής ή άλλης φύσεως εκμετάλλευση: παιδιά στην πορνεία, παιδιά σκλάβοι, στα χαρακώματα, μικροπωλητές, παιδιά που εργάζονται σε βιομηχανίες τροφίμων, πετροχημικών, ανακύκλωσης σκουπιδιών.

Εικ. 6.11 Παιδιά εργαζόμενα στην ταπητουργία (UNICEF Annual Report, 2003).

Η κατάσταση των παιδιών στον κόσμο (φτώχεια, πόλεμος, AIDS)

- 640.000.000 παιδιά δεν έχουν ικανοποιητική στέγαση.
 - 500.000.000 παιδιά δεν έχουν πρόσβαση σε εγκαταστάσεις υγιεινής.
 - 400.000.000 παιδιά δεν έχουν πρόσβαση σε πόσιμο νερό.
 - 300.000.000 παιδιά στερούνται την πληροφόρηση.
 - 270.000.000 παιδιά δεν έχουν πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες υγείας.
 - 90.000.000 παιδιά στερούνται το φαγητό σε μεγάλο βαθμό.
- (www.unicef.gr. reports. sowcr 2005.php)

Το σύγχρονο δουλεμπόριο

Παιδιά από την Αφρική, την Κίνα και τις Ινδίες, με παγίδα τη μόρφωση έρχονται στη Βρετανία όπου τα χρησιμοποιούν ως δούλους

«Η ανθρώπινη εκμετάλλευση έχει πολλές μορφές...Βρετανικές εφημερίδες αποκάλυψαν προσφάτως τις ανησυχητικές διαστάσεις του δουλεμπορίου παιδιών από αφρικανικές χώρες τα οποία προωθούνται, κυριολεκτικά ως σκλάβοι, σε πλούσια σπίτια. Τα θύματα είναι κυρίως κορίτσια από χώρες της Δυτικής Αφρικής, που ξεκινούν με την ελπίδα μιας καλής μόρφωσης στην Ευρώπη, για να καταλήξουν να υπηρετούν πλούσιες οικογένειες χωρίς αμοιβή. Πιστεύεται ότι ένα σημαντικό ποσοστό των περίπου 10.000 παιδιών από τη Δυτική Αφρική που φτάνουν στη Βρετανία, για να ζήσουν υποτίθεται με θετές οικογένειες, προορίζονται στην πραγματικότητα για λαθραία οικιακή εργασία...Οι σπείρες που τα στρατολογούν λένε συνήθως στους γονείς ότι θα τα πάνε στην Ευρώπη για να μορφωθούν με αντάλλαγμα μια μικρή βοήθεια στο σπίτι όπου θα ζουν. Κατά τον ίδιο τρόπο φτάνουν και παιδιά από την Κίνα και το Βιετνάμ, που καταλήγουν δούλοι σε παράνομες βιοτεχνίες και εστιατόρια. Σύμφωνα με εκτιμήσεις ορισμένων ανθρωπιστικών οργανώσεων, η προώθηση για οικιακή υπηρεσία λαμβάνει ακόμη μεγαλύτερες διαστάσεις από την παιδική πορνεία...θορυβημένοι από την έκταση του φαινομένου οι αρμόδιοι υπουργοί ετοιμάζονται, κατόπιν υποδείξεως της UNICEF, να κλείσουν ένα παραθυράκι του νόμου που αξιοποιούν οι σύγχρονοι δουλεμπόροι. Όπως προειδοποιεί η οργάνωση σε έκθεσή της για τη διακίνηση παιδιών... ενώ η βρετανική κυβέρνηση ανάγει την παράνομη εισαγωγή παιδιών στη χώρα με σκοπό την πορνεία σε αδίκημα, που επισείει ποινή 14ετούς κάθειρξης, δεν έχουν κάποιο όπλο εναντίον των συμμοριών που εμπορεύονται παιδιά για καταναγκαστική εργασία μη σεξουαλικής φύσεως...» (Ελευθεροτυπία, 28 Ιουνίου 2003).

Στην περίπτωση της Ελλάδας, και σύμφωνα με στοιχεία που έχουν παρουσιαστεί από ιδρύματα τα οποία δραστηριοποιούνται στον τομέα της προστασίας του παιδιού στη χώρα μας (π.χ. Ίδρυμα Μαραγκοπούλου) οι εργαζόμενοι ανήλικοι το 1997 ανέρχονταν σε 79.000 (παιδιά 14-19 ετών), ενώ περίπου 3.000 υπολογίζονταν τα παιδιά που είχαν πέσει θύματα εκμετάλλευσης. Ακόμη υποστηρίζεται ότι το ζήτημα της παιδικής εργασίας και εκμετάλλευσης διευρύνεται, καθώς η λεγόμενη «κρυφή» εργασία στη βιοτεχνία και τη γεωργία γνωρίζει σοβαρή άνθηση.

Από έρευνα της UNICEF (2000) με θέμα «Τα παιδιά των φαναριών» προκύπτει ότι 5.800 παιδιά ζούσαν και εργάζονταν το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας στους δρόμους. Τα παιδιά αυτά ήταν ηλικίας από 2 ως 15 ετών και δραστηριοποιούνταν σε όλο το Λεκανοπέδιο της Αττικής. Κατοικούσαν σε υπόγεια, σε σκηνές, σε πρόχειρους καταυλισμούς, ακόμα και σε βαγόνια, σε εγκαταλελειμμένα αυτοκίνητα κτλ., ενώ το 2% δήλωσε άστεγο. Στο σύνολο του δείγματος (955 παιδιά) το 61% ήταν αγόρια, το 44,1% προερχόταν από ελληνικές οικογένειες, ενώ τα υπόλοιπα ήταν παιδιά μεταναστών ή προσφύγων.

Ένα σημαντικό μέρος αυτών των παιδιών βρισκόταν στην Ελλάδα χωρίς τους γονείς τους, ενώ ελάχιστα (20%) πήγαιναν σχολείο. Πολλά παιδιά δήλωσαν ότι «εργοδότης» τους δεν είναι κάποιος από τους γονείς τους. Τους επιβάλλονταν τιμωρίες, αν δεν ήθελαν να πάνε για δουλειά ή έκαναν μικρή είσπραξη. Είναι χαρακτηριστικό ότι πολλά παιδιά δήλωσαν ως τιμωρίες, εκτός από το ξύλο, το ότι δεν τους έδιναν φαγητό ή ότι τα απειλούσαν να τα διώξουν από το μέρος όπου διέμεναν...» (UNICEF-ALCO, 2000).

Στον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας η εκμετάλλευση των παιδιών αποτελεί προσβολή για τον αναπτυσσόμενο κόσμο. Η απορία της μικρής Ρίνας «αν δε δουλέψω, πώς θα ζήσω;» θέτει το θέμα της αντιμετώπισης των ανισοτήτων και της φτώχειας στη βάση της ανάπτυξης της παγκόσμιας κοινωνίας. Δεν μπορεί να νοηθεί ανάπτυξη στο σύγχρονο κόσμο, όταν οι ανισότητες ανάμεσα στα κράτη και στα άτομα μεγεθύνονται. Οι ανισότητες αυτές προκαλούν τον αποκλεισμό των ατόμων από βασικά αγαθά, όπως είναι η πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας, εκπαίδευσης και πολιτισμού.

Αν δε δουλέψω, πώς θα ζήσω;**Όνομα: Ρίνα****Τόπος κατοικίας: Πρακάς Ναγκάρ, μια παραγκούπολη στην Ανατολική Ινδία****Επάγγελμα: σπάει πέτρες****Ηλικία: πέντε ετών**

« “Μου αρέσει...”, ψιθυρίζει ντροπαλά, χωρίς να σταματήσει τη δουλειά της. Η πέτρα στις όχθες του ποταμού Μαχαράντα μετατρέπεται μέσα σε λίγα δευτερόλεπτα σε χαλίκια. Έξι μέρες την εβδομάδα, ατελείωτες ώρες κάθε μέρα. Με την ίδια βρόμικη και σχισμένη φούστα, το ίδιο βρόμικο και σχισμένο μπλουζάκι. “Θα ήθελα όμως να πηγαίνω στο σχολείο”, λέει. Ολόγυρά της, οκλαδόν επάνω στον ίδιο σωρό από πέτρες, κάτω από μαύρες ομπρέλες που κρύβουν τον ήλιο, αλλά εντείνουν τη ζέστη, βρίσκονται δεκάδες ακόμα παιδιά. “Αν δε δουλέψω, πώς θα κερδίσω χρήματα για να ζήσω;” ρωτά η δεκάχρονη Μίνα, σπάζοντας ταυτόχρονα πέτρες μαζί με τον αδελφό της, τον Ρατζές, που νομίζει ότι είναι έξι ετών, αλλά φαίνεται μεγαλύτερος- κανείς εδώ δε γνωρίζει πραγματικά πότε γεννήθηκε.

...Λατομεία, ορυχεία και εργοστάσια: αυτές είναι οι “δημοφιλέστερες” εργασίες για τα παιδιά ενός κατώτερου θεού. Στο Σιλιγκούρι όμως, στη στενή λωρίδα γης ανάμεσα στο Νεπάλ και το Μπανγκλαντές, η οποία συνδέει τα απομονωμένα βορειοανατολικά κρατίδια με την υπόλοιπη Ινδία, πιο εύκολα βρίσκει κανείς παιδιά να εργάζονται στις όχθες του ποταμού, σπάζοντας πέτρες για να χρησιμοποιηθούν τα χαλίκια ως οικοδομικό υλικό ή μαζεύοντας άμμο με τον ίδιο σκοπό, παρά ενήλικους. Αμείβονται ανάλογα με το φορτίο. Για ένα φορτίο πέντε τόνων παίρνουν 700 ρουπίες δηλαδή περίπου 12 ευρώ. Η Ρίνα και οι γονείς της χρειάζονται περίπου τέσσερις εβδομάδες για ένα τέτοιο ποσό. Ζουν μαζί με τα δύο άλλα παιδιά της οικογένειας, τη δώδεκα μηνών Πριγιάνκα και τον τριών ετών Βικράμ, σε μια καλύβα από μπαμπού και για βραδινό τρώνε μόνο ρύζι ή ψωμί που φτιάχνουν οι ίδιοι. Τις μέρες της πληρωμής υπάρχει, αν είναι τυχεροί, και κρέας. Τις περισσότερες μέρες δεν υπάρχουν ούτε καν λαχανικά. “Είμαστε φτωχοί, πώς να αγοράσουμε λαχανικά;” ρωτά η Λίλα, η 25χρονη μητέρα της Ρίνα. Τα μελαγχολικά της μάτια γίνονται ακόμη πιο μελαγχολικά, όταν σκέφτεται το μέλλον. Ο τρίχρονος Βικράμ “προπονείται” ήδη για τη δουλειά που θα πιάσει σε έναν χρόνο. Το μοναδικό του παιχνίδι, άλλωστε, είναι ένα μικρό σφυρί...» (Τα Νέα, 6/9/2004).

6.3. Αντιμετώπιση των ανισοτήτων, της φτώχειας και της ανεργίας

Μπορούν πράγματι να αντιμετωπιστούν οι κοινωνικές ανισότητες, τόσο συλλογικά όσο και ατομικά; Υπάρχουν διαφορετικές θεωρήσεις βάσει των οποίων μπορεί να δοθεί απάντηση στο ερώτημα αυτό.

Γενικά, η αντιμετώπιση των ανισοτήτων εξαρτάται από τη φύση του κοινωνικο-οικονομικού συστήματος και των κατευθύνσεών του (π.χ. μείωση ή αύξηση της ανεργίας, ύπαρξη ή ανυπαρξία κοινωνικού κράτους κ.ά.). Όσον αφορά τις χώρες με ελεύθερη οικονομία, έμφαση δίνεται στο ρόλο που μπορούν να διαδρα-

ματίσουν τα άτομα, ώστε με την ενεργοποίησή τους να βελτιώσουν τις συνθήκες της ζωής τους. Αντίθετα, στις κεντρικά σχεδιασμένες οικονομίες το βάρος για την αντιμετώπιση των κοινωνικών ανισοτήτων πέφτει στο κράτος. Επιπλέον, η δράση των συνδικαλιστικών φορέων (συνδικάτα) είναι σημαντική στο θέμα της διεκδίκησης αιτημάτων που αφορούν την ανακατανομή του παραγόμενου πλούτου (π.χ. αιτήματα για αύξηση μισθών, για μείωση εργάσιμου χρόνου κ.ά.).

Επομένως οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες αντιμετωπίζονται με διαφορετικό τρόπο σε κάθε ιστορική περίοδο και σε κάθε κοινωνία. Το «κοινωνικό κράτος» αναφέρεται για πρώτη φορά στο Γερμανικό Σύνταγμα (1949), το οποίο και καθιερώνει τα κοινωνικά δικαιώματα (υγεία, εργασία, ασφάλιση κτλ.) και οδηγεί

σε μια πολιτική παροχών προς τα οικονομικά ασθενέστερα στρώματα. Η δημιουργία συνεπώς του κοινωνικού κράτους (κράτους πρόνοιας) της συλλογικής δηλαδή αντιμετώπισης των ανισοτήτων, προσβλέπει σε μια ανακατανομή του πλούτου.

Η ανακατανομή του πλούτου σε μια κοινωνία επιτυγχάνεται με διάφορα μέτρα όπως:

- την πολιτική μισθών (συλλογικές συμβάσεις εργασίας, οικογενειακά επιδόματα κ.ά.),
- τη φορολογική πολιτική με στόχο τη μείωση της επιβάρυνσης στους οικονομικά ασθενέστερους (π.χ. μείωση φόρων για τις πολυμελείς οικογένειες, μείωση αναλογίας έμμεσων-άμεσων φόρων),
- την κοινωνική ασφάλιση (ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, συνταξιοδότηση, επιδόματα σε άτομα με ειδικές ανάγκες κ.ά.),
- την πρόσβαση σε κοινωνικές υπηρεσίες (π.χ. συμβουλευτική),
- την πρόσβαση σε αγαθά πολιτισμού (π.χ. κοινωνικός τουρισμός, ελεύθερη είσοδος σε μουσεία, εκδηλώσεις κ.ά.).

Εικ. 6.12 Η πρόσβαση στις υπηρεσίες είναι προϋπόθεση για την αντιμετώπιση των ανισοτήτων (Φωτογραφικό αρχείο Ε. Κουμάνταρη).

Μετά την οικονομική κρίση του 1980 ξεκινά ένας διάλογος στην Ευρώπη για τη μείωση της συμβολής και τη συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους. Η συζήτηση αυτή συνεχίζεται έως σήμερα και έχει ως αποτέλεσμα τον επαναπροσδιορισμό της πολιτικής που αφορά τους μισθούς, τη φορολογία, την κοινωνική ασφάλιση κ.ά.

Η αντιμετώπιση της ανεργίας αποτελεί κομβικό σημείο στην πολιτική κάθε κράτους. Ο στόχος βέβαια δεν είναι άλλος από τη μείωση της ανεργίας, η οποία αμβλύνει, με τη σειρά της, τις ανισότητες και τη φτώχεια. Για το λόγο αυτό διατυπώνονται προτάσεις όπως η μερική απασχόληση ή η πρόωρη συνταξιοδότηση εργαζομένων ή, αντίθετα, η αύξηση των ορίων ηλικίας για συνταξιοδότηση κ.ά.

Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η ευελιξία στην εργασία, η οποία ορίζεται ως η συνεχής μετακίνηση του

εργαζόμενου σε διαφορετικές εργασιακές θέσεις. Αυτό σημαίνει ότι πολλοί εργαζόμενοι στη διάρκεια της επαγγελματικής ζωής τους θα αλλάξουν παραπάνω από μία φορά θέση εργασίας. Τα συναισθήματα ωστόσο που συνοδεύουν τον εργαζόμενο εξαιτίας αυτών των αλλαγών είναι η αβεβαιότητα και η ανασφάλεια. Τέτοια μέτρα εξάλλου θα πρέπει να συνοδεύονται και από την προσπάθεια ανάπτυξης της οικονομίας και τόνωσης των επενδύσεων, τα οποία με τη σειρά τους θα δώσουν νέες θέσεις εργασίας.

Σύμφωνα με κάποιες θεωρήσεις, μέτρα για την αντιμετώπιση των ανισοτήτων και της ανεργίας μπορούν να ληφθούν και από το ίδιο το άτομο. Το άτομο είναι δυνατόν να ενεργοποιηθεί και να συμβάλει αποφασιστικά στη βελτίωση της προσωπικής του πορείας μέσω της εκπαίδευσης, της επανακατάρτισης και της απόκτησης άλλων τυπικών προσόντων.

Συγκεφαλαιώνοντας, η εξάλειψη της φτώχειας και των ανισοτήτων θέτει το ζήτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης που, ως ιδεώδες, θεμελιώνεται στην αρχή της δίκαιης ανακατανομής των υλικών και συμβολικών πηγών πλούτου (π.χ. εισοδημάτων, αγαθών, υπηρεσιών, παιδείας, υγείας κτλ.).

Εικ. 6.13 Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας: ενήλικοι μαθητές μέσα στην τάξη (Ιστορία του νέου Ελληνισμού, 1770-2000, τόμος 10ος, τεύχος 12ο, εκδ. Ελληνικά Γράμματα).

Ερωτήσεις

1. Να συγκρίνετε τις αντιλήψεις που υπήρχαν για την εργασία στην Αρχαία Αθήνα, τη Ρώμη και το Μεσαίωνα. Να εντάξετε τις αντιλήψεις αυτές σε συγκεκριμένα κοινωνικά πλαίσια από το κεφάλαιο 2.
2. Ποιες είναι οι αιτίες διαφοροποίησης της εργασίας κατά την περίοδο της βιομηχανικής επανάστασης;
3. Να βρείτε τα άρθρα του Συντάγματος τα σχετικά με την εργασία (από το βιβλίο της Β' Λυκείου: *Εισαγωγή στο δίκαιο και τους πολιτικούς θεσμούς*, και να τα συγκρίνετε με το άρθρο 23 του παραθέματος από την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (σελ. 109). Τι παρατηρείτε;
4. Πώς ορίζεται ο καταμερισμός εργασίας; Να καταγράψετε τον καταμερισμό εργασίας που υπάρχει στο σπίτι σας.
5. Να συγκρίνετε το φορντικό και το τείλορικό σύστημα οργάνωσης της εργασίας. Πού συγκλίνουν και πού διαφοροποιούνται;
6. Πότε και πώς αμφισβητήθηκαν οι απόψεις του Τείλορ και του Φορντ;
7. Ποιες είναι οι αιτίες που δημιούργησαν τις σύγχρονες μορφές απασχόλησης;
8. Πιστεύετε ότι η εργασία και η ανεργία είναι μετρήσιμα μεγέθη;
9. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά των εργασιακών σχέσεων στην Ελλάδα;
10. Να αναφέρετε κοινωνικές ομάδες που θεωρείτε ότι πλήττονται περισσότερο από την ανεργία στην Ελλάδα.
11. Πώς ορίζεται η κοινωνική διαστρωμάτωση;
12. Ποιος είναι ο ορισμός των κοινωνικών τάξεων;
13. Να συγκρίνετε τις θεωρίες του Μαρξ και του Βέμπερ για τις κοινωνικές τάξεις.
14. Μπορούμε να κατατάξουμε έναν άνθρωπο σε μια κοινωνική τάξη μόνο από την εμφάνισή του;
15. Πώς ορίζονται από την κοινωνιολογία οι κοινωνικές ανισότητες;
16. Υπάρχει ένα και μοναδικό κριτήριο για τη φτώχεια;
17. Τι είναι απόλυτη και τι σχετική φτώχεια;
18. Ποιες είναι οι σημαντικότερες θεωρητικές προσεγγίσεις για τη φτώχεια;
19. Ποια είναι η σχέση της φτώχειας με την υγεία;
20. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά του κράτους πρόνοιας και τι συμβαίνει σήμερα με τις κοινωνικές παροχές;
21. Γιατί υπάρχουν στον κόσμο παιδιά που εργάζονται;
22. Πώς μπορεί να συμβάλει το άτομο στην αντιμετώπιση της ανεργίας; Να δώσετε παραδείγματα.

7. ΜΟΡΦΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΒΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

- Κοινωνίες με ή χωρίς κρατική οργάνωση
- Μορφές εξουσίας: παραδοσιακή, χαρισματική, ορθολογική εξουσία
- Συγκρότηση έθνους-κράτους και συστήματα διακυβέρνησης
- Μορφές υπερκρατικής εξουσίας
- Οι κοινωνικές βάσεις και τα μοντέλα της εξουσίας
- Πολιτική συμπεριφορά και κοινωνικοί παράγοντες
- Πολιτική αλλοτρίωση: αίτια και αντιμετώπιση

Εισαγωγή

Η κοινωνιολογία, η ιστορία, αλλά και η κοινωνική ανθρωπολογία έχουν συμβάλει με τις μελέτες τους στη διατύπωση συμπερασμάτων σχετικά με την πολιτική οργάνωση, την ύπαρξη ή την ανυπαρξία σύνθετων κρατικών δομών, συστημάτων διακυβέρνησης, γραφειοκρατίας κ.ά. σε διάφορες κοινωνίες του παρελθόντος ή του παρόντος.

7.1. Κοινωνίες με ή χωρίς κρατική οργάνωση - Θεωρητική προσέγγιση

Στις κοινωνίες χωρίς κρατική οργάνωση υπήρχε ένας αρχηγός, οι αρμοδιότητες του οποίου εξαπλώνονταν στην επίλυση των διαφορών ανάμεσα στα μέλη της φυλής ή ανάμεσα στις οικογένειες. Ο αρχηγός δε διέθετε κανένα μέσο επιβολής της τάξης (π.χ. το αντίστοιχο μιας σημερινής αστυνομίας). Το μόνο που διέθετε ήταν το γόητρο, το οποίο του αναγνώριζε η κοινότητα, προκειμένου να διατηρήσει τη συνοχή ανάμεσα στα μέλη της φυλής του. Ο αρχηγός της φυλής, για να εκπληρώσει το ρόλο του ειρηνοποιού, χρησιμοποιούσε τον προφορικό λόγο (εντολές). Το ερώτημα ωστόσο που προκύπτει είναι: ο αρχηγός είχε δύναμη ή εξουσία;

Εικ. 7.1 «Ο Καθιστός Ταύρος» («Sitting Bull»), 1831-1890: αρχηγός της φυλής των Ινδιάνων Σιου (www.soc.gr/indians/chiefs/sb.jpg).

Πίνακας 7.1. Χαρακτηριστικά των κοινωνιών με ή χωρίς κρατική δομή

Κοινωνία χωρίς κρατική δομή	Κοινωνία με κρατική δομή
Άτυποι μηχανισμοί διακυβέρνησης.	Πολιτικοί μηχανισμοί ή κυβερνητικοί θεσμοί που διαφοροποιούνται από άλλες οργανώσεις.
Κοινωνία με ασαφή εδαφικά όρια.	Η εξουσία ασκείται σε συγκεκριμένο πληθυσμό και συγκεκριμένη επικράτεια.
Οι διαφωνίες και οι αποφάσεις ρυθμίζονται από οικογενειακές ή συγγενικές ομάδες ή, σε μεγαλύτερες φυλετικές δομές, από έναν αρχηγό με την υποστήριξη ενός συμβουλίου.	Νομικό σύστημα που υποστηρίζεται από τη δυνατότητά του να χρησιμοποιεί έννομη βία.
Οι σχέσεις και οι συναλλαγές καθορίζονται σε σημαντικό βαθμό από τα έθιμα.	Τα θεσμικά όργανα της κυβέρνησης (π.χ. υπουργικό συμβούλιο, δημόσια διοίκηση και στρατός) καθορίζονται από το Σύνταγμα.

Όσοι μελετούν τις πολιτικές μορφές οργάνωσης της κοινωνίας, όταν αναφέρονται στην έννοια της δύναμης, τη διακρίνουν από την εξουσία. Η δύναμη αποτελεί στοιχείο όλων των κοινωνικών σχέσεων και προσδιορίζεται ως η ικανότητα των ατόμων ή των ομάδων να επιβάλουν τη θέλησή τους ή να εκφράσουν τα συμφέροντά τους (να διαμαρτυρηθούν, να ασκήσουν πίεση εκεί που πρέπει, να κηρύξουν απεργία κ.ά.). Η εξουσία, αντίθετα, ορίζεται ως η νόμιμη χρήση της βίας (συνήθως από μέρους του κράτους).

Ο Βέμπερ όρισε τη **δύναμη** ως την ικανότητα άσκησης ελέγχου της συμπεριφοράς. Υπάρχουν άνθρωποι που μπορούν να παρακινούν τα πλήθη, να επηρεάζουν ή και να αλλάζουν τις απόψεις των ακροατών τους, να «δίνουν ταυτότητα» σε ένα κοινωνικά ανομοιογενές πλήθος, άνθρωποι δηλαδή που είναι προσωπικότητες με μεγάλη επιρροή.

Ένα άλλο είδος δύναμης κατά το Γερμανό κοινωνιολόγο είναι η **κοινωνική επιβολή** ή η **εξουσία**. Η εξουσία απαιτεί τη χρήση βίας (καταναγκασμού) ή την απειλή χρήσης βίας για την άσκηση ελέγχου.

Βέβαια, στις οργανωμένες κοινωνίες δυτικού τύπου στις οποίες ζούμε η χρήση φυσικής βίας από ιδιώτη ή ακόμη από οργανωμένη ομάδα είναι παράνομη. Η μόνη αρχή που νομιμοποιείται να ασκήσει βία είναι η κεντρική πολιτική αρχή και οι μηχανισμοί της, στους οποίους εμπιστεύεται το δικαίωμα αυτό. Αυτή η κεντρική πολιτική αρχή είναι το κράτος, που κατέχει, σύμφωνα με τον Βέμπερ, το μονοπώλιο της έννομης βίας. Έτσι, ορίζει το κράτος ως την «κοινότητα των ανθρώπων η οποία αξιώνει (αποτελεσματικά) το μονοπώλιο στη χρήση της νόμιμης φυσικής βίας μέσα σε ένα ορισμένο έδαφος» (M. Weber, 1996: 45).

«...όπως επισήμανε ο Βέμπερ το κύρος του κράτους είναι τεράστιο. Από όλες τις κοινότητες είναι η μόνη στην οποία παρέχεται στις μέρες μας η νόμιμη εξουσία πάνω στη ζωή, το θάνατο και την ελευθερία...Σε περίοδο ειρήνης είναι ο σημαντικότερος οικονομικός επιχειρηματίας και ο ισχυρότερος ιθύνων για να επιβάλλει φόρους στους πολίτες. Σε περίοδο πολέμου έχει την απεριόριστη κατοχή όλων των οικονομικών αγαθών στα οποία έχει πρόσβαση...»

(Christian de Montibert, 2000:110).

Η δημιουργία του κράτους είναι μια διαδικασία συνεχούς ορθολογικοποίησης, της οποίας τα χαρακτηριστι-

κά κατά τον Βέμπερ είναι τα εξής

- συγκρότηση ενός σώματος μόνιμων και ειδικών υπαλλήλων (γραφειοκρατία),
- ορισμός μόνιμων διαδικασιών διαχείρισης και ελέγχου,
- προσδιορισμός μιας εμφανούς ιεραρχίας αρμοδιοτήτων.

Ο Α. Κοντ θεωρεί ότι το κράτος είναι αποτέλεσμα της αύξησης του μεγέθους των κοινωνιών και κατά συνέπεια της πολυπλοκότητάς τους (όσο πιο μεγάλες πληθυσμιακά είναι οι κοινωνίες τόσο μεγαλύτερη ανάγκη έχουν από σύνθετες δομές διοίκησης). Ο Μαρξ αποδίδει τη γένεση του κράτους στη διαφοροποίηση της κοινωνίας, δηλαδή στο διαχωρισμό αυτών που κατέχουν τα μέσα παραγωγής και ιδιοποιούνται το κέρδος από αυτούς που το μόνο που κατέχουν είναι η δύναμη της εργασίας τους. Έτσι το κράτος, σύμφωνα με τον Μαρξ, υπηρετεί τους οικονομικά κυρίαρχους, όποια και αν είναι η μορφή διακυβέρνησής του (δημοκρατία, μοναρχία κτλ.).

«...το κράτος οικοδομείται πάνω σε ένα αίσθημα συντροφικότητας. Τι είναι αυτό το αίσθημα; ...είναι ένα συλλογικό αίσθημα ενότητας, που κάνει αυτούς που κατακλύζονται από αυτό να νιώθουν ότι είναι φίλοι και συγγενείς. Αυτό το αίσθημα είναι διττό. Είναι η συνείδηση ότι ανήκει κανείς στο ίδιο είδος, η οποία αφενός δένει δυνατά μεταξύ τους όσους την έχουν ώστε υπερισχύει όλων των διαφορών που προκύπτουν από τις οικονομικές συγκρούσεις ή τις κοινωνικές διαβαθμίσεις, και αφετέρου τους χωρίζει από όσους δεν ανήκουν στο ίδιο "είδος". Είναι η επιθυμία να μην ανήκει κανείς σε άλλη ομάδα. Η ύπαρξη αυτού του αισθήματος συντροφικότητας είναι το θεμέλιο ενός σταθερού Δημοκρατικού κράτους»

(C. Geertz, 2003: 257).

7.1.1 Μορφές εξουσίας

Η κοινωνιολογία ασχολήθηκε εκτενώς με τις έννοιες της πολιτικής κυριαρχίας, του ανταγωνισμού και της εξουσίας, καθώς και με τους τρόπους λειτουργίας μιας δημοκρατίας.

Ο Βέμπερ συνέβαλε σημαντικά στην προσέγγιση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Βέβαια πολλοί του άσκη-

σαν κριτική, για το λόγο ότι τοποθέτησε στο επίκεντρο της πολιτικής τις έννοιες του ανταγωνισμού, της επιβολής και προπάντων του αγώνα. «Πολιτική σημαίνει αγώνας», ισχυρίστηκε. Το γεγονός ότι μπορεί να αποκλείονται από αυτό τον αγώνα ικανοί υποψήφιοι (οι οποίοι δεν έχουν επιρροή στο κοινό ή στα Μ.Μ.Ε.) δεν ερευνάται επαρκώς από τον Βέμπερ. Ωστόσο, η κριτική αυτή δεν αφαιρεί τίποτα από το κύρος του Γερμανού κοινωνιολόγου, το αντίθετο θα λέγαμε. Η συζήτηση συνεχίζεται, και αυτός είναι στο επίκεντρό της.

Κατά τον Βέμπερ υπάρχουν τρεις τύποι (νομιμοποίησης της) εξουσίας:

α. Η **παραδοσιακή** εξουσία. Υπάρχουν κοινωνίες (π.χ. φυλετικές) στις οποίες ο αρχηγός δεν εκλέγεται. Η νομιμότητά του προέρχεται από το εθιμικό δίκαιο (δηλαδή από τις συνήθειες και τις παραδόσεις που περνούν από τη μια γενιά στην άλλη). Αυτό το είδος της παραδοσιακής εξουσίας που ενσαρκώνεται στο πρόσωπο του πατέρα-αρχηγού, μπορεί να το συναντήσει κανείς στις εκτεταμένες οικογένειες της αγροτικής κοινωνίας.

Τύποι παραδοσιακής εξουσίας

(Οι φωτογραφίες είναι ευγενική προσφορά των πρεσβειών της Ισπανίας και της Ιορδανίας).

Εικ. 7.2α Χουάν Κάρλος (Juan Carlos), Βασιλιάς της Ισπανίας.

Κατά το παρελθόν (18ο αιώνα) οι βασιλείς κυβερνούσαν «ελέω Θεού», ενώ η μεταβίβαση της εξουσίας γινόταν συνήθως ειρηνικά, αφού κανείς δεν μπορούσε να τη διεκδικήσει: οι μόνοι που μπορούσαν να είναι οι επόμενοι άρχοντες ήταν οι απόγονοι του βασιλιά. Σήμερα στην Ευρώπη (Αγγλία, Ισπανία, Βέλγιο κτλ.) οι βασιλείς δεν ασκούν πραγματική εξουσία. Αντίθετα, σε κάποιες άλλες χώρες (π.χ. Ιορδανία, Μαρόκο) οι βασιλείς έχουν ουσιαστικές αρμοδιότητες.

Ο τύπος της παραδοσιακής εξουσίας παρέχει περισσότερη σταθερότητα από αυτόν της χαρισματικής εξουσίας.

β. Η **χαρισματική εξουσία**. Αυτή η εξουσία βασίζεται σε μια εξαιρετική προσωπικότητα που διαθέτει το «χάρισμα», τον ηρωισμό ή τις ηγετικές ικανότητες. Η χαρισματική εξουσία υπάρχει στη δύναμη «...της συναισθηματικής αφοσίωσης στο πρόσωπο του κυρίου και τα χαρίσματά του, ιδιαίτερα στις υπερφυσικές του ικανότητες...τον ηρωισμό του, τη δύναμη του πνεύματος ή του λόγου του...» (M. G. Schmidt, 2000:211). Χαρακτηριστικός τύπος ηγέτη αυτής της μορφής εξουσίας είναι ο προφήτης, ο ήρωας πολέμου, ο δημαγωγός. Η χαρισματική εξουσία ασκείται από ένα πρόσωπο, και είναι πολύ δύσκολο να τη μεταβιβάσει σε κάποιο άλλο. Θεμελιώνεται αποκλειστικά στην εμπιστοσύνη της κοινωνίας, που αναγνωρίζει κάποιον ως χαρισματικό ηγέτη, και στη συνεχή «επιβεβαίωση» του χαρίσματος

Εικ. 7.2β Αμπντάλα ΙΙ (Abdullah II bin Al-Hussein), Βασιλιάς του Χασεμιτικού Βασιλείου της Ιορδανίας.

αυτού, της ικανότητας του ηγέτη δηλαδή να καθοδηγεί και να πείθει τους «οπαδούς» του. Από τη στιγμή που δεν επιβεβαιώνεται το χάρισμα, η εξουσία του ηγέτη καταρρέει. Για τα μοντέρνα έθνη-κράτη μια χαρισματική προσωπικότητα από μόνη της δεν παρέχει μια σταθερή βάση δύναμης. Παραδείγματα χαρισματικών ηγετών είναι ο Τζον Φ. Κένεντυ, ο Μάρτιν Λούθερ Κινγκ, ο Νέλσον Μαντέλα, ο Φιντέλ Κάστρο κ.ά.

Χαρισματικοί ηγέτες

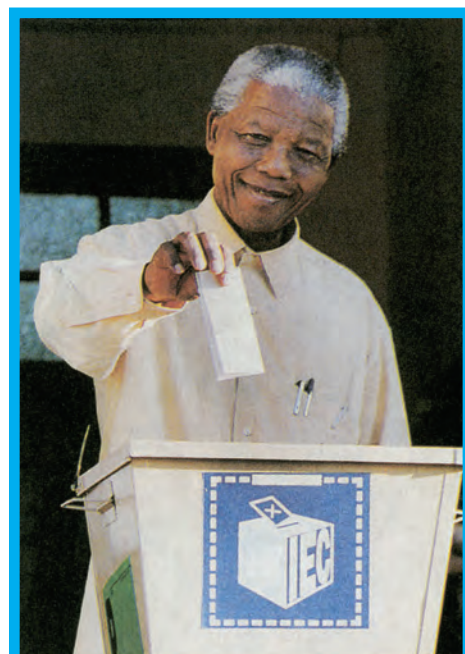
Εικ. 7.3α Ε. Βενιζέλος, (Εγκυκλοπαίδεια *Grand Larousse*, Ενότητα I: Άνθρωπος-Κοινωνία, 1996).

Εικ.7.3β Φ. Κάστρο (J. L. Shepard & R. W. Greene, *Sociology and You*, National Textbook Co. 2001).

Εικ. 7.3γ Μ.Λ. Κινγκ («Οι πρωταγωνιστές», *Το Βήμα*, 16-6-1992).

Εικ. 7.3δ Ν. Μαντέλα (Πώς συνδέει τον κόσμο η Ε.Ε, *Ευρωπαϊκές Κοινότητες*, 1998).

γ. Η **ορθολογική** εξουσία. Η εξουσία αυτή στηρίζεται στη «νομιμότητα» των θεσμοθετημένων και από κοινού συμφωνημένων νομικών ρυθμίσεων, από τις οποίες αντλούν την εξουσία όσοι την ασκούν. Σε αυτό τον τύπο διακυβέρνησης η δύναμη βρίσκεται περισσότερο στα «γραφεία» παρά στα πρόσωπα που τα στελεχώνουν (τους γραφειοκράτες). Αυτό συμβαίνει διότι όσοι κατέχουν μια θέση στα κυβερνητικά γραφεία αναμένεται να λειτουργούν στη βάση συγκεκριμένων νόμων, κανόνων και ρόλων. Όταν, για παράδειγμα, εκλέγεται νέος πρόεδρος της δημοκρατίας, ο απερχόμενος πρόεδρος γίνεται ιδιώτης και χάνει τα όποια προνόμιά του. Η άσκηση των καθηκόντων κάθε ρόλου γίνεται εντός των νόμιμων ορίων, και δε συγχωρείται κατάχρηση εξουσίας. Αρκετοί πρόεδροι, πρωθυπουργοί, εκπρόσωποι του κοινοβουλίου σε διάφορες χώρες έχασαν τη θέση τους λόγω υπέρβασης των ορίων της νομιμότητας.

Τύποι ορθολογικής εξουσίας

Εικ. 7.4α Ίντιρα Γκάντι, π. Πρωθυπουργός της Ινδίας (Παγκόσμιο βιογραφικό λεξικό, Εκπαιδευτική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος 3, Εκδοτική Αθηνών, 1999).

7.1.2 Συγκρότηση του έθνους-κράτους και συστήματα διακυβέρνησης

Τα θέματα που τίγονται σε αυτή την ενότητα σχετίζονται με τις έννοιες του έθνους, του κράτους και των διάφορων συστημάτων διακυβέρνησης.

Τι είναι όμως έθνος και ποια τα κριτήρια για τον προσδιορισμό του; Είναι ο λαός που κατοικεί στον ίδιο χώρο,

Εικ. 7.4β Κ. Παπούλιας, Πρόεδρος Ελληνικής Δημοκρατίας (Φωτογραφικό Αρχείο της Προεδρίας της Δημοκρατίας).

είναι η γλώσσα που μιλιέται από μια κοινότητα ανθρώπων, είναι η θέληση των ομάδων να υπάρχουν ως κοινότητες ή μήπως η κοινή ιστορία που συνδέει τα μέλη μιας εθνικής ομάδας;

Δύο είναι οι διαφορετικές ιδέες περί έθνους που έχουμε κληρονομήσει: η μία προέρχεται από τη Γαλλική Επανάσταση και σύμφωνα με αυτήν το έθνος ταυτίζεται με το λαό, που ορίζεται ως μια ελεύθερη ένωση με κοινά πολιτικά δικαιώματα όλων όσοι διαμένουν στην εδαφική περιοχή που συγκροτεί το κράτος, ανεξαρτήτως θρησκείας, καταγωγής ή ακόμη και γλώσσας, δηλαδή το έθνος συμπεριλαμβάνει τις μειονότητες.

Η άλλη ιδέα περί έθνους προέρχεται από το κίνημα του Ρομαντισμού (Γερμανία) και σύμφωνα με αυτήν το έθνος ταυτίζεται με το κοινό παρελθόν, την ιστορία και την κοινή παράδοση που συνδέει τα μέλη μιας κοινότητας. Η ιδιότητα του πολίτη στο πλαίσιο αυτής της κοινότητας σφυρηλατείται μέσα από την κοινή καταγωγή και την ιστορία.

Το έθνος-κράτος που θα εξετάσουμε στη συνέχεια δε σχετίζεται ούτε με τις πόλεις-κράτη της αρχαιότητας (π.χ. της Αρχαίας Αθήνας) ούτε με τα φέουδα, που εμφανίζονται στο δυτικο-ευρωπαϊκό μεσαίωνα και τα οποία στηρίζονται στην ύπαρξη ενός κεντρικού ηγεμόνα και στο καθεστώς εκμετάλλευσης των δουλοπαροίκων. Βέβαια οι ιστορικοί συμφωνούν σε γενικές γραμμές ότι τα πρώτα στοιχεία γένεσης του κράτους ανιχνεύονται στο τέλος του Μεσαίωνα και συγκεκριμένα από το 13ο ως το 15ο αιώνα στη Δυτική Ευρώπη ως μια τριπλή αντίδραση στους ηγεμόνες βασιλείς, την εκκλησιαστική δύναμη και τους φεουδάρχες.

Ο καινούριος τύπος πολιτικής έκφρασης παίρνει την ονομασία «κράτος» (αν και ο συγκεκριμένος όρος αρχίζει να επικρατεί μετά το 15ο αιώνα). Το κράτος προκύπτει από την επικράτηση του ηγεμόνα-βασιλιά πάνω στους φεουδάρχες και από την ανάπτυξη της αστικής τάξης. Η ανερχόμενη αυτή τάξη, η αστική, προωθεί το ενιαίο συγκεντρωτικό έθνος-κράτος και διευρύνει έτσι την επιβολή της στο οικονομικό και το πολιτικό επίπεδο.

Ιστορικά μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερις «γενιές» εθνών κρατών:

1. Η **πρώτη** «γενιά» κρατών, που διαμορφώθηκαν το 19ο αιώνα - από αντίδραση στις φεουδαρχικές δομές στη βάση της αρχής των υπηκοοτήτων (π.χ. Γάλλος).

2. Η **δύτερη** «γενιά» κρατών εμφανίζεται κατά τον 20ό αιώνα και κτίζεται πάνω στα ερείπια της Γερμανικής, της Αυστροουγγρικής και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Γενικότερα, ο Μεσοπόλεμος ήταν μια δύσκολη περίοδος θεμελίωσης νέων κρατών. Κάποια από αυτά τα νέα κράτη αντιστοιχούσαν σε παλιά έθνη που επιβίωσαν χάρη στον πολιτισμό τους και κάποια άλλα «κατασκευάστηκαν» πάνω σε πιο σύνθετες δομές όπως η Γιουγκοσλαβία, που αποτελούσε μια ομοσπονδία επιμέρους «κρατών».

3. Η **τρίτη** «γενιά» κρατών εμφανίζεται από το 1945 και μετά το τέλος της αποικιοκρατίας. Σε αυτή τη «γενιά» κρατών δεν προηγείται το έθνος του κράτους, αλλά το κράτος έχει ως έργο την οικοδόμηση του έθνους (π.χ. Αλγερία).

4. Η **τέταρτη** «γενιά» κρατών προήλθε από την κατάρρευση των χωρών του υπαρκτού σοσιαλισμού από το 1989 και μετά (π.χ. Ρωσία, Ουκρανία, Γεωργία, Λευκορωσία, Καζακστάν, Τσεχία, Σλοβακία, Σλοβενία, Κροατία κτλ.).

Η Ελλάδα, αρχίζει τη συγκρότησή της σε σύγχρονο κράτος το 1830. Η διαδικασία αυτή τελείωσε το 1947 με την προσάρτηση των Δωδεκανήσων (Συνθήκη Παρισίων). Η διαδικασία δημιουργίας κρατών συνεχίζεται σε πολλά μέρη του κόσμου, ενώ υπάρχουν ακόμη έθνη που διεκδικούν την εδαφική και κρατική τους υπόσταση (π.χ. Παλαιστίνη).

Εικ. 7.5 Επανάσταση του 1821: απαρχή συγκρότησης του ελληνικού κράτους. Πίνακας Θ. Βρυζάκη (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, 1975).

Ποιος κυβερνά στο πλαίσιο του κράτους και τι σημαίνει διακυβέρνηση; Μπορούν οι πάντες να κυβερνήσουν;

Η έννοια της διακυβέρνησης άλλαξε περιεχόμενο στο πέρασμα των αιώνων και η αλλαγή αυτή σχετίζεται με συγκεκριμένες κοινωνικές και οικονομικές διαδικασίες.

Αρκετοί στοχαστές θεωρούν την εμφάνιση του χριστιανισμού μια τομή στη σκέψη της πολιτικής επιστήμης (μια τομή μετά τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη), ενώ πολλοί χαρακτήρισαν το χριστιανισμό ως άρνηση της πολιτικής και της κοσμικής εξουσίας, αφού έδινε τα πρωτεία στο πνεύμα και στην ύπαρξη του Θεού.

Το σύστημα διακυβέρνησης που συναντάται στα σύγχρονα κράτη και το οποίο προϋποθέτει τη διαρκή συμμετοχή του πολίτη είναι η **δημοκρατία** (δήμος+κράτος). Η δημοκρατία στην αρχική της εκδοχή στην Αρχαία Ελλάδα είναι γνωστή ως **άμεση δημοκρατία** (συμμετοχή όλων των ελεύθερων πολιτών στη λήψη

«Αν γνώριζα κάτι που θα μπορούσε να με ωφελήσει, αλλά που θα έβλαπτε την οικογένειά μου, θα το απέρριπτα. Αν γνώριζα κάτι που θα ωφελούσε την οικογένειά μου, αλλά όχι την πατρίδα μου, θα προσπαθούσα να το ξεχάσω.

Αν γνώριζα κάτι που θα ωφελούσε την πατρίδα μου, αλλά θα έβλαπτε την ανθρωπότητα, θα το θεωρούσα έγκλημα» (C.-L. Montesquieu, 1689-1755).

των αποφάσεων). Στα σύγχρονα, πολυπληθή και πολυπολιτισμικά κράτη αυτός ο τύπος δημοκρατίας δεν μπορεί να εφαρμοστεί, γι' αυτό συναντάται ο αντιπροσωπευτικός τύπος. Η **αντιπροσωπευτική** δημοκρατία ορίζεται ως η πολιτική μορφή διακυβέρνησης στην οποία ο λαός ασκεί έμμεσα την εξουσία διά των εκλεγμένων αντιπροσώπων του.

Εικ. 7.6 Ελληνικό Κοινοβούλιο: θεσμός αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. (Φωτογραφικό Αρχείο της Βουλής των Ελλήνων, 2005).

Στο πλαίσιο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας η βούληση του λαού μπορεί να αποτυπωθεί και με τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος, που θα μπορούσε να εκληφθεί ως μια μορφή άμεσης δημοκρατίας.

Δικτάτορες - πρωταγωνιστές στην ανατροπή δημοκρατικά εκλεγμένων κυβερνήσεων

Εικ. 7.7α Α. Πινοσέτ (Χιλή, 1973-1990) (Εγκυκλοπαίδεια Grand Larousse, Ενότητα Ι: Άνθρωπος - κοινωνία, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2001).

Η ιδεώδης διαδικασία θεμελίωσης της δημοκρατίας περιλαμβάνει:

- την αρχή της αντιπροσώπευσης,
- τη διοίκηση που υπηρετεί τη γενική βούληση,
- τη διαφάνεια στην άσκηση της εξουσίας,
- τη διάκριση των εξουσιών (νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική).

Στον αντίθετο πόλο από τη δημοκρατία βρίσκεται ο ολοκληρωτισμός. Σε αυτό το σύστημα μόνο ένας, ο κυβερνήτης, κατέχει απόλυτη δύναμη και δυνατότητα ελέγχου όλης της κοινωνίας. Μία από τις μορφές του ολοκληρωτικού καθεστώτος είναι η δικτατορία, η οποία αποτελεί αυταρχικό σύστημα διακυβέρνησης, που στηρίζεται στη βία. Τα χαρακτηριστικά του ολοκληρωτισμού είναι τα εξής:

- η επιβολή μιας συγκεκριμένης ιδεολογίας,
- η ύπαρξη μονοκομματισμού,
- η ύπαρξη ενός οργανωμένου σχεδίου εκφοβισμού των πολιτών,
- ο απόλυτος έλεγχος του στρατού,
- ο απόλυτος έλεγχος των μέσων επικοινωνίας,
- η ελεγχόμενη και προγραμματισμένη από το κράτος, οικονομία.

Το αυταρχικό σύστημα διακυβέρνησης δεν απέχει και πολύ από τον ολοκληρωτισμό και περιλαμβάνει έναν κυβερνήτη (όχι απαραίτητα αιρετός) ο οποίος, ενώ επιτρέπει έναν κάποιο βαθμό ατομικής ελευθερίας, δεν επιτρέπει τη λαϊκή συμμετοχή στη διακυβέρνηση. Παράδειγμα αυταρχικού ηγέτη ήταν ο Σάχης της Περσίας.

Εικ. 7.7β Γ. Ζωιτάκης, Σ. Πατακός και Γ. Παπαδόπουλος (Ελλάδα). (Φιλοσοφία και κοινωνικές επιστήμες, Εκδοτική Αθηνών, 1997).

«Ο Χίτλερ ανέβηκε στην εξουσία στις αρχές του 1930 και αποτελεί ένα παράδειγμα ηγέτη ολοκληρωτικού καθεστώτος. Ο Χίτλερ και το Εθνικό Σοσιαλιστικό Κόμμα του είχαν όλη τη δύναμη ασκώντας απόλυτο έλεγχο μέσω της Γκεστάπο, της μυστικής αστυνομίας, και των ομάδων SS, που τρομοκρατούσαν και τους πολιτικούς αντιπάλους του Χίτλερ αλλά και τους απλούς Γερμανούς πολίτες. Ασκούσαν έλεγχο σε όλα τα μέσα επικοινωνίας, το στρατό και γενικότερα τις ένοπλες δυνάμεις, ενώ η ναζιστική γερμανική οικονομία περιελάμβανε στρατηγικές για οργάνωση της παραγωγής, οργάνωση των εργοστασίων, καταναγκαστική εργασία»
(J. Shepard, R.W. Greene 2001:430).

Εικ. 7.8 Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο: ο θεσμός υπερκρατικής αντιπροσώπευσης των κρατών (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο: Το κοινοβουλευτικό όργανο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Γραφείο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για την Ελλάδα, 2000).

Βέβαια, η κατάταξη των συστημάτων διακυβέρνησης δεν μπορεί να είναι απόλυτη. Έχει παρατηρηθεί ότι στοιχεία κάποιου συστήματος διακυβέρνησης μπορεί να ενυπάρχουν σε άλλο σύστημα δομικά διαφορετικό. Σύμφωνα με τον πολιτικό κοινωνιολόγο Ρ. Μίκελς, στοιχεία αυταρχισμού μπορεί να εμφανιστούν με την πάροδο του χρόνου και κάτω από ορισμένες συνθήκες και σε δημοκρατικά συστήματα διακυβέρνησης. Αλλά και αντίστροφα, στοιχεία δημοκρατίας μπορεί να εμφανιστούν και σε ολοκληρωτικά καθεστώτα, όπως για παράδειγμα, το δημοψήφισμα υπέρ ή κατά της μοναρχίας που διεξήχθη το 1973 κατά τη διάρκεια της δικτατορίας στην Ελλάδα.

7.1.3 Μορφές υπερκρατικής εξουσίας - Ευρωπαϊκή Ένωση

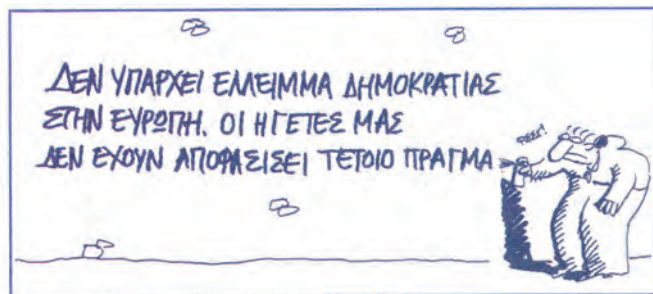
Εκτός από τις κρατικές πολιτικές εξουσίες υπάρχουν και υπερκρατικές. Μια μορφή υπερκρατικής εξουσίας αποτελεί και η Ευρωπαϊκή Ένωση. Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο τα κράτη της Ευρώπης έθεσαν ως προτεραιότητα τη μεταξύ τους συνεργασία με σκοπό την ευημερία των πολιτών, την αποφυγή των πολέμων και τη διασφάλιση της ειρήνης. Το αποτέλεσμα αυτής της συνεργασίας υπήρξε η δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η υπερκρατική αυτή εξουσία προσπαθεί να οργανώσει την αγορά των επιμέρους ευρωπαϊκών κρατών, ώστε αυτές οι εθνικές αγορές να λειτουργούν ανταγω-

νιστικά προς την παγκόσμια αγορά. Αρχικά ο καπιταλισμός λειτούργησε στο πλαίσιο του έθνους-κράτους, γιατί ήταν αναγκαία η κρατική προστασία της εθνικής αγοράς για την εδραίωσή του. Η τάση όμως του κεφαλαίου -βιομηχανικού, εμπορικού, χρηματιστηριακού- για μεγιστοποίηση των κερδών το ωθεί προς την κατάκτηση νέων αγορών. Κατ' αυτό τον τρόπο δημιουργείται η ανάγκη άρσης των εθνικών περιορισμών και κατάργησης των προστατευτικών για τις εθνικές οικονομίες πλαισίων.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.), που ξεκίνησε ως οικονομική συνεργασία, μετεξελίσσεται σε θεσμό πολιτικής ενοποίησης των κρατών της Ευρώπης (κοινή εξωτερική πολιτική, κοινή αγροτική πολιτική κτλ.). Στην Ε.Ε. αναπτύσσονται θεσμοί αντιπροσώπευσης των εθνών (π.χ. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο), εκτελεστικά όργανα (π.χ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Συμβούλια Υπουργών) αλλά και δικαστικά όργανα (π.χ. Ευρωπαϊκό Δικαστήριο) τα οποία ασκούν δεσμευτική πολιτική για όλα τα κράτη-μέλη (π.χ. με τους κανονισμούς, τις αποφάσεις). Έτσι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι στο πλαίσιο της Ε.Ε. οδηγούμαστε σε μια υποκατάσταση του έργου των εθνικών κοινοβουλίων.

Ωστόσο, η Ε.Ε. είναι ένας υπό διαμόρφωση υπερκρατικός πολιτικός θεσμός και δεν έχει ακόμη τις εξουσίες του έθνους-κράτους ή μιας ομοσπονδίας πολιτειών. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ως αντιπροσωπευτικός θεσμός, δεν έχει ανάλογες νομοθετικές αρμοδιότητες. Περισσότερες αρμοδιότητες και εξουσίες έχει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στοιχείο που συνιστά «δημοκρατικό

Εικ. 7.9 Σκίτσο του Γ. Δερμεντζόγλου (Ελληνική Πολιτική Γεωλοιογραφία, Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κ. Καραμανλής, εκδ. Ι. Σιδέρης, 2002).

έλλειμμα» και έχει επισημανθεί από πολλούς μελετητές. Οι εξουσίες της Ε.Ε διαμορφώνονται συνεχώς στο πλαίσιο της διεύρυνσης, με τη συμμετοχή και άλλων κρατών. Η πολιτική ολοκλήρωση της Ε.Ε. συνεχίζει να αποτελεί βασικό στόχο, παρά τις δυσκολίες που προέκυψαν από τα αρνητικά αποτελέσματα δημοψηφισμάτων (π.χ. Γαλλία, Ολλανδία) για την επικύρωση του Ευρωσυντάγματος το 2005.

7.2. Κοινωνικές βάσεις της εξουσίας

Η δημοκρατία είναι ένα πολιτικό σύστημα στο οποίο εκφράζεται η λαϊκή βούληση. Είναι όμως έτσι; Είναι η αντιπροσωπευτική δημοκρατία ένα πολιτικό σύστημα στο οποίο όλοι παίρνουν μέρος στη λήψη των αποφάσεων ή ασκούν εξουσία; Για να το πούμε διαφορετικά, η αντιπροσωπευτική δημοκρατία είναι μια πραγματικότητα ή μια επίφαση;

Σε γενικές γραμμές, στις δημοκρατικές κοινωνίες υπάρχουν **τρεις θεωρητικές προσεγγίσεις για την εξουσία** και τον έλεγχο που αυτή ασκεί: το μοντέλο των ελίτ, το πλουραλιστικό μοντέλο και το μαρξιστικό μοντέλο.

Το μοντέλο των ελίτ

Βασικοί εκπρόσωποι αυτής της θέσης θεωρούνται ο Β. Παρέτο, ο Ρ. Μίκελς, ο Τσ.Ρ. Μιλς. Σύμφωνα με τον Β. Παρέτο, ελίτ είναι οι πρώτοι, οι διαλεχτοί, οι άριστοι μιας κατηγορίας προσώπων. Ειδικότερα, και σύμφωνα με τον Τσ.Ρ. Μιλς, που πρωτοστάτησε στην ανάπτυξη του σχετικού μοντέλου, η **πολιτική ελίτ** αποτελείται από την ηγετική ομάδα που εμφανίζεται ως κύριος φορέας άσκησης της πολιτικής εξουσίας και περιλαμβάνει όχι μόνο αυτούς που παίρνουν τις πολιτικές αποφάσεις, αλλά και αυτούς που ασκούν αντιπολίτευση και εκφράζουν κατεστημένα συμφέροντα (βλ. πίνακα 7.2).

Πίνακας 7.2. Επαγγελματική απασχόληση της κύριας και της δευτερεύουσας κυβερνητικής ελίτ της Ελλάδας (1974-2001)

Επάγγελμα	Κύρια ελίτ ¹		Δευτερεύουσα ελίτ ²	
	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό	Απόλυτος αριθμός	Ποσοστό
Δικηγόρος	50	36,0	57	30,5
Καθηγητής Α.Ε.Ι.	11	7,9	22	11,7
Οικονομολόγος	14	10,1	9	4,8
Ιατρός	10	7,2	19	10,2
Πολιτικός μηχανικός/αρχιτέκτονας	12	8,6	17	9,1
Δημοσιογράφος	7	5,0	9	4,8
Στρατιωτικός	6	4,3	11	5,9
Άλλο	29	20,9	43	23,0
Σύνολο	139	100,0	187	100,0

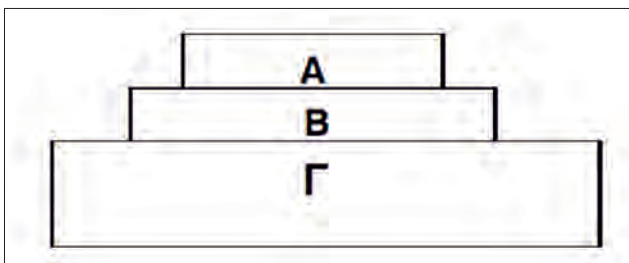
Πηγή: Δ. Μπουρίκος και Δ.Α. Σωτηρόπουλος (2003:111-112)

1. Βουλευτές της Ν.Δ. και του ΠΑ.ΣΟ.Κ. που χρημάτισαν υπουργοί, αναπληρωτές υπουργοί ή υφυπουργοί τρεις ή περισσότερες φορές κατά την περίοδο 1974-2001. Το 82,7% κατέλαβαν αξίωμα υπουργού.
2. Βουλευτές της Ν.Δ. και του ΠΑ.ΣΟ.Κ. που χρημάτισαν υπουργοί, αναπληρωτές υπουργοί ή υφυπουργοί για λιγότερες από τρεις θητείες κατά την περίοδο 1974-2001. Το 28,5% κατέλαβαν αξίωμα υπουργού.

Η **οικονομική ελίτ** αποτελείται κυρίως από διευθυντές μεγάλων επιχειρήσεων, μεγαλομετόχους και υψηλόβαθμα στελέχη των εργοδοτικών οργανώσεων. Αυτή η ελίτ λειτουργεί ως ομάδα πίεσης απέναντι στην πολιτική ελίτ με στόχο την υπεράσπιση των συμφερόντων της, ενώ, στην περίπτωση που νιώσει ότι τα συμφέροντά της απειλούνται, μπορεί να φτάσει μέχρι και στην ανατροπή της κυβέρνησης.

Τέλος, η **στρατιωτική ελίτ** αποτελείται από τα ανώτερα στελέχη των ένοπλων δυνάμεων, των σωμάτων ασφαλείας και της αστυνομίας. Ο ρόλος τους είναι τόσο σημαντικός, που εντάσσεται στις γραμμές της ιθύνουσας ελίτ.

Οι ηγέτες των τριών αυτών ελίτ επικοινωνούν μεταξύ τους και αλληλοδιαπλέκονται, καθώς τα συμφέροντά τους είναι ταυτόσημα, πράγμα που οδηγεί σε μια μη εκλεγμένη ολιγαρχία (με εξαίρεση την πολιτική ελίτ), η οποία λαμβάνει όλες τις πολιτικές αποφάσεις και κατευθύνει το εθνικό πεπρωμένο.

«Με αυτό το σχήμα αποδίδουμε την πυραμίδα της δύναμης του Τσ.Ρ. Μιλς, που περιλαμβάνει τρία επίπεδα. Το Α επίπεδο δείχνει την ομάδα που αποτελείται από την κυβέρνηση, τους στρατιωτικούς και τους διευθυντές μεγάλων επιχειρήσεων. Το Β δείχνει τις διάφορες ομάδες συμφερόντων που κατέχουν ένα μέσο επίπεδο δύναμης. Το Γ επίπεδο δείχνει τη «μαζική κοινωνία», το λαό, που έχει τη λιγότερη δύναμη και ελέγχεται από τα πάνω» (R.G. Braungart, 1976:225).

Το μοντέλο των ελίτ αφορά κυρίως την αμερικανική κοινωνία και δείχνει την καθολική κυριαρχία του οικονομικού παράγοντα πάνω στον πολιτικό. Αυτή η κυριαρχία μετασχηματίζει την πολιτική σε διαχείριση τεχνοδιοικητικής φύσεως, με ό,τι αυτό σημαίνει για την πλειονότητα των πολιτών. Οι τεχνοκράτες είναι σύμβουλοι σε κυβερνητικά γραφεία που προτείνουν την επίλυση διάφορων κοινωνικών προβλημάτων με βάση οικονομικά δεδομένα, παραγνωρίζοντας έτσι τις κοι-

νωνικές ανάγκες και τις σοβαρές επιπτώσεις αυτής της πρακτικής στη ζωή των πολιτών. Ως εκ τούτου, με το συγκεκριμένο μοντέλο δεν εκφράζεται η λαϊκή βούληση, ενώ μεθοδεύεται η πρόσβαση οργανωμένων συμφερόντων και ισχυρών οικονομικών παραγόντων στην κυβέρνηση, είτε άμεσα είτε έμμεσα (όπως π.χ. μέσω της διαπλοκής και της σύμπλευσης του στρατιωτικού μηχανισμού με τη βιομηχανία όπλων και της από κοινού διαμόρφωσης αμυντικής και εξωτερικής πολιτικής).

Το πλουραλιστικό μοντέλο

Οι σύγχρονες κοινωνίες διακρίνονται από κάθε είδους συγκρούσεις που λαμβάνουν χώρα σ' αυτές και από τους διαφορετικούς τρόπους ζωής γύρω από τους οποίους οι πολίτες οργανώνουν τα συμφέροντά τους. Πολλά κινήματα, κόμματα και διάφορες ενώσεις ανταγωνίζονται μεταξύ τους για το ποιος θα έχει τη μεγαλύτερη επιρροή στην κοινωνία.

Σύμφωνα με το πλουραλιστικό μοντέλο οι πολιτικές αποφάσεις είναι αποτέλεσμα διαπραγματεύσεων και συμβιβασμών ανάμεσα σε αυτές τις διαφορετικές ενώσεις και ομάδες συμφερόντων. Καμία από αυτές τις ομάδες δε φαίνεται να κρατά στα χέρια της όλη τη δύναμη, η οποία μάλλον διαχέεται σε ολόκληρη την κοινωνία.

Οι θεωρητικοί του πλουραλιστικού μοντέλου (όπως ο Ρ. Νταλ, ο Ρ. Αρόν και ο Τζ. Γκαλμπρέιθ) ισχυρίζονται ότι η δύναμη διαχέεται σε διάφορους τομείς, δηλαδή στον

Εικ. 7.10 Γελοιογραφία του Γ. Δερμεντζόγλου (Ελληνική Πολιτική Γελοιογραφία, Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κ. Καραμανλής, εκδ. Ι. Σιδέρης, 2002).

πνευματικό, το στρατιωτικό, τον οικονομικό, τον πολιτικό και το διοικητικό τομέα. Οι ελίτ των τομέων αυτών - είτε συνεργάζονται μεταξύ τους είτε ανταγωνίζονται ο ένας τον άλλον - εκφράζουν αιτήματα και πιέσεις της κοινωνικής βάσης. Κάθε ελίτ έχει τη δυνατότητα να ασκήσει βέτο* και να ανατρέψει τις αποφάσεις των άλλων. Έτσι η εξουσία δεν ασκείται μόνο από μια διευθυντική τάξη (το επίπεδο Α της πυραμίδας του Μιλς) αλλά και από τις ελίτ των διαφόρων τομέων, όπως είναι οι διανοούμενοι, οι συγγραφείς και οι επιστήμονες, οι αρχηγοί του στρατού και της αστυνομίας, οι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής, οι ηγέτες των εργατικών συνδικάτων και των πολιτικών κομμάτων, οι ανώτατοι υπάλληλοι στη διοικητική εξουσία. Στα πλουραλιστικά πολιτικά συστήματα οι έχοντες εξουσία χαλιναγωγούνται από τους νόμους, ελέγχονται θεσμικά από το κράτος, ενώ φαίνεται ότι οι διάφορες ομάδες συμφερόντων απολαμβάνουν ένα υψηλό ποσοστό αυτονομίας.

Το μαρξιστικό μοντέλο

Η μαρξιστική οπτική θεωρεί ότι τόσο η ελιτίστικη όσο και η πλουραλιστική άποψη συγκαλύπτουν την πραγματικότητα ή ενισχύουν την αυταπάτη της ύπαρξης αυτόνομου πολιτικού πεδίου.

Ο Μαρξ ισχυρίστηκε ότι το κράτος υπηρετεί τα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων και χάρη στους θεσμικούς μηχανισμούς καταστολής που διαθέτει μπορεί να ασκεί την εξουσία του στα εργατικά στρώματα. Οι κυριότεροι μηχανισμοί καταστολής που χρησιμοποιεί το κράτος είναι η αστυνομία, ο στρατός, τα δικαστήρια, οι φυλακές. Οι μεταγενέστεροι, με επικεφαλής τον Λ. Αλτουσέρ (L. Althusser, 1918-1990), επηρεασμένοι από τη σκέψη του Μαρξ προσέθεσαν στους μηχανισμούς καταστολής και τους ιδεολογικούς μηχανισμούς με τους οποίους το κράτος αναπαράγει την κυρίαρχη ιδεολογία. Οι ιδεολογικοί μηχανισμοί, είτε δημόσιοι είτε ιδιωτικοί, λειτουργούν με βάση την πειθώ και την προπαγάνδα. Σ' αυτούς τους μηχανισμούς κατατάσσονται οι μαρξιστές το σχολείο, την οικογένεια, την κοινωνική ασφάλεια, τον έλεγχο των ανηλικών παραβατών κ.ά.

Ο πολιτικός ιδεολογικός μηχανισμός υπηρετείται από τα διάφορα κόμματα, ενώ ο ιδεολογικός μηχανισμός πληροφόρησης του κοινού από τον τύπο, το ραδιόφωνο, την τηλεόραση κτλ. Οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους επιτρέπουν την αναπαραγωγή των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων και δημιουργήθηκαν, σύμφωνα με τον Λ. Αλτουσέρ, επειδή οι μηχανισμοί καταστολής δεν αρκούν για να διασφαλίσουν την ηγεμονία της κυρίαρχης τάξης.

«Οι Γκλιρ και Όρλεανς (Αμερικανοί κοινωνιολόγοι) γράφουν: "το κράτος είναι μια διακριτή οργάνωση υπεύθυνη για την τάξη στην κοινωνία... υπηρετεί τα συμφέροντα όλων και όχι μόνο αυτά της οικονομικής ελίτ". Στην πραγματικότητα οι επιχειρηματίες αντιμετωπίζουν τους αξιωματούχους της κυβέρνησης ως θανάσιμους εχθρούς και όχι ως εκτελεστικά όργανά τους. Η ύπαρξη του κράτους είναι μια αναγκαία αλλά όχι ελέγξιμη συνθήκη για την ύπαρξη των επιχειρήσεών τους. Οι επιχειρηματίες είναι επιφυλακτικοί με την κυβέρνηση, αν και εξαναγκάζονται να συνδιαλαγούν μαζί της για την προώθηση των συμφερόντων τους... Η ισχύς των επιχειρηματιών πάνω στην κυβέρνηση...συνδέεται με τη ρήση του τεχνολογικού μονοπωλίου αλλά και με τον επηρεασμό του εκλογικού σώματος...» (B. Chasin και G. Chasin, 1974:42).

«Ο Φουκώ (M. Foucault, 1926 - 1984) ισχυρίζεται ότι η εξουσία δεν αποτελεί κτήμα του ατόμου, μιας κοινωνικής ομάδας ή μιας κοινωνικής τάξης, αλλά κυκλοφορεί μέσα από το κοινωνικό σώμα. Είναι διάχυτη στην κοινωνία μέσα από μια μορφή οργάνωσης, όπου εμπλέκονται όλα τα άτομα, συνίσταται σε τεχνικές που καθυποτάσσουν το σώμα, εξουσιάζουν τις κινήσεις και υπαγορεύουν τρόπους συμπεριφοράς. Εξουσία, λόγος και γνώση είναι τόσο στενά συνδεδεμένα στοιχεία, ώστε ο Φουκώ μιλά για το σύμπλεγμα εξουσίας/γνώσης. Η γνώση παράγει εξουσία και η εξουσία δεν μπορεί να ασκείται χωρίς την ύπαρξη της γνώσης. Από τη σκοπιά αυτή ο Φουκώ θεωρεί ότι η εξουσία δεν έχει μόνο αρνητικό χαρακτήρα (ως καταπίεση, περιορισμός, απαγόρευση), αλλά είναι συγχρόνως παραγωγική με την έννοια ότι κατασκευάζει νέα αντικείμενα γνώσης, νέους λόγους περί αλήθειας» (M. Πετμεζίδου, 2003:25).

7.3. Πολιτική συμπεριφορά και κοινωνικοί παράγοντες που την επηρεάζουν

Τα πολιτικά κόμματα και οι ομάδες συμφερόντων στο πλαίσιο των κοινοβουλευτικών συστημάτων, προσπαθούν να πείσουν τους πολίτες για το δίκαιο των αιτημάτων και των απόψεών τους. Τα κόμματα αποτελούν τους πυλώνες της δημοκρατίας, αφού συμμετέχουν στο σχηματισμό κυβέρνησης και στη διαμόρφωση της πολιτικής βούλησης. Η κυβέρνηση, στο πλαίσιο του συστήματος αυτού, στηρίζεται συνήθως στην κοινοβουλευτική πλειοψηφία.

7.3.1 Πολιτικά κόμματα

Το σύγχρονο πολιτικό κόμμα είναι μια οργάνωση, μια μορφή πολιτικής δράσης οργανωμένης στη βάση συμφωνημένων αρχών, που επιδιώκει την ανάληψη της διακυβέρνησης.

Οι Μπολ και Πέτερς παρατηρούν ότι τα πολιτικά κόμματα διακρίνονται από τρία στοιχεία:

- από τον κοινό στόχο τους, που είναι η κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας ακόμα και σε συνεργασία με άλλα κόμματα,
- από ένα βαθμό οργάνωσης,

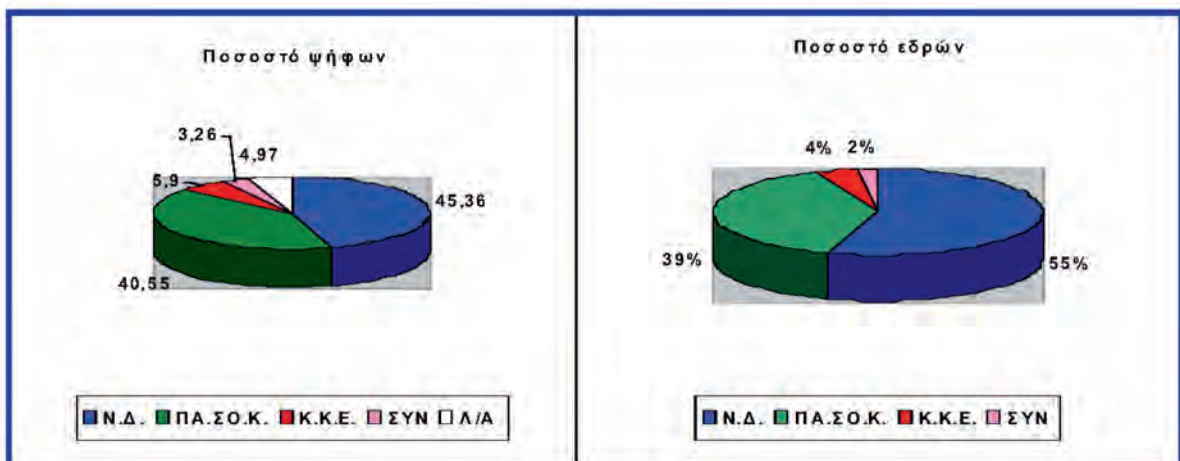
• από κάποια στοιχεία εξωκοινοβουλευτικής υποστήριξης (συνδικάτα, κινήματα).

Η εξέλιξη των πολιτικών κομμάτων και του κομματικού συστήματος συμπορεύεται με την εξέλιξη της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Η λειτουργία των κομμάτων στο πλαίσιο της δημοκρατίας συμβάλλει στην πολιτική διαπαιδαγώγηση, αλλά και στην πολιτική ενεργοποίηση ατόμων και ομάδων γύρω από τις αρχές και τα συμφέροντα που τους ενώνουν. Ως εκ τούτου τα κόμματα αποτελούν κύριους χώρους παραγωγής και μεταβίβασης πολιτικών ηθών, είναι δηλαδή φορείς πολιτικής κοινωνικοποίησης.

Έτσι, τα σύγχρονα κόμματα, έχοντας το ρόλο του βασικού διαμεσολαβητή μεταξύ της κοινωνίας και της εξουσίας, αποτελούν τους σταθεροποιητικούς μηχανισμούς του πολιτικού συστήματος, αφού επεξεργάζονται, μορφοποιούν και μετατρέπουν τη λαϊκή βούληση σε πολιτικό λόγο. Αυτός είναι ο δρόμος διαμέσου του οποίου τα αιτήματα του λαού (ή έστω μιας μερίδας του) μετατρέπονται σε πολιτικές αποφάσεις.

Στην Ελλάδα στις εκλογές του 2004 τα κόμματα που εκπροσωπήθηκαν στο εθνικό Κοινοβούλιο είναι η Νέα Δημοκρατία, το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα, το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας και ο Συνασπισμός της Αριστεράς των Κινήματων και της Οικολογίας (βλ. γράφημα 7.1). Στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, εκτός από τα παραπάνω κόμματα, συμμετέχει και ο Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός (βλ. πίνακα 7.3).

Γράφημα 7.1. Εθνικές εκλογές 2004 - Ποσοστιαία κατανομή ψήφων και εδρών

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, 2005 (Επεξεργασία Ν. Πετρόπουλου).

Πίνακας 7.3. Αποτελέσματα ευρωεκλογών 2004

Κόμματα	%	Ψήφοι	Έδρες
Ν.Δ.	43,01	2.633.574	11
ΠΑΣΟΚ	34,03	2.083.327	8
Κ.Κ.Ε.	9,48	580.396	3
ΣΥΝ	4,16	254.447	1
ΛΑ.Ο.Σ.	4,12	252.429	1

Πηγή: ΥΠ.ΕΣ.Δ.Δ.Α, 2005

Θα πρέπει να επισημάνουμε, ενδεικτικά, μία από τις κυριότερες δυσλειτουργίες του πολιτικού συστήματος στη χώρα μας. Παρατηρείται ότι τα κόμματα έχουν επεκτείνει την επιρροή και τον έλεγχό τους σε πολλά κινήματα και σε διάφορες συλλογικές οργανώσεις, έχοντας σε γενικές γραμμές υποκαταστήσει την κοινωνία των πολιτών. Για παράδειγμα, οι συνδικαλιστικές παρατάξεις, οι γυναικείες οργανώσεις, τα κινήματα ειρήνης ελέγχονται άμεσα από διάφορα πολιτικά κόμματα, γι' αυτό και κάθε κόμμα «έχει» τη δική του γυναικεία οργάνωση ή το δικό του κίνημα ειρήνης. Ο στόχος των κομμάτων δεν είναι άλλος από τη διεύρυνση της εκλογικής τους βάσης και τη διασφάλιση της ιδεολογικής ταυτότητας των μελών τους.

7.3.2 Ομάδες συμφερόντων

Άλλες μορφές οργανωμένης πολιτικής δράσης είναι οι ομάδες πίεσης ή οι ομάδες συμφερόντων ή τα λόμπι*. Οι θεωρίες για όλες αυτές τις οργανωμένες μορφές πολιτικής δράσης αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο του πλουραλιστικού μοντέλου εξουσίας.

Πρόκειται για συνεκτικές κοινωνικές ομάδες που δραστηριοποιούνται οργανωμένα με σκοπό την προώθηση αιτημάτων και συμφερόντων. Η προώθηση των αιτημάτων τους γίνεται μέσω της πίεσης και της επιρροής που ασκούν κατά τις διαδικασίες λήψης πολιτικών αποφάσεων.

Αν πρόκειται για προώθηση συμφερόντων στη βάση κοινών αντικειμενικών χαρακτηριστικών (π.χ. εργατικά συνδικάτα), θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε τον όρο «ομάδες συμφερόντων».

Εικ. 7.11α 1919: Οι εργάτες διεκδικούν το οκτώωρο από τους εργοδότες, (Sciences Economiques et Sociales, Ed. Bordas, Paris, 1995).

Εικ. 7.11β Γ.Σ.Ε.Ε., Α.Δ.Ε.Δ.Υ., Ε.Κ.Α.: θεσμοί εκπροσώπησης εργαζομένων (Φωτογραφικό Αρχείο Ιστορίας Συνδικάτων («ΑΡΙΣΤΟ.Σ») της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας).

Αν πρόκειται για προώθηση αιτημάτων στη βάση κοινών αξιών και αντιλήψεων, όπως είναι τα αιτήματα των ενώσεων καταναλωτών ή των οικολογικών οργανώσεων, τότε είναι ακριβέστερος ο όρος «ομάδες γνώμης».

Και οι δύο πιο πάνω ομάδες διαφοροποιούνται από τα πολιτικά κόμματα, καθώς:

α) δε στοχεύουν άμεσα στην κατάκτηση της εξουσίας και

β) δεν ασχολούνται με ευρύτερα πολιτικά θέματα.

Βέβαια, οι ομάδες πίεσης μπορεί να μη στοχεύουν στην κατάκτηση της εξουσίας, εντούτοις όμως μπορούν να μετεξελιχτούν σε κόμματα, όπως συνέβη στην περίπτωση του Κόμματος των Πρασίνων στη Γερμανία, το οποίο αρχικά ήταν μια οικολογική ομάδα.

Οι ομάδες πίεσης συνομιλούν με την εξουσία για θέματα που αφορούν τις νομοθετικές δραστηριότητες χρησιμοποιώντας διάφορες στρατηγικές (αποκλεισμός δρόμων, διαμαρτυρίες, τηλεοπτικά μηνύματα) που συνδέονται με το πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δραστηριοποιούνται, αλλά και με τη φύση του αιτήματος.

Όπως και τα κόμματα έτσι και οι ομάδες πίεσης διαμορφώνουν πολιτικές στάσεις και κοινωνικοποιούν πολιτικά ένα άτομο, αφού αυτό μπορεί να συμμετέχει σε μια τέτοια ομάδα μέσα από τις διαφορετικές ιδιότητές του (ως εργαζόμενος, ως καταναλωτής, ως κάτοικος συγκεκριμένης περιοχής, ενδεχομένως ως πολύτεκνος κτλ.) για την προάσπιση των ατομικών και των κοινωνικών συμφερόντων του.

Η λειτουργία των κομμάτων στην κοινοβουλευτική δημοκρατία και η συμβολή των ομάδων πίεσης στη διαμόρφωση των πολιτικών αποφάσεων αποτελούν κρίσιμα θέματα για την ποιότητα της συμμετοχής και της εκλογικής συμπεριφοράς του πολίτη.

7.3.3 Κοινή γνώμη

Κοινή γνώμη είναι οι επικρατούσες απόψεις μεγάλου μέρους των μελών μιας κοινωνίας σχετικά με θέματα γενικού (δημόσιου) ενδιαφέροντος. Οι απόψεις αυτές σχετίζονται βέβαια με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των ατόμων και το είδος της κοινωνικοποίησης που έχουν δεχτεί.

Η μέθοδος που χρησιμοποιείται για την καταγραφή της κοινής γνώμης είναι η σφυγμομέτρηση ή δημοσκόπηση ή γκάλοπ (από το όνομα του Αμερικανού στατιστικολόγου G. Gallup). Η έντυπη και η ηλεκτρονική δημοσιογραφία κατακλύζονται από έρευνες τέτοιου είδους.

Μια σφυγμομέτρηση απαιτεί μετρήσεις που διενεργούνται σε δείγμα ατόμων που έχουν διαφορετική ηλικία, διαφορετικό επάγγελμα, διαφορετικό μορφωτικό επίπεδο, ή τόπο διαμονής κτλ. Συχνά, και κατά παραγγελία των πολιτικών κομμάτων, πολυάριθμες και πολυποίκιλες σφυγμομετρήσεις διενεργούνται, για να εκτιμηθούν η πρόθεση ψήφου των πολιτών, ο βαθμός δημοτικότητας των πολιτικών αρχηγών κ.ά. Έτσι, οι πολιτικοί άνδρες αναζητούν στις σφυγμομετρήσεις μια δικαίωση των ιδεών που υπερασπίζονται, ενώ οι σύμβουλοί τους αντλούν από τις σφυγμομετρήσεις πληροφορίες, για να διαμορφώσουν την επικοινωνιακή τους στρατηγική. Πολλές φορές γίνονται και σφυγμομετρήσεις της κοινής γνώμης ανάμεσα σε διαφορετικές χώρες, προκειμένου να γίνουν συγκρίσεις των στάσεων των ατόμων σε διεθνές επίπεδο. Ένα καλό παράδειγμα μιας διεθνούς δημοσκόπησης της κοινής γνώμης είναι η έρευνα για τη διαφθορά, η οποία διεξήχθη σε 64 χώρες από την οργάνωση «Διεθνής Διαφάνεια» και περιελάμβανε την αποστολή 50.000 ερωτηματολογίων σε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα πολιτών. Στην ερώτηση «σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι επηρεάζονται από τη διαφθορά οι παρακάτω τομείς» οι απαντήσεις διαβαθμίστηκαν από το 1 («καθόλου διεφθαρμένος») μέχρι το 5 («εξαιρετικά διεφθαρμένος»).

Για την Ελλάδα οι απαντήσεις δείχνουν ως πιο διεφθαρμένους τους τομείς που αφορούν τις ιατρικές υπηρεσίες («φακελάκι») και τα πολιτικά κόμματα, ενώ ως τους λιγότερο διεφθαρμένους δείχνουν την Εκκλησία και το στρατό (βλ. πίνακα 7.4). Σχεδόν σε όλες τις χώρες οι πολίτες πιστεύουν ότι τα πολιτικά κόμματα είναι ο πιο διεφθαρμένος χώρος, γεγονός που γεννάει σοβαρά ερωτήματα για την ποιότητα της δημοκρατίας των σύγχρονων δυτικών κρατών.

Πίνακας 7.4. Διαφθορά κατά χώρα και τομέα

ΚΡΑΤΗ	Πολιτικά κόμματα	Δικαστική εξουσία	Αστυνομία	Ιδιωτικός τομέας	Τελωνεία	Μ.Μ.Ε.	Ιατρικές υπηρεσίες	Στρατός	Εκκλησία
Αυστρία	3,3	2,6	2,8	2,9	2,6	2,8	2,4	2,5	2,5
Δανία	2,6	1,9	1,9	2,3	1,7	2,6	2,0	1,9	1,9
Φινλανδία	3,0	2,0	1,7	2,7	1,6	2,9	1,9	1,6	2,3
Γαλλία	4,1	3,3	3,1	3,5	2,7	3,5	2,2	2,3	2,2
Γερμανία	3,9	2,8	2,5	3,3	2,6	3,1	2,7	2,5	2,5
Ελλάδα	3,8	3,1	3,2	3,0	3,3	3,5	4,0	2,2	2,7
Ιρλανδία	3,9	3,3	3,1	3,1	2,3	2,8	2,8	2,1	2,8
Ιταλία	4,2	3,2	2,5	3,5	2,8	3,3	3,4	2,4	2,2
Λουξεμβούργο	2,9	2,5	2,4	2,7	2,2	2,6	2,1	1,9	2,4
Ολλανδία	2,8	2,6	2,7	3,0	2,6	3,0	2,2	2,4	2,3
Πορτογαλία	3,9	3,5	3,4	3,4	2,9	3,2	3,3	2,7	2,8
Ισπανία	3,8	3,4	2,9	3,5	3,0	3,6	2,6	2,7	3,0
Ελβετία	3,2	2,3	2,3	3,0	2,3	3,1	2,3	2,4	2,3
Τουρκία	4,0	3,9	4,0	4,1	4,1	3,8	4,1	3,1	3,3
Βρετανία	3,4	3,0	2,8	3,0	2,5	3,3	2,4	2,5	2,6

Πηγή: Ινστιτούτο Δημοσκοπήσεων Γκάλοπ, (Διεθνής Διαφάνεια, Ο.Η.Ε. (2003), www.transparency.org).

Ωστόσο, η ίδια η αρχή της σφυγμομέτρησης δέχεται πολλά πυρά, δεδομένου ότι πολλοί επιστήμονες (κοινωνιολόγοι, πολιτειολόγοι) αμφισβητούν τη δυνατότητα να μάθει κανείς τις πάγιες, σταθερές στάσεις και αντιλήψεις των πολιτών μέσω αυτής της μεθόδου. Εξάλλου τα αποτελέσματα οποιασδήποτε σφυγμομέτρησης, ακόμη και όταν τηρούνται όλες οι επιστημονικές προδιαγραφές, είναι συγκυριακά.

Άλλοι επικρίνουν τη διατύπωση ορισμένων ερωτήσεων διότι αυτή υπαγορεύει σχεδόν τις απαντήσεις. Ενδεχομένως τα αποτελέσματα στη διεθνή έρευνα για τη διαφάνεια να ήταν διαφορετικά, αν η ερώτηση που δόθηκε στους πολίτες ήταν ανοικτή*, χωρίς δηλαδή τον κατάλογο των τομέων (π.χ.: «πες μας ποιοι κατά τη γνώμη σου τομείς της δημόσιας ζωής παρουσιάζουν μεγαλύτερη διαφθορά;»).

Άλλες κριτικές διατυπώνονται για τον επηρεασμό της πολιτικής βούλησης του κοινού που ενδεχομένως να προκύψει με τη δημοσίευση των σφυγμομετρήσεων στον Τύπο, ιδιαίτερα σε περίοδο εκλογών. Βέβαια,

πρέπει να επισημάνουμε ότι δεν έχει επιβεβαιωθεί με εμπειρικές έρευνες ότι η δημοσίευση των αποτελεσμάτων των σφυγμομετρήσεων μπορεί να επηρεάσει ή και να διαμορφώσει την κοινή γνώμη.

Οι πολιτειολόγοι βέβαια δηλώνουν ότι οι σφυγμομετρήσεις δεν πρέπει να κρίνονται, διότι αυτό σημαίνει ότι «κρίνεται η δημοκρατία», αφού οι ερωτήσεις τίθενται σε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα του πληθυσμού που έχει (λόγω της ηλικίας) το δικαίωμα ψήφου. Από την άλλη πλευρά, οι δημοσκόποι ισχυρίζονται ότι γνωρίζουν πολύ καλά τον τρόπο διατύπωσης των ερωτημάτων, ώστε να μην αλλοιώνεται η άποψη των ερωτώμενων.

Πάντως, η όποια κριτική ασκείται γι' αυτές τις δημοσκοπήσεις δεν αναιρεί το γεγονός ότι έχουν μπει στη ζωή μας και καλύπτουν ένα μεγάλο φάσμα έρευνας και αποτύπωσης των προτιμήσεών μας, όχι μόνο στον τομέα της πολιτικής, αλλά και στον τομέα της οικονομίας (προτιμήσεις προϊόντων κτλ.).

7.3.4 Πολιτική και εκλογική συμπεριφορά

Για να δούμε τι είναι η εκλογική συμπεριφορά, δηλαδή ποια είναι τα κριτήρια με τα οποία επιλέγουμε να δώσουμε τη ψήφο μας σε ένα κόμμα, θα πρέπει πρώτα να ορίσουμε την έννοια της πολιτικής συμπεριφοράς.

Με τον όρο «**πολιτική συμπεριφορά**» εννοούμε τον τρόπο με τον οποίο το άτομο εκφράζει, δραστηριοποιείται και συμμετέχει ως πολίτης σε συλλογικές διαδικασίες, σε σωματεία, συλλόγους, εθελοντικές οργανώσεις, λέσχες, κόμματα και εκλογικές διαδικασίες.

Στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης κοινωνίας τα άτομα γίνονται δέκτες, αλλά και φορείς της **πολιτικής κοινωνικοποίησης**, δηλαδή συμμετέχουν σε μια συνεχή διαδικασία διαμόρφωσης και αλληλεπίδρασης πολιτικών αξιών, στάσεων, αναπαραστάσεων και συμπεριφορών που μεταβιβάζονται σ' αυτά μέσω των θεσμών κοινωνικοποίησης (βλ. κεφάλαιο 3).

Τα άτομα επεξεργάζονται την κουλτούρα αυτή ανάλογα με τα ατομικά και τα κοινωνικά χαρακτηριστικά τους και διαμορφώνουν μια συγκεκριμένη **πολιτική στάση** και **πολιτική συμπεριφορά**, δηλαδή τη συμμετοχή ή την αποχή από τα πολιτικά πράγματα. Παραδείγματα πολιτικής στάσης μπορεί να θεωρηθούν οι απόψεις για την προστασία των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, για το χωρισμό εκκλησίας/κράτους, την απαγόρευση ή τη νομιμοποίηση των εκτρώσεων, την κατάργηση ή την καθιέρωση της αναγραφής του θρησκευόμενου στις αστυνομικές ταυτότητες, τη νομιμοποίηση των οικονομικών μεταναστών ή την ιδεολογική αυτο-τοποθέτηση των πολιτών (βλ. πίνακα 7.5).

Εικ. 7.12α Στιγμιότυπο από ελληνικές εκλογές (Φωτογραφικό Αρχείο Αθηναϊκού Πρακτορείου Ειδήσεων).

Εικ. 7.12β Στιγμιότυπο από ευρωεκλογές (Επτά καθοριστικές ημέρες για την οικοδόμηση της Ευρώπης, Ευρωπαϊκές Κοινοότητες, 1997).

Πίνακας 7.5. Πολιτική αυτο-τοποθέτηση των νέων, 15-29 ετών, κατά φύλο και περιοχή κατοικίας (%)

	Αριστερά	Κέντρο	Δεξιά	Άρνηση	ΔΓ/ΔΑ	Σύνολο
Σύνολο δείγματος	9,9	44,1	14,8	15,8	15,5	100,0
Άνδρες	11,0	42,8	15,5	15,7	14,9	100,0
Γυναίκες	8,6	45,5	13,9	15,8	16,1	100,0
Αστική περιοχή	9,8	43,6	13,8	16,8	16,0	100,0
Αγροτική περιοχή	10,0	45,5	17,4	13,0	14,2	100,0

Οι πολιτικές στάσεις είναι το γενικότερο πλαίσιο που μπορεί να επηρεάσει (χωρίς αυτό να είναι πάντα απαραίτητο) την εκλογική συμπεριφορά ενός ατόμου. Για παράδειγμα, ένα άτομο που εμφορείται από ρατσιστικές ιδέες δε θα ψηφίσει ένα κόμμα που ευαγγελίζεται τη νομιμοποίηση και την παροχή πολιτικών δικαιωμάτων σε όλους τους μετανάστες που κατοικούν και εργάζονται στη χώρα του.

Η διαμόρφωση της πολιτικής και εκλογικής συμπεριφοράς εξαρτάται από κοινωνικούς και ατομικούς παράγοντες:

- **Κοινωνικοί παράγοντες.** Τα δημοκρατικά και πολυκομματικά συστήματα διακυβέρνησης ενθαρρύνουν τη συμμετοχή των πολιτών στις εκλογικές διαδικασίες.

- **Ατομικοί παράγοντες.** Το φύλο, η ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο, το επάγγελμα, η εργασία, η κοινωνικο-οικονομική θέση, οι φιλοσοφικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις κτλ. επιδρούν στην εκλογική και πολιτική συμπεριφορά του ατόμου, ανάλογα με τα βιώματα, τις εμπειρίες και την πολιτική του κοινωνικοποίηση.

Για παράδειγμα, παρατηρείται ότι οι άνδρες ηλικίας 30-44 ετών πηγαίνουν συχνότερα από ό,τι άλλες πληθυσμιακές κατηγορίες σε προεκλογικές πολιτικές συγκεντρώσεις. Το γυναικείο φύλο, αντίθετα, εκδηλώνει μειωμένο ενδιαφέρον για τα κοινά. Αυτό το μειωμένο ενδιαφέρον πρέπει να ερμηνευτεί σε σχέση με την άνιση κατανομή των κοινωνικών ρόλων και των ευκαιριών μεταξύ των δύο φύλων, που είναι ένα αντικειμενικό κοινωνικό δεδομένο, αλλά και σε σχέση με την εσωτερική αυτής της ανισότητας (ως μειονεξίας) από το γυναικείο φύλο. Η συμμετοχή των γυναικών στον πολιτικό στίβο είναι άμεσα συνδεδεμένη με γενικότερες πρακτικές που αφορούν τις σχέσεις των δύο φύλων

(π.χ. άνδρας στο καφενείο, γυναίκα στο σπίτι). Οι πρακτικές αυτές δεν είναι άσχετες με την ουσία της δημοκρατίας. «Ο εκδημοκρατισμός του ιδιωτικού αποτελεί προϋπόθεση για τον εκδημοκρατισμό του δημοσίου» (Μ. Παντελίδου-Μαλούτα, 2002:195).

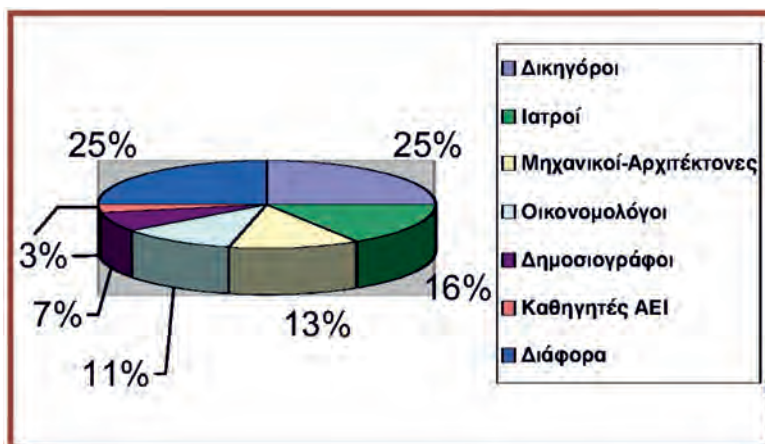
7.3.5 Ενδεικτικές εμπειρικές έρευνες - Εκπροσώπηση στη Βουλή

Από ποσοτικά και ποιοτικά στοιχεία συγκριτικών ερευνών στα εθνικά Κοινοβούλια των χωρών της Ευρώπης προκύπτει ότι το κοινωνιολογικό πορτρέτο του βουλευτή στις δυτικές δημοκρατίες είναι παντού το ίδιο, με ελάχιστες παραλλαγές. Τα χαρακτηριστικά του πορτρέτου αυτού είναι: άνδρας λευκός, ώριμης ηλικίας, που προέρχεται από τις μεσαίες τάξεις, διαθέτει ένα καλό μορφωτικό επίπεδο και γίνεται όλο και περισσότερο επαγγελματίας της πολιτικής.

Η «εκπροσώπηση» στη Βουλή των διάφορων επαγγελματιών και η κοινωνική τοπογραφία του Ελληνικού Κοινοβουλίου δε σχετίζονται μόνο με την ιστορική διαδρομή των κομμάτων στην Ελλάδα, αλλά και με το ευρύτερο πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώθηκε πολιτικά η ελληνική κοινωνία. Στην Ελλάδα, σύμφωνα με το άρθρο 57 του Συντάγματος (2001), τα καθήκοντα του βουλευτή είναι ασυμβίβαστα με την άσκηση οποιουδήποτε επαγγέλματος. Αυτό έχει προκαλέσει πολλές συζητήσεις σχετικά με την «επαγγελματοποίηση» του βουλευτικού αξιώματος και την ενδεχόμενη ενδυνάμωση της οικογενειακής πολιτικής παράδοσης των αντιπροσώπων της Βουλής.

Πάντως, στο Ελληνικό Κοινοβούλιο εμφανίζονται αυξημένα τα ποσοστά των ελεύθερων επαγγελματιών, με

Γράφημα 7.2. Επαγγελματική κατανομή των βουλευτών της 7ης Μαρτίου 2004 (N=300)

Πηγή: Τμήμα Βουλευτών και Κομμάτων της Βουλής, 9/4/2005.

Σημείωση: Ο συνολικός αριθμός των βουλευτών που έχουν την ιδιότητα του καθηγητή Α.Ε.Ι. ανέρχεται σε 19 (6,33%), όμως οι 10 από αυτούς ταξινομήθηκαν σε άλλα επαγγέλματα, αφού είχαν καταχωριστεί σε δύο επαγγελματικές κατηγορίες.

κυρίαρχα αυτά των δικηγόρων και των γιατρών, ιδίως στα λεγόμενα κόμματα εξουσίας, όπου ο προεκλογικός αγώνας είναι σκληρός και η διάθεση χρημάτων είναι σχεδόν απαραίτητη συνθήκη για την εκλογική νίκη. Αντιθέτως, στα κόμματα της Αριστεράς κυρίαρχο ρόλο για την ανάδειξη των υποψήφιων βουλευτών παίζει η κομματική ιεραρχία, η συμμετοχή στα συλλογικά όργανα του κόμματος και στις μαζικές οργανώσεις (συνδικάτα) της κοινωνίας.

Η επαγγελματική σύνθεση της εθνικής Βουλής δεν είναι σταθερή. Μελέτες που έχουν γίνει για την περίοδο 1974-1990 έδειξαν μια πτωτική τάση για τους δικηγόρους, από 52,3% των βουλευτών το 1974 σε 47,3% το 1981 και 38,3% το 1990, και παράλληλα μια αυξητική τάση για τους οικονομολόγους (3,3%, 4,0% και 6,3% αντίστοιχα).

Ωστόσο, χρειάζονται πιο προσεκτικές μελέτες ώστε να διαπιστωθεί αν τα συστήματα κατάταξης των επαγγελματιών είναι ίδια στις δύο περιπτώσεις (βλ. γραφήματα 7.2 και 7.3).

Όσον αφορά την εκπροσώπηση των γυναικών στη Βουλή, αυτή ακολούθησε τον κατά φύλο καταμερισμό της εργασίας στην κοινωνία. Έτσι στη Βουλή παρουσιάζεται μια εικόνα μειωμένης εκπροσώπησης της πολυπληθούς ομάδας των γυναικών, οι οποίες αντιπροσωπεύουν το 51% του πληθυσμού. Στο Ελληνικό Κοινοβούλιο υπάρχουν, μετά τις εκλογές του 2004, 39 γυναίκες βουλευτές σε σύνολο 300 (ποσοστό 13%) και μόνο μία γυναίκα αρχηγός κόμματος. Η ισχνή εκπροσώπηση των γυναικών είναι ένα γεγονός που η Πολιτεία προσπαθεί να διορθώσει με το νόμο των ποσο-

Πίνακας 7.6. Κατανομή του συνόλου των βουλευτών και των γυναικών βουλευτών στην Ελληνική Βουλή κατά κόμμα (εκλογές 2004)

Κόμμα	Βουλευτές		Γυναίκες βουλευτές	
	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό
Ν.Δ.	165	55,00	17	43,6
ΠΑ.ΣΟ.Κ.	117	39,00	18	46,2
Κ.Κ.Ε.	12	4,00	3	7,7
ΣΥΝ	6	2,00	1	2,6
ΣΥΝΟΛΟ	300	100%	39	100%

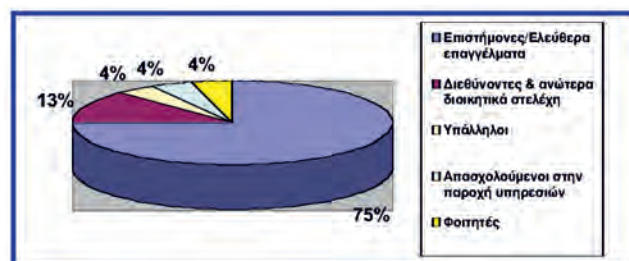
Πηγή: Τμήμα Βουλευτών και Κομμάτων της Βουλής, 9/4/2005.

Αντιστοίχως, αν επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε την εικόνα των Ελλήνων ευρωβουλευτών έτσι όπως αυτή διαμορφώθηκε στις πρόσφατες ευρωεκλογές του 2004, θα παρατηρήσουμε ότι στο Ευρωκοινοβούλιο κυριαρχούν οι άνδρες 45 ετών και άνω, που ασκούν ελεύθερα επαγγέλματα.

Ως προς την **επαγγελματική κατηγορία** στην οποία ανήκουν οι Έλληνες ευρωβουλευτές, παρατηρούμε ότι το σημαντικότερο ποσοστό ασκεί επιστημονικά και ελεύθερα επαγγέλματα (75%). Το μορφωτικό επίπεδο των ευρωβουλευτών φαίνεται να είναι υψηλότερο, σε σύγκριση με αυτό των βουλευτών, του εθνικού κοινοβουλίου.

στώσεων, ο οποίος ισχύει μόνο για τις δημοτικές και νορμαρχιακές εκλογές (ο αριθμός των υποψηφίων από κάθε φύλλο πρέπει να ανέρχεται τουλάχιστον στο 1/3 του συνόλου των υποψηφίων κάθε συνδυασμού).

Γράφημα 7.3. Ποσοστιαία κατανομή των 24 Ελλήνων ευρωβουλευτών της περιόδου 2004-2009 κατά ομάδα επαγγελματιών

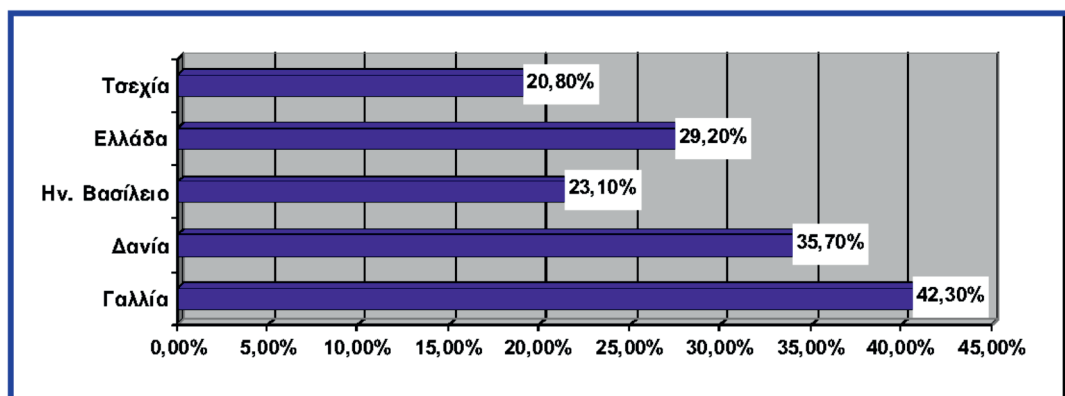
Πηγή: www.europarl.eu.int.

Σε ό,τι αφορά το φύλο των ευρωβουλευτών, παρατηρούμε ότι η γυναικεία εκπροσώπηση σε 5 αντιπροσωπευτικές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (σε σύνολο 24 χωρών) ποικίλλει. Στη Γαλλία το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών ανέρχεται στο 42,3%, ακολουθεί η Δανία με ποσοστό 35,7%, στη συνέχεια η Ελλάδα με 29,2%, ενώ με μικρότερα ποσοστά εμφανίζονται το Ηνωμένο Βασίλειο και η νεοεισερχόμενη στην Ευρωπαϊκή Ένωση Τσεχία (βλ. Γράφημα 7.4).

Όσον αφορά την ηλικία, 15 Έλληνες ευρωβουλευτές είναι 50 χρόνων και άνω, 8 ευρωβουλευτές από 35 έως 49 χρόνων και τέλος 1 ευρωβουλευτής είναι 34 χρόνων. Διαφορές στις ηλικίες ενδέχεται να υπάρχουν ανάλογα με την κομματική ταυτότητα των ευρωβουλευτών, αλλά αυτό αποτελεί θέμα διερεύνησης από ενδιαφερόμενους μαθητές.

Συνεπώς, οι κοινωνιολογικές έρευνες για τους βουλευτές ή τους ευρωβουλευτές αποσκοπούν στην κατα-

Γράφημα 7.4. Αναλογία γυναικών ευρωβουλευτών της περιόδου 2004-2009 σε 5 χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Πηγή: www.europarl.eu.nt (επεξεργασία Ν.Πετρόπουλου).

Συγκεκριμένα στην περίπτωση της Ελλάδας αξίζει να σημειώσουμε ότι οι γυναίκες εκπροσωπούνται με διπλάσιο (και άνω) ποσοστό στην Ευρωβουλή (29,2%) έναντι του Εθνικού Κοινοβουλίου (13%). Είναι πιθανό η διαφορά αυτή να σχετίζεται με τις μειωμένες αρμοδιότητες που έχει το Ευρωκοινοβούλιο, αφού οι αποφάσεις λαμβάνονται από άλλα όργανα της Ε.Ε. (π.χ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή κ.ά.).

γραφή της εκπροσώπησης των διαφορετικών κοινωνικών κατηγοριών (επάγγελμα, φύλο) στη Βουλή ή την Ευρωβουλή, έτσι ώστε να κατανοήσουμε τους τρόπους με τους οποίους συγκροτούνται οι κοινωνικές βάσεις της εξουσίας.

Πίνακας 7.7. Ηλικία ευρωβουλευτών Ελλάδας περιόδου 2004-2009

Περίοδος γέννησης	Αριθμός	%
Μέχρι 1955	15	62,5%
Από 1956-1970	8	33,3%
Από 1971+	1	4,16%
Σύνολο	24	100,00%

Πηγή: www.db.europarl.eu.int.

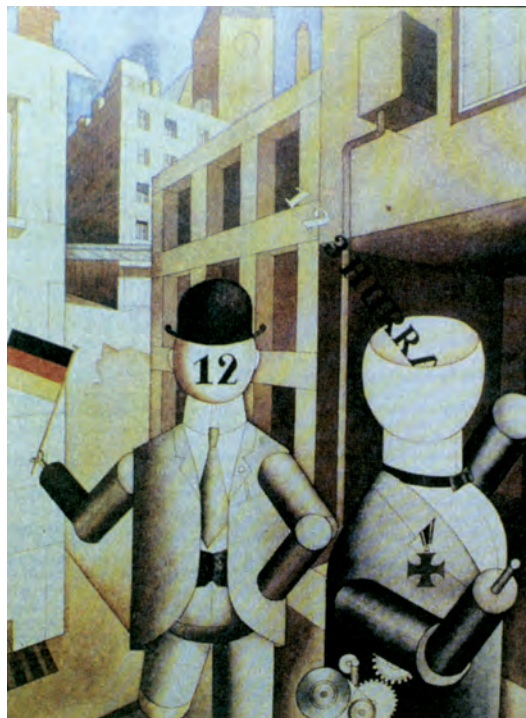
7.4. Πολιτική αλλοτρίωση

Με τον όρο «**πολιτική αλλοτρίωση**» εννοούμε την αποξένωση, την αδιαφορία, την αίσθηση του ατόμου ότι η συμμετοχή του στο πολιτικό γίνεσθαι δε μετρά, τη δυσπιστία του έναντι των κυβερνώντων και γενικά την απομάκρυνσή του από τις πολιτικές διαδικασίες και τις πολιτικές εξελίξεις.

Η πολιτική αλλοτρίωση είναι μια μορφή πολιτικής συμπεριφοράς που εκδηλώνεται τόσο στο επίπεδο των στάσεων και των αντιλήψεων των πολιτών όσο και στο επίπεδο συγκεκριμένης πολιτικής συμπεριφοράς (π.χ. αδρανοποίηση, αυτο-απομόνωση, αδιαφορία, μη συμμετοχή σε πολιτικές οργανώσεις, πολιτικά κόμματα και εκλογικές διαδικασίες για την ανάδειξη των αντιπροσώπων του λαού στο Κοινοβούλιο).

Στάσεις και αντιλήψεις όπως «οι πολιτικοί ενδιαφέρονται μόνο για το βουλευτικό θώκο», «όλα τα κόμματα είναι ίδια», «η ψήφος μου δε μετράει», «όλα αποφασίζονται στις Βρυξέλλες» κτλ. είναι εκφράσεις που συνήθως υποδηλώνουν πολιτική αλλοτρίωση. Σ' αυτές κατατάσσονται επίσης οι απόψεις των πολιτών για τη διαφθορά στα δημόσια πράγματα (βλ. πίνακα 7.4), καθώς και ο βαθμός εμπιστοσύνης των πολιτών στους διάφορους θεσμούς.

Τόσο στην έρευνα της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς για τους νέους όσο και στην έρευνα του Ευρωβαρόμετρου (Δεκέμβριος 2004) στο γενικό πληθυσμό παρατηρήθηκε ότι τα κόμματα συγκεντρώνουν το χαμηλότερο βαθμό εμπιστοσύνης.

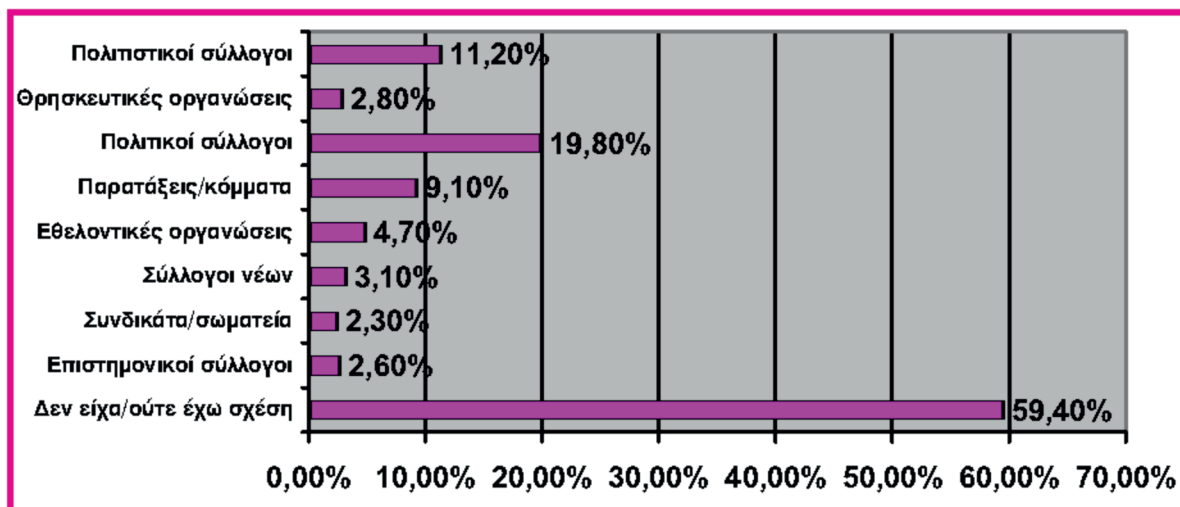

Εικ. 7.13 «Εκλογικά ρομπότ» (1920) του G. Grosz (H.H. Arnason, *Ιστορία της σύγχρονης τέχνης*, εκδ. Παρατηρητής, 2001).

Το ποσοστό συμμετοχής των νέων στην «κοινωνία των πολιτών» κυμαίνεται σε αρκετά χαμηλά επίπεδα (βλ. γράφημα 7.5). Σύμφωνα με έρευνα της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, που πραγματοποιήθηκε από το Τμήμα Επικοινωνίας και Μ.Μ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών και την εταιρεία ALCO, στο διάστημα 10/2004-1/2005 και σε δείγμα 1.600 νέων 15-29 ετών, ένα σχε-

Γράφημα 7.5. Σχέσεις των νέων με οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών κατά τον τελευταίο χρόνο

Ερώτηση: Έχεις ή είχες κατά τον τελευταίο χρόνο σχέση με τα είδη συλλόγων που θα σου διαβάσω; (% που απάντησαν Ναι/Όχι ή Δεν έχουν/Έχουν)

τικά μεγάλο ποσοστό (59,4%) δε συμμετείχε καθόλου σε οργανώσεις. Σχεδόν παρόμοια ποσοστά (58%) είχαν παρατηρηθεί και στην έρευνα της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς που έγινε το 1997, ενώ η μεταγενέστερη έρευνα του Ευρωβαρόμετρου (2001) ανεβάζει το ποσοστό σε 63%.

Οι επιστήμονες που πραγματοποίησαν την έρευνα αναφέρουν ότι «το ποσοστό αυτό [της Ελλάδας] είναι αναμφισβήτητα υψηλό και τοποθετείται στο ένα άκρο της συνολικής ευρωπαϊκής εικόνας. Στο άλλο άκρο βρίσκονται χώρες όπως η Σουηδία, όπου λιγότερο από ένα πέμπτο των νέων δηλώνουν ότι δε συμμετέχουν σε καμία δραστηριότητα αυτού του τύπου. Από την άποψη αυτή η έρευνά μας επιβεβαιώνει την ύπαρξη μιας ισχυρής διαιρετικής τομής Βορρά/Νότου όσον αφορά τη σχέση των νέων με φορείς της κοινωνίας των πολιτών: οι νέοι των χωρών της Νότιας Ευρώπης δε δραστηριοποιούνται ιδιαίτερα στο πεδίο της οργανωμένης κοινωνίας πολιτών που λαμβάνει τη μορφή κοινωνικών και πολιτικών ενώσεων, ακόμα και αθλητικών συλλόγων» (Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 2005:149-150).

Οι ίδιοι αναλυτές συμπληρώνουν ότι τα χαμηλά ποσοστά συμμετοχής των νέων σε οργανώσεις αυτού του τύπου ίσως να μη σχετίζονται με την έλλειψη κοινωνικής και πολιτικής συνείδησης, αλλά με το γεγονός ότι οι νέοι αφιερώνουν το χρόνο και την ενεργητικότητά τους στην οικογένεια και στη φιλική παρέα, που θεωρούνται τα σημαντικότερα πράγματα στη ζωή τους.

Τα αίτια της πολιτικής αλλοτρίωσης θα πρέπει κανείς να τα δει κοινωνιολογικά. Η συνθετότητα των σύγχρονων κοινωνιών, η παγκοσμιοποίηση, οι υπερκρατικοί θεσμοί και η δημιουργία διεθνών κέντρων λήψης αποφάσεων μειώνουν την αμεσότητα της επικοινωνίας μεταξύ των κυβερνώντων και των πολιτών και μπορεί να επιτείνουν την αλλοτρίωση.

Καθοριστικό ρόλο στην πολιτική αλλοτρίωση των ατόμων διαδραματίζουν και άλλοι κοινωνικοί, οικονομικοί και πολιτικοί παράγοντες, όπως είναι ο σύγχρονος καταναλωτισμός και ο καριερισμός/επαγγελματισμός, ο οποίος είναι ιδιαίτερα έντονος σε περιόδους ανεργί-

Εικ. 7.14 Η γραφειοκρατία χαρακτηρίζεται από απρόσπερες σχέσεις μεταξύ υπαλλήλων και κοινού («Γραφείο Δημόσιας Υπηρεσίας», του G. Tooker, Metropolitan Museum of Art, New York, Φιλοσοφία και κοινωνικές επιστήμες, Εκδοτική Αθηνών, 1997).

ας και οικονομικής ύφεσης κατά τις οποίες ο ανταγωνισμός είναι μεγαλύτερος.

Αξίζει επίσης να αναφερθούμε στους παθογόνους εκείνους παράγοντες που παρεμβαίνουν στη λειτουργία του ελληνικού κράτους, όπως είναι το ρουσφέτι και το «μέσο». Αυτού του είδους οι πρακτικές ενισχύουν την αλλοτρίωση των πολιτών και δε συνάδουν με τη λογική ενός σύγχρονου ορθολογικού κράτους δικαίου, που οφείλει να υπηρετεί όλους τους πολίτες. Βέβαια, ευθύνη για τις καταστάσεις που διαιωνίζουν και ενισχύουν το ρουσφέτι, τις πελατειακές σχέσεις και την αλλοτρίωση έχουν και οι ίδιοι οι πολίτες. Οι πελατειακές σχέσεις δεν αφορούν μόνο τους κυβερνώντες και όσους κατέχουν θέσεις εξουσίας (π.χ. υπάλληλοι δημοσίων υπηρεσιών), αλλά και τους πολίτες-αποδέκτες του ρουσφετιού. Ένα μεγάλο τμήμα της ελληνικής κοινωνίας επιδεικνύει μια ανοχή στην παρανομία και την ανομία (που για πολλούς σημαίνει συνενοχή).

Ο Ν. Μπόμπιο (Bobbio N.) ισχυρίζεται ότι η δημοκρατία είναι η κατ'εξοχήν μορφή διακυβέρνησης που βασίζεται στους νόμους. Από τη στιγμή κατά την οποία ένα δημοκρατικό καθεστώς παραβλέπει αυτή την αρχή, μεταστρέφεται πολύ γρήγορα από δημοκρατία σε μια αυταρχική μορφή εξουσίας.

Εικ. 7.15 Σκίτσο του Κ. Μητρόπουλου (Τα καλύτερα: άγρια μωρά, εκδ. Κέδρος Α.Ε., 2002).

«...το ρουσφέτι ισοδυναμεί με την καταπάτηση θεμελιωδών αρχών του ισχύοντος δημοκρατικού Συντάγματος όπως είναι η ισονομία και η απορρέουσα από αυτήν ίση πρόσβαση όλων των πολιτών στα δημόσια αξιώματα. Ισοδυναμεί δηλαδή με παράνομη κατανομή εξουσίας και καταπάτηση δικαιωμάτων και ως εκ τούτου με ιδιοποίηση του δημοσίου αγαθού από άτομα ή ομάδες που κατέχουν θέσεις ισχύος...» (Ε. Μπάλιας, 2000: 96).

Πώς αντιμετωπίζεται η πολιτική αλλοτρίωση; Και εδώ οι προσπάθειες θα πρέπει να είναι συλλογικές. Οι κυβερνώντες με την πολιτική τους (όπως είναι ο πραγματικός έλεγχος της διαπλοκής, η εξάλειψη των πελατειακών σχέσεων και η καθιέρωση της αξιοκρατίας) μπορούν να συμβάλουν στην εγκαθίδρυση ενός κράτους δικαίου, ώστε να ανακτήσουν την εμπιστοσύνη των πολιτών. Ωστόσο, πρωτοβουλίες για την αντιμετώπιση της πολιτικής αλλοτρίωσης μπορούν να πάρουν και οι ίδιοι οι πολίτες. Αντιλήψεις όπως «η ψήφος μου δε μετράει» αφήνουν το πολιτικό πεδίο ελεύθερο στις

ελίτ, οι οποίες θα προωθήσουν τα συμφέροντα των λίγων. Όπως, για παράδειγμα, στο σχολείο κάθε μαθητής και κάθε μαθήτρια συμμετέχει στις εκλογές των συμβουλίων (είτε ως ψηφοφόρος είτε ως υποψήφιος/α) προκειμένου να εκλεγεί ο ικανότερος ή η ικανότερη που θα διαμεσολαβεί μεταξύ της διεύθυνσης του σχολείου και των μαθητών, έτσι και στην ευρύτερη κοινωνία επιβάλλεται η συμμετοχή όλων στις πολιτικές διαδικασίες, ώστε να εκφράζονται με μεγαλύτερη δύναμη τα αιτήματα των πολιτών.

Η δημοκρατία βέβαια βιώνεται αρχικά μέσα στην οικογένεια. Στο πλαίσιο της οικογένειας διεξάγονται συζητήσεις, επιλύονται προβλήματα, αποτρέπονται συγκρούσεις και συχνά διατυπώνονται από τα παιδιά αιτήματα προς τους γονείς. Επιπλέον, η ισότιμη για αγόρια και κορίτσια συμμετοχή στις οικιακές εργασίες μπορεί να είναι το προστάδιο για μια ισότιμη συμμετοχή στις πολιτικές διαδικασίες.

Η διαρκής συμμετοχή των πολιτών στις πολιτικές διαδικασίες (στις οργανώσεις, τα κόμματα, τις εκλογές κτλ.) είναι ιδιαίτερα επιτακτική στις σύγχρονες αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες. Με αυτό τον τρόπο ελέγχεται η εξουσία και κατοχυρώνεται στην πράξη η αντιπροσωπευτική δημοκρατία.

Ερωτήσεις

1. Να συγκρίνετε τον αρχηγό ενός κράτους με τον αρχηγό μιας φυλής.
2. Ποια είναι η διαφορά της δύναμης από την εξουσία;
3. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά των κοινωνιών με κρατική εξουσία και ποια των κοινωνιών χωρίς κρατική εξουσία;
4. Πώς διαμορφώθηκε το κράτος σύμφωνα με τον Βέμπερ;
5. Να αναφέρετε τα στοιχεία που συνθέτουν την παραδοσιακή εξουσία.
6. Να ορίσετε το χαρισματικό τύπο εξουσίας και να δώσετε παραδείγματα χαρισματικών αρχηγών από την ιστορία.
7. Τι σημαίνει ορθολογική εξουσία;
8. Να καταγράψετε ποιον τύπο εξουσίας θεωρείτε δικαιότερο και να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
9. Ποια είναι η διαφορά μεταξύ της άμεσης και της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας;
10. Να συγκρίνετε και να σχολιάσετε τα στοιχεία που συνθέτουν μια δημοκρατία σε αντίθεση με ένα ολοκληρωτικό σύστημα διακυβέρνησης.
11. Ποια είναι τα μοντέλα εξουσίας; (ονομαστικά)
12. Ποιοι αποτελούν την πολιτική, την οικονομική και τη στρατιωτική ελίτ;
13. Τι σημαίνει πλουραλιστικό μοντέλο;
14. Τι αναφέρει το μαρξιστικό μοντέλο για την εξουσία;
15. Από ποια στοιχεία διακρίνονται τα πολιτικά κόμματα;
16. Τι ονομάζουμε ομάδες συμφερόντων και σε τι διαφέρουν από τις ομάδες γνώμης;
17. Να ορίσετε την πολιτική συμπεριφορά.
18. Από ποιους παράγοντες διαμορφώνονται η πολιτική και η εκλογική συμπεριφορά;
19. Ποια τα χαρακτηριστικά του κοινωνιολογικού πορτρέτου του βουλευτή στην Ευρώπη;
20. Τι είναι η κοινή γνώμη;
21. Με ποια κριτήρια ψηφίζετε στις εκλογές των μαθητικών συμβουλίων;
22. Πώς ορίζεται η πολιτική αλλοτρίωση και ποια είναι τα αίτιά της;

8. ΤΟ ΑΤΟΜΟ, Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΜΕΣΑ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

- Η διάδοση και η χρήση των Μ.Μ.Ε.
- Κοινωνικές επιδράσεις των Μ.Μ.Ε. στο άτομο και στην κοινωνία: δύο προσεγγίσεις
- Θετικές και αρνητικές επιδράσεις των Μ.Μ.Ε.
- Αγωγή αναγνώστων, θεατών, ακροατών και χρηστών